

XIV.

SVATOVÁCLAVSKÉ

SETKÁNÍ

V JESENÍKU

2014

XIV.
SVATOVÁCLAVSKÉ
SETKÁNÍ
V JESENÍKU

ROZKVĚT JESENICKA V LETECH 1848–1918

sborník referátů

Jeseník 2014

ISBN 978-80-87632-18-5 (Zemský archiv v Opavě)
ISBN 978-80-87496-08-4 (Vlastivědné muzeum Jesenicka v Jeseníku)

Obsah

Úvodem	5
I. LA BELLE ÉPOQUE	
Der ungarische Löwe von Ludwig v. Schwanthaler <i>Dr. Hermann Hauke, MSSGV München</i>	8
Dopisy Jana Rippera sochaři Josefu Václavu Myslbekovi <i>Mgr. Květoslav Growka, Státní okresní archiv Jeseník – MUDr. Alois Kubík, Jeseník</i>	12
Pohostinství v Jeseníku na přelomu 19. a 20. století <i>Mgr. Jarmila Peňázová, Vlastivědné muzeum Jesenicka</i>	20
Rozkvět spolkového života ve městech Jesenicka v letech 1848–1918 <i>Mgr. Michaela Neubauerová, Státní okresní archiv Jeseník</i>	30
Nástin historie turistiky v nisko-jesenickém pohraničí <i>Dr. Paweł Szymkowicz, Urząd Miejski w Głucholazach</i>	40
Historie železniční dopravy na Jesenicku <i>Pavel Macháček, Základní škola Mikulovice</i>	52
Zlaté Hory 1850–1914: Stavební kultura města jako svědectví modernizačních procesů <i>Doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D., Univerzita Palackého v Olomouci</i>	60
II. VELKÁ VÁLKA	
Vzpomínky na Velkou válku javornického veterána Alfreda M. Schosse <i>Mgr. Květoslav Growka, Státní okresní archiv Jeseník</i>	74
Ohlédnutí za rekvizicemi zvonů na Jesenicku v období 1. světové války <i>Jan Lednický, Jeseník</i>	85
Pomníky obětem 1. světové války na okrese Jeseník <i>Mgr. Bohumila Tinzová, Státní okresní archiv Jeseník</i>	91

Úvodem

V letošním roce si připomínáme 100 let od vypuknutí Velké války, vítěznými mocnostmi někdy označovanou „válka za civilizaci“. S odstupem doby všichni víme, že 1. světová válka přinesla zmar, který přivedl lidskou civilizaci během 20. století na práh svého zániku. Čtyřletá vojenská jatka na všech evropských frontách totiž člověka nepoučila. A přitom se zdálo, že válkám je již dávno odzvoněno...

Radikální politické, ekonomické i společenské změny 2. poloviny 19. století roztřuly řetězy feudalismu, jimiž byli Evropané po staletí spoutáni. Nastala emancipace národů, nastoupila vědecko-technická revoluce slibující pokrok a zářivou budoucnost, zglajchšaltované umění se jako ohňostroj rozprsklo do různých směrů, lidé vedle svobodné volby práce a volebního práva získali i volný čas k odpočinku a zábavě. Mohli se organizovat, nastupující ideologie jim na místo petrifikované víry v Boha přinášely nové a jednoduché recepty na odstranění strážní. Čas změn se prudce hrnul k přelomu století, nastala La Belle Époque. Nicméně i v této krásné epoše lidstva již bylo zaseto semínko svárů, o nichž se bylo lze domnívat, že budou překonány vítězcím rozumem. Nebylo tomu tak. Vypukla válka z pohnutek, které nešlo rozumově uchopit. Vystřízlivění bylo o to krutější...

I Jesenicko prošlo touto etapou a snad – můžeme-li to stanovit jako pracovní hypotézu tohoto semináře – proběhla daleko výrazněji než v ostatních slezských regionech či ve vnitrozemí. Cílem našeho semináře proto bylo postihnout dramatické změny přerodu území, které se po roce 1792 stalo periferií při nové státní hranici. Překonání všeobecné krize roku 1848 přineslo Jesenicku impuls ve zřízení okresu Jeseník. Nové podnikatelské elity i tradičně smýšlející obyvatelstvo využily vlastních přírodních zdrojů (voda, kámen, len) k nastartování hospodářského a sociálního rozvoje kraje. Jesenicko prošlo průmyslovou revolucí, železniční síť se propojilo s Moravou i pruským Slezskem; díky lázeňství se rozvíjela turistika a obchod, nastal stavební boom. Útlak katolíků v Prusku nutil vratislavské biskupství přesouvat své vzdělávací a sociální kapacity na Jesenicko (voršilky, boromejky, bohoslovecký seminář). Vzdělání se vůbec stalo hodnotou, kterou pracovní síla na Jesenicku potřebovala. Optimistické vize počátků 20. století vzaly zase po vypuknutí 1. světové války.

Ve shodě s cíli našich svatováclavských setkání však nelze předestřít úplný obraz těchto změn jesenického regionu, ale být prvním rozcestníkem pro směry dalšího bádání.

Květoslav Growka

I. LA BELLE ÉPOQUE

Der ungarische Löwe von Ludwig v. Schwanthaler

Dr. Hermann Hauke, MSSGV München

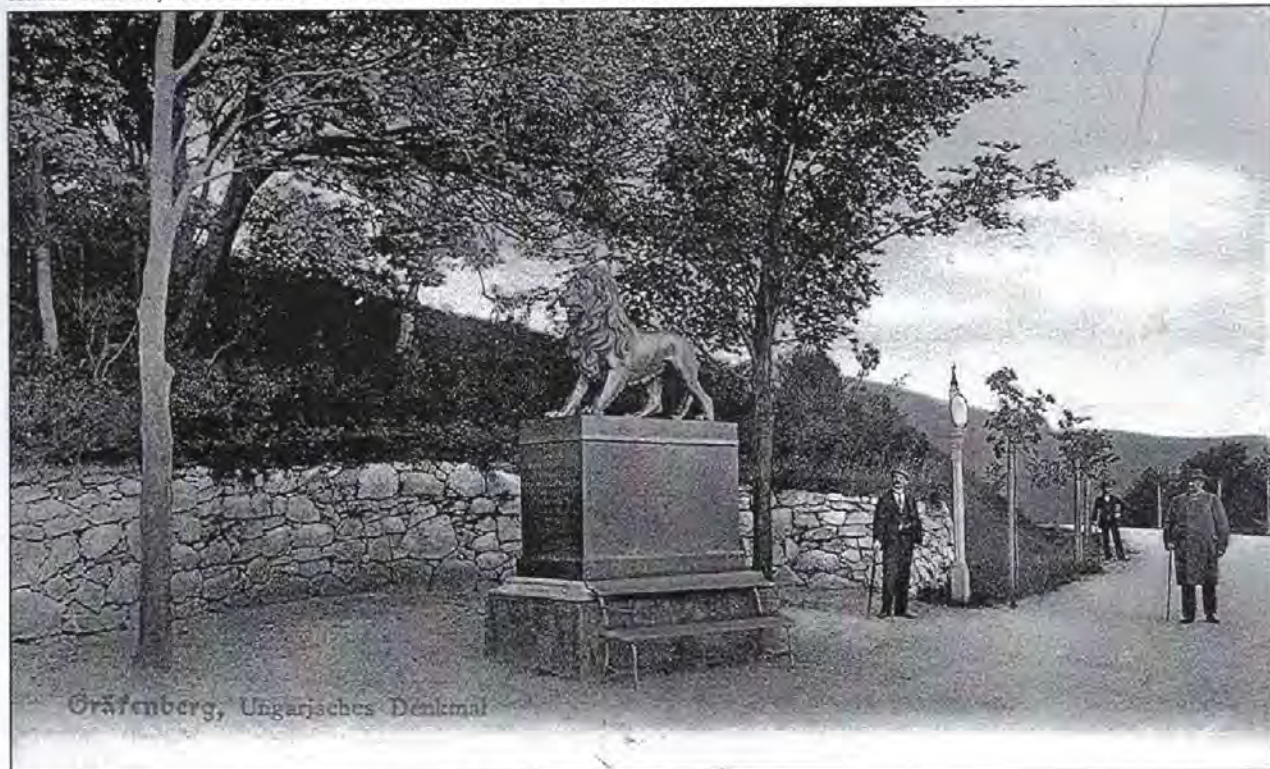
Im Gefolge der Begründung der Wasserkur durch Vinzenz Prießnitz erlebte Freiwalldau-Gräfenberg im 19. Jahrhundert eine ungeahnte Entwicklung vom armen Bergstädtchen zum mondänen Heilbad. Nach der Überwindung der Widerstände seitens der klassischen Medizin fand die Kunde von der Heilkraft des Wassers über die Grenzen des Landes hinaus rasche Verbreitung. Immer mehr Heilung suchende Menschen aus allen gesellschaftlichen Schichten der Bevölkerung strömten nach Gräfenberg, um sich selbst von der Wirkung der neuen Heilmethode zu überzeugen. Man brauchte Unterkünfte für die Patienten. Ein wahrer Bauboom setzte ein. Von Jahr zu Jahr wuchs die Zahl der Kurgäste und erreichte 1839 mit 1700 Gästen einen Höhepunkt. 1839 ließ Prießnitz sein großes Kurhaus errichten. Die Stadt erlebte ein kleines Wirtschaftswunder. Es änderte sich die ganze bürgerliche Struktur. Nachdem sogar Angehörige des österreichischen Kaiserhauses und anderer europäischer Herrscherhäuser hier Heilung und Erholung suchten, wurde Gräfenberg ein Treffpunkt internationaler Persönlichkeiten. Noch heute erinnern die zahlreichen Denkmäler dankbarer Kurgäste aus verschiedenen Nationen an diese Epoche, an „Das Genie des kalten Wassers“, wie Prießnitz auf dem 1841 errichteten französischen Denkmal genannt wird.

Eines der bekanntesten und ältesten Denkmäler ist das ungarische Löwendenkmal. Die Namen von zwei Persönlichkeiten sind mit seiner Geschichte verbunden: Der wohlhabende ungarische Baron Miklós Wesselényi (1796–1850) und der berühmte Münchener Bildhauer Ludwig v. Schwanthaler (1802–1848). Es ist fast eine schicksalhafte Fügung gewesen, daß beide gleichzeitig als Heilungsuchende auf dem Gräfenberg zusammentrafen. Wesselényi, politisch engagiert, wurde 1839 in den ungarischen Landtag gewählt. Auf Grund seiner anti-habsburgischen Einstellung wurde er bald des Hochverrats verdächtigt und zu einer mehrjährigen Haftstrafe verurteilt. Wegen einer schweren Erkrankung wurde die Strafe aber kurzfristig ausgesetzt und schließlich ganz erlassen. Er ließ sich danach ganz in Freiwalldau nieder und blieb lange bei den Bürgern der Stadt in hohem Ansehen besonders, weil er viel zur Stadtentwicklung durch seinen Rat und großzügige finanzielle Mittel zum Bau der ersten städtischen Wasserleitung beigetragen hat. Was sein Andenken aber bis in die Gegenwart erhalten hat, ist das ungarische Denkmal mit dem bronzenen Löwen aus der Werkstatt des Münchener Bildhauers Ludwig v. Schwanthaler. Es ist auf Initiative Wesselényis und seiner ungarischen Freunde errichtet worden. Die Mittel dafür – man spricht von 40.000 Gulden – nahm er aus seinem eigenen Vermögen und durch eine Spendensammlung bei seinen ungarischen Freunden. Über die Verhandlungen um die Verwirklichung seiner Pläne, die er mit Schwanthaler geführt haben dürfte in der Zeit, in der beide zur Kur auf dem Gräfenberg weilten, ist wohl nichts bekannt. Dabei dürfte es u. a. um den gußeisernen Sockel für die Löwenstatue gegangen sein, der in der Eisengießerei des Deutschen Ritterordens in Ludwigsthal gegossen werden sollte. Er hat ein Gewicht von über 44 Zentnern nebst einigem dekorativem Beiwerk. Dieses Faktum bestätigt der Brief eines leitenden Angestellten aus Freiwalldau vom 23. 05. 1840 an das Ludwigsthaler Eisenhüttenwerk. Darin wird um Mitteilung gebeten, *„wann das Modell des vorgenannten Sockels fertig sein wird, weil Baron Wesselényi nach Ludwigsthal fahren wolle, um die Richtigkeit der Aufschrift (auf dem Sockel) der Verse des ungarischen Dichters Mihály Vörösmarty zu überprüfen, Wesselényi schlug zu Recht vor, daß in Ludwigsthal jemand sein sollte, der Ungarisch kann“*. Dieser Text stützt sich auf einen Beitrag von V. Štěpán, der 1991 in der Zeitschrift Bruntálsko, S. 5 veröffentlicht wurde. Er widerspricht der Überlieferung, wonach das ganze Denkmal, Eisensockel und Bronzelöwe Schwanthalers, in einer bayerischen Gießerei gefertigt worden sei.

Die Begegnung Wesselényis mit Schwanthaler auf dem Gräfenberg, die zu einer Geschäftsverbindung geführt hat, scheint nicht einmalig gewesen zu sein. In einem Beitrag von Petr Wittlich,

überschrieben „Plastik“, in dem Sammelband „Böhmen im 19. Jahrhundert, vom Klassizismus zur Moderne“ (hrsg. von Ferdinand Seibt im Münchener Propyläen-Verlag 1995) heißt es auf S.279 im Zusammenhang mit der Entwicklung der Bildhauerei in Böhmen im 19. Jahrhundert: „So begann man, Kontakte mit der geographisch und auch traditionell näheren Umgebung zu knüpfen. Der Blick richtete sich auf Süddeutschland, das sich den handwerklichen Ruf in Bezug auf die Erzgießerei erhalten hatte. In München wirkte in den 40er Jahren auch Ludwig von Schwanthaler, der das mitteleuropäische Publikum in seiner Konzeption romantischer Plastik stark ansprach. – Im Modebad Gräfenberg (Jeseník) machte der zu Reichtum gekommene Stadtbürger und zum Baron geadelte Anton Veith die Bekanntschaft Schwanthalers. Veith wollte in Tupadl (Tupadly), auf seiner Herrschaft Liboch (Liběchov), einen ‚Slavin‘ errichten, ein Pantheon der böhmischen Geschichte, das eine Reihe böhmischer Helden, Fürsten und Herrscher schmücken sollte. Im Jahr 1847 lieferte Schwanthaler Veith die Bronzestatuen von Premysl Ottokar II. und Elisabeth, der Premyslidin; später trafen nach und nach noch weitere Statuen in Prag ein. Das ursprüngliche Programm, das vierundzwanzig Gestalten der großen Vorfahren umfassen sollte, wurde allerdings gekürzt. Der Bildhauer war gestorben (=Schwanthaler) und Veiths Begeisterung kühlte nach den Ereignissen des Jahres 1848 ab, teils aus politischen, aber vor allem aus wirtschaftlichen Gründen.“

Aus dieser Episode erfahren wir, daß der Auftrag Wesselényis an Schwanthaler, einen Löwen aus Bronze für ein Denkmal auf dem Gräfenberg zum Dank für die Heilkraft des Wassers zu schaffen, von der Kunsttechnik her betrachtet, kein absolutes Novum darstellte. Vielmehr lag es daran, daß die Kunst des Bronzegusses in München wiederbelebt wurde. Das geschah in der Zeit nach den napoleonischen Kriegen, als der vaterländische Geist neu erwachte und man zur Verehrung verdienter Persönlichkeiten Denkmäler setzte. Dafür benötigte man eine Erzgießerei. Damals entdeckte man die uralte, leider über lange Zeit vergessene Kunst des Bronzegusses neu. Er war besonders zu figürlichen Darstellungen geeignet. 1823 gründete man in München eine Erzgießerei. Sie wurde von dem damals führenden Architekten Leo von Klenze (1724–1864) errichtet. Seine Bauten haben das Bild der Stadt München wesentlich mitbestimmt. Der Leiter der Gießerei wurde der Goldschmied und Graveur Johann Bapt. Stiglmaier. Er hatte den letzten Schliff im Bronzeguß in Italien erhalten. Er brachte die Münchener Gießhütte in kurzer Zeit zu großer Anerkennung. Ein Neffe von ihm, Ferdinand Miller, absolvierte bei ihm eine Lehre, besuchte nebenbei das Studium der Bildhauerei an der

Maďarský pomník na promenádě, 1905 (SOKA Jeseník)

Kunstakademie. 1834 wurde er nach Paris geschickt, wo es eine ganz besondere Tradition des Bronzegusses gab (seit dem 14. Jh.). Die neue Bildhauerei fand Unterstützung und Förderung durch den kunstsinnigen König Ludwig I. In diese von verschiedenen Kunstrichtungen gekennzeichnete Epoche wurde am 26. August 1802 Ludwig Schwanthaler geboren, in eine Familie, die schon seit dem 17. Jahrhundert von der Bildhauerei lebte. Die frühklassizistischen Werke seines Vaters bildeten die Voraussetzungen für seine eigenen späteren Schöpfungen. Hier kann nur stichwortartig sein Lebensweg skizziert werden. Seine humanistische Bildung am Wilhelmsgymnasium in München brachte ihn in erste Berührung mit der antiken Welt. Das Gymnasium weckte in ihm auch die Liebe zur Literatur. Kurze Zeit 1818/19) führte ihn sein Vater in die Bildhauerei ein. Danach war er Schüler der Akademie der bildenden Künste. Er lernte, Abgüsse von Originalen der Antike zu zeichnen. Als sein Vater 1820 starb, führte vorübergehend sein Vetter den Betrieb weiter.

Für Ludwig Schwanthaler war das Jahr 1824 entscheidend. Als junger Künstler erhielt er 1824 den Auftrag, für König Max I. Joseph einen Tafelaufsatz mit einem Zyklus von Figuren aus der antiken Götter- und Mythenwelt zu schaffen. Damit traf er ganz die klassizistischen Ideale seiner Zeit. Er wurde Hofbildhauer. Auf Wunsch König Ludwigs I. ging er 1826 nach Rom, um sich in seinem „Kunstzweig“ zu vervollständigen. 1827 kehrte er aus Italien zurück mit den ersten Anzeichen einer Gicht. Diese Krankheit begleitete ihn von da ab bis zu seinem Tode. Sie führte ihn auch in der Hoffnung auf Heilung durch Prießnitz auf den Gräfenberg, wo er unter anderen auch mit Baron Wesselényi zusammentraf. Nach seiner Heimkehr aus Italien überhäuften ihn der König, der Hof und reiche Bürger mit Aufträgen. Das umfangreiche Werkverzeichnis läßt sein vielseitiges Talent erkennen: Er schuf Werke der Malerei, der Plastik, ausgeführt in Gips, Marmor, Bronze und Porzellan. Am 1. Februar 1835 wurde er zum Professor an der Akademie der Bildenden Künste berufen. Um den gewaltigen Arbeitsanfall zu bewältigen, trennte er Entwurf (Skizzen) und Ausführung der Aufträge, und zwar auf die Weise, daß er 1835 an der Lerchenstraße in München drei neue Ateliers bauen ließ, in denen er bis zu fünfzig Mitarbeiter beschäftigte. Die Straße wurde 1850 in Schwanthalerstraße umbenannt. Gegen Ende der Dreißigerjahre verschlechterte sich sein Gesundheitszustand (die Gicht) dermaßen, daß an eine eigenhändige Ausführung größerer Werke nicht mehr zu denken war. Es blieb ihm nur noch das Entwerfen. Die Flut an Aufträgen hielt an. Dazwischen mußte er sich immer verschiedenen Heilkuren unterziehen, in Baden in der Schweiz, in Gräfenberg, in Albano Monte Grotto, die aber kaum Erfolg brachten. Trotz aller Beschwerden unterzeichnete er am 28. 5. 1837 den Vertrag für die Herstellung der Kolossalstatue der „Bavaria“, sein Hauptwerk, das sein Künstlerleben krönen sollte. Nach dem Kuraufenthalt in Albano Monte Grotto konnte er (1841–43) das Gipsmodell für die Bavaria noch fertigstellen, aber deren Fertigstellung erlebte er nicht mehr. Er starb am 14. November 1848. Der Bronzeguß der Bavaria, die wegen ihrer Höhe von 18 Metern und einem Gewicht von 72 Tonnen in Teilen gegossen werden mußte, war die gußtechnische Meisterleistung Ferdinand Millers. Für den Guß benötigte man eine riesige Menge von Bronze, die erst beschafft werden mußte. In der Seeschlacht von Navarino (heute griechisch Pylos) wurde am 20. Oktober 1827 die türkisch-ägyptische Seemacht von einer englisch-französisch-russischen Flotte vernichtet. König Ludwig I. ließ in mühevoller Arbeit die Bronzegeschütze der versenkten Schiffe heben und bergen. Auf Ochsen gespannen kam das wertvolle Rohmaterial über den Brenner in die Erzgießerei Miller in München. Am 9. Oktober 1850 konnte das Riesenstandbild der Bavaria in München auf der Theresienhöhe feierlich enthüllt werden.

Möglicherweise entstand das ungarische Denkmal auf dem Gräfenberg ebenfalls in zwei Etappen, die Herstellung des Löwenmodells durch Schwanthaler, der Bronzeguß in der Erzgießerei Miller in München. Leider ist dieser Vorgang nicht nachweisbar, denn das in München errichtete Schwanthaler-Museum mit über 200 Modellen und Standbildern wurde im Zweiten Weltkrieg zerstört.

QUELLEN UND LITERATUR

Die Bildhauerfamilie Schwanthaler, 1633–1848. Ausstellung d. Landes Oberösterreich. 2. Aufl. Reichersberg a. Inn 1974.

Bayern, Kunst und Kultur. Ausstellung d. Freistaates Bayern und der Landeshauptstadt München. München Prestel-Verlag 1972.

Die Weltfirma. Eine Auswahl der wichtigsten Güsse der Kgl. Erzgießerei in München 1826–1867.

In: Erz-Zeit. Ferd. v. Miller zum 150. Geburtstag der Bavaria. München 1999, hier: S. 136 f.

STRESZCZENIE

Pomnik węgierski dzieło Ludwiga Schwanthalera

Ten pomnik został wzniesiony jako jeden z pierwszych ku czci Vinzenza Priessnitza, odkrywcy wodolecznictwa, z inicjatywy barona Wesselényi i jego przyjaciół. Wesselényi, węgierski patriota i przeciwnik Habsburgów, wybrał zapewne z powodu dumy narodowej, figurę lwa, węgierski symbol heraldyczny. Na żeliwnym postumencie znajduje się napis po węgiersku, którego autorem jest węgierski poeta Miháli Vörösmarty. Spotkanie barona Wesselényi z Ludwigem Schwanthalerem w Gräfenberku, gdzie rzeźbiarz podobnie jak baron poszukiwał zdrowienia k Priessnitza, mogło być przyspieszaczem rozstrzygającym dla wyglądu pomnika. Odlew figury lwa wykonano w sławnej wówczas odlewni Ferdinanda v. Millerse w Monachium. Postument z napisami powstał w hucie żelaza w Ludvíkově koło Vrbna pod Pradědem. W 1840 r. gotowy pomnik został ustawiony i odsłonięty na Gräfenberku i do dziś cieszy kuracjuszy i turystów.

RESUMÉ

Maďarský pomník od Ludwiga Schwanthalera

Tento pomník byl postaven jako jeden z prvních na počest Vincenze Priessnitze, objevitele vodoléčby, z iniciativy barona Wesselényiho a jeho přátel. Wesselényi, maďarský patriot a odpůrce Habsburků, zvolil při jeho plánování zřejmě ne bez národní hrdosti sochu lva, uherskou heraldickou figuru. Na podstavci z litiny je nápis v maďarštině, který složil maďarský básník Miháli Vörösmarty.

Setkání Wesselényiho s Ludwigem Schwanthalerem na Gräfenberku, který stejně jako baron hledal uzdravení k Priessnitze, mohlo být zřejmě rozhodující pro podobu pomníku. Samotné odlití postavy lva bylo provedeno v tehdy proslulé slévárně Ferdinanda v. Millerse v Mnichově. Podstavec s nápisy vznikl v železné huti v Ludvíkově k Vrbna pod Pradědem. v roce 1840 byl hotový pomník na Gräfenberku postaven a vysvěcen a dodnes těší lázeňské hosty a návštěvníky.

Dopisy Jana Rippera sochaři Josefu Václavu Myslbekovi

Mgr. Květoslav Growka, SOkA Jeseník – MUDr. Alois Kubík, Jeseník

Ačkoliv k historii lázní Gräfenberk (Lázně Jeseník) existuje početná literatura, stále narážíme na bílá místa, které se s ohledem na neexistující prameny nedaří zacelovat. Takto ovšem můžeme postupovat jen v případě archivních pramenů, které jsou uloženy ve Státním okresním archivu Jeseník. Jejich základem je fond Rodinný archiv Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník,¹ který byl vytvářen Janem (Johannem) Ripperem, klíčovou osobností priessnitzovské historiografie. Nebude na škodu si ho letmo představit.

Jan Ripper se narodil 2. 7. 1830 v Meziříčí k Tábora (†1. 3. 1912 Praha), jeho otec byl zaměstnán na Katastrálním úřadě, a proto jeho rodina často střídala místa pobytu. Ripper dokončil gymnázium a několik následujících měsíců navštěvoval techniku. Když byl jeho otec přeložen do Haliče, mladý Ripper opustil školu, nastoupil rovněž na Katastrální úřad jako praktikant a po několika měsících se stal úředníkem. v roce 1849 se rozhodl pro vojenskou kariéru. „Jaro národů“ sice končilo, ale Ripper se ještě zúčastnil tažení do Itálie, bojoval jako pěšák při obléhání Benátek. Po ukončení války zůstal v armádě a roku 1853 se stal důstojníkem. Zakrátko onemocněl žaludeční chorobou a v roce 1856 se léčil na Gräfenberku, kde se seznámil s Marií Priessnitzovou, dcerou již slavného léčitele Vincenze Priessnitze. Zasnoubil se s ní na podzim 1858. Termín svatby byl stanoven na jaro následujícího roku. Avšak vypukla válka s Piemontem a Francií. Ripper se tohoto tažení zúčastnil, mj. bojoval i k Solferina. Po uzavření míru se vrátil do Jeseníku, kde si léčil revmatismus. Oženil se 28. 3. 1860, ale brzy se musel vrátit do své italské posádky. Po roce služby odešel ve věku 31 let ze zdravotních důvodů z armády do výslužby. Usadil se v Praze, ale větší část roku pobýval v Jeseníku, kde zpočátku působil ve správě lázní. Jako člen městského zastupitelstva Jeseníku se zasloužil o vybudování železniční tratě Hanušovice – Glucholazy (Ziegenhals). v roce 1881 spolu s notářem Edmundem Rudolphem položil základy organizované turistiky v Jeseníkách – založil Moravsko-slezský sudetský horský spolek (MSSGV) a stal se jeho předsedou. Za jeho předsednictví byly v Jeseníkách vyznačeny první turistické stezky, postavena útulna na Pradědu (1883) a turistická chata na Šeráku (1888). v roce 1890 rezignoval na předsednickou funkci a následujícího roku byl jmenován čestným členem MSSGV.

Ripper má značnou zásluhu na uchování památek po „vodním lékaři“ V. Priessnitzovi, archiválií, knihovny i hmotných památek, které dnes spravují muzeum a archiv v Jeseníku. Navíc vydal svou vzpomínkovou knihu *Fünfundzwanzig Jahre Gräfenberger Erinnerungen besonders an Priessnitz und Dr. Schindler*. V lázních jeho osobní zásluhou vznikly pomníky a prameny postavené k Priessnitzově počtě. Tím nej důležitějším byl Český pomník, kdy Ripper navázal spolupráci s mladým, ještě neznámým sochařem Josefem Václavem Myslbekem.

Josef Václav Myslbek (1848–1922) se vyučil řemeslu v pražské sochařské dílně Tomáše Seidana a odjel s ním do Vídně jako jeho pomocník na zakázce soch vojevůdců pro vídeňský Arsenál. Tam se seznámil se sochařem Václavem Levým a po návratu do Prahy pokračoval v učení v jeho dílně. Zároveň začal studovat na Akademii v Praze (1868–1872). A právě v tuto dobu (1868) dostal svou první velkou zakázku, vytvořit pro Gräfenberk pomník Vincenzi Priessnitzovi věnovaný českým národem.² Jak již bylo řečeno, hlavní zásluhu na tom měl Ripper, pohybující se mezi českou pražskou kulturní společností. Gräfenberk ale nebyl pro Myslbeka tak neznámým místem, jak by se mohlo na první pohled zdát. Jeho učitel V. Levý studoval totiž pět let na mnichovské akademii k prof. Ludwiga Schwanthalera, který pobýval na léčení k Priessnitze. A Schwanthaler je konečně autorem sochy lva na Maďarském pomníku. Je nanejvýš pravděpodobné, že během uměleckých diskusí toto zaznělo.

Myslbek při koncipování Českého pomníku vyšel z klasicismu, ale již s neorenesančním tvaroslovím, obojí navazovalo na antický odkaz ideálu krásy. Právě socha Hygie a portrét Priessnitze jsou toho

dílkem. Český pomník byl odhalen 16. srpna 1874, mj. i projevem Josefa Schindlera, Priessnitzova neochvějného pokračovatele ve vodoléčbě.

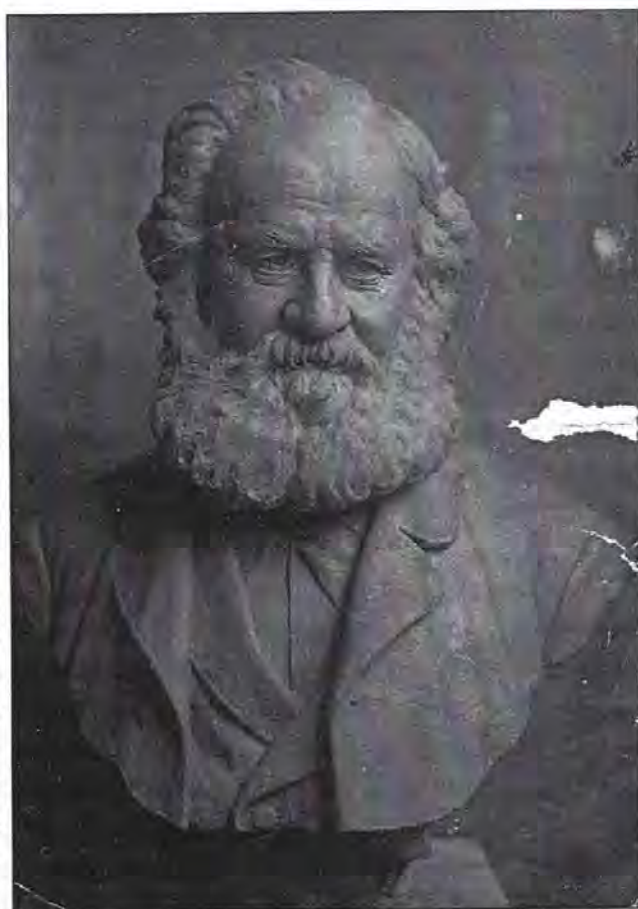
Josef Schindler se narodil 29. července 1814 v Jablonci nad Nisou. Po absolvování gymnázia v Jičíně a po studiích na lékařské fakultě Karlovy univerzity v Praze, kde studoval chirurgii a farmacii, zahájil lékařskou praxi v Dolním Polubném. Již během studií navštívil Priessnitzův Gräfenberk. Po jeho vzoru se stal vodoléčitelem a v roce 1839 vybudoval vodoléčebné lázně v Potočné. Od Priessnitze se odlišoval tím, že usiloval vědeckou medicínou teoreticky podložit intuitivně chápané Priessnitzovy metody. Když v roce 1851 Vincenz Priessnitz zemřel, odejel Schindler na Gräfenberk, aby se ujal vedení zdejších lázní. Za 25 let působení dokázal lázně proměnit ve skutečné zdravotnické zařízení, nikoli jen módní výstřelek a zároveň i místo odpočinku, které vyhledávala vysoce postavená a bohatá klientela. Dokonce založil roku 1858 odborný časopis věnovaný přírodní léčbě a péči o zdraví vůbec. Vzal si příklad ze svého předchůdce, který byl i sedlákem, hospodářem, a v letech 1858–1866 vybudoval šest nových lázeňských domů.³

K vzácným darům, jež Schindler obdržel k příležitosti čtvrtstoletí svého působení na Gräfenberku v roce 1876, patřily zlatý odrazek medaile a bronzová busta vymodelovaná právě Josefem Václavem Myslbekem (dnes ztracená).⁴ Je jisté, že iniciátorem pro její zhotovení byl opět Jan Ripper, ačkoliv se kromě fotografie k ní žádné archivní prameny nedochovaly.

Ripper oslovil Myslbeka ještě jednou, když byl pověřen Poláky vybudováním obdobného pomníku zasvěcenému Priessnitzovi. Pro ně, časté návštěvníky lázní, bylo vybudování Polského pomníku při neexistenci samostatného polského státu prestižní a navýsost politickou záležitostí.⁵ Ohledně počátku tohoto díla najdeme v dosavadní literatuře též mnoho nejasností. v archivních pramenech – ve fondu RA Priessnitz-Ripper byl nalezen záznam příjmů a vydání výboru pro postavení Polského pomníku, který dataci upřesňuje do let 1878–1900, kdy byli osloveni architekt Antonín Wiehl⁶ a V. Myslbek.⁷ Žádný badatel však doposud nezjistil, proč tato jednání nebyla úspěšná. Ve výše zmíněném fondu se totiž žádná Myslbekova korespondence nenachází.

Naskytá se otázka, zda-li je kde vůbec hledat. Odpověď se skrývá v osobnosti Jana Rippera. Vzhledem k tomu, že mnoho let pobýval trvale v Praze, kde se stýkal s českou vlasteneckou společností, musí být „obsažen“ v pražských archivech. Takový badatelský exkurz by nám mohl mnohé doplnit.

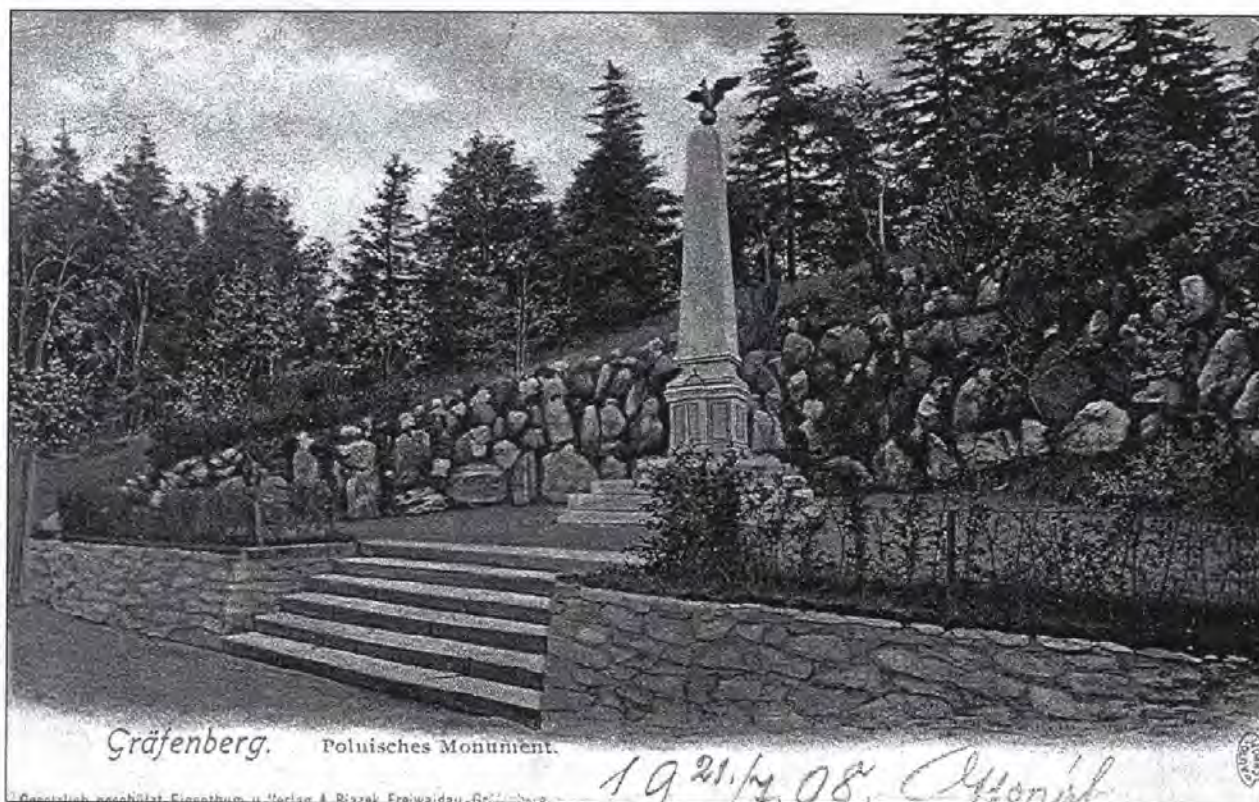
Například v Archivu Národní galerie v Praze, sídlícím ve Schwarzenberském paláci, je ve fondu J. V. Myslbeka uložen konvolut pěti Ripperových dopisů, které mu napsal v rozmezí od 17. ledna do 2. září 1879.⁸ Tedy v době, kdy byl cele oddán, abychom to vyjádřili co nejpregnantněji, myšlence na postavení Polského pomníku. Již z prvního dopisu ze dne 17. ledna plyne, že architekta Antonína Wiehla požádal o zhotovení plánu Polského pomníku již v roce 1876. Bylo to v letech Ripperovy intenzivní spolupráce právě s Myslbekem. Jisté je, že Ripper architekta Wiehla navštívil i osobně ve Smolnici a prostřednictvím Myslbeka na něj naléhal na dokončení díla.⁹ Odpověď na otázku, proč nakonec musel Ripper hledat jiného architekta, se bohužel nedozvíme. Ale i tak jde o zajímavý dobový dokument vypovídající nejvíce o samotném

Schindlerova busta od J. V. Myslbeka (SOKA Jeseník)

Ripperovi, o jeho zanícení, pracovitosti a možná až přílišné nálehavosti v detailech, která mohla být pro tvůrčí osobnosti, jakými architekt Wiehl a sochař J. V. Myslbek zcela jistě byli, příliš svazující...

To nás vede, v duchu programu našich svatováclavských setkání, k vydání této korespondence v českém překladu.

Polský pomník na promenádě (SOKA Jeseník)

POZNÁMKY

1. SOKA Jeseník, fond RA Priessnitz-Ripper (o časovém rozsahu 1791 – [1999] a metráži 12,15 bm; neinventarizováno) tvoří poměrně dobře zachovaná korespondence zakladatele lázní Gräfenberg Vincenze Priessnitze s jeho pacienty, seznamy hostů a další rodinné doklady k vývoji lázní. Fond je velice důležitý pro dějiny lázeňství. Majetkoprávní záležitosti rodiny, doklady k lékařům v lázních, fotografie rodiny, perokresby lázeňských procedur, vzpomínky současníků, zaměstnanců, dobrozdání pacientů, oslavná díla na V. Priessnitze, 100. výročí narození – oslavy, stavby pomníků a pramenů, vývoj lázní po Priessnitzově smrti, založení MSSGV a doklady o činnosti Johanna Rippera, zetě V. Priessnitze.
2. Okolo vzniku Českého pomníku se vyvinula badatelská anabáze, kdy se jako střípky mozaiky skládaly prameny podložené fakta a nikoli tradované údaje. Viz naposledy ABT, Lukáš: *K historii Českého pramene a pomníku na Gräfenberku*. Jesenicko, Vlastivědný sborník 9, 2008, s. 58–63.
3. SCHREIBEROVI, Alena a František – MAZURA, Vítězslav: *Josef Schindler, zastánce priessnitzovské vodoléčby*. Jeseník 2000; KOČKA, Miloš: *Lázně Gräfenberg po smrti Vincenze Priessnitze v letech 1851–1909*. In: *Vincenz Priessnitz (1799–1851). Almanach k 200. výročí narození*. Jeseník 1999, s. 57–63.
4. Uměnovědec J. V. Štech ve své velké monografii o Myslbekovi z r. 1954 uvádí, že se zachoval medailon J. Schindlera z let 1874–1875, ovšem bez další specifikace. v pražské Národní galerii se mezi 433 dochovanými díly J. V. Myslbeka nic takového nenachází. (Sádrový model Hygie o výšce 204 cm je uložen pod inv. č. P 1444.)
5. KINCEL, Ryszard: *Polští návštěvníci Jeseníků a lázní Gräfenberg v 19. století*. Jesenicko, Vlastivědný sborník 4, 2003, s. 5–17.
6. Wiehl Antonín (1846–1910), čelný představitel české novorenesance, studoval k J. Zitka na pražské polytechnice, kterou ukončil roku 1868. Po studijních cestách nastoupil stavební praxi k novogotického architekta Františka Schmoranze. v letech 1871–73 působil jako asistent na Českém vysokém učení technickém v Praze, poté se osamostatnil. Byl prvním předsedou Spolku inženýrů a architektů. Navrhoval nejen budovy, ale tvořil i architekturu pomníků a funerálních plastik.
7. ABT, Lukáš: *Atlas jesenických pramenů a jiných drobných památek*. Jeseník 2007, s. 29.
8. Fond Josef Václav Myslbek 1872–1922(1950), inv. č. 65, karton I; inventář zpracovala Pavlína Pyšná, dostupné na www.mc-galerie.cz/admin/files/archiv/Myslbek-Josef-Václav.pdf. Za jejich poskytnutí jsme poděkováním zavázáni Mgr. Tomáši Hylmarovi.
9. Ve fondu J. V. Myslbeka jsou pod inv. č. 143, karton 3 uloženy dva Myslbekovy dopisy adresované Wiehlovi: ze 7. července 1879 a následný s připojenou kresbou sloupů. Odpovědi se bohužel nezachovaly. Dopis byl publikován In: LODR, Alois: *J. V. Myslbek. Korespondence*. Praha 1960, s. 24–25.

ZUSAMMENFASSUNG

Briefe von Johann Ripper an den Bildhauer Josef Václav Myslbek

Bei den Forschungen zur Geschichte des Kurbades Gräfenberg gibt es ständig weiße Flecken. Bisher wurden nur die Archivquellen genutzt, die im Staatlichen Kreisarchiv Jeseník hinterlegt sind. Ihre Basis ist der Fundus Familienarchiv Priessnitz-Ripper. Johann Ripper hat einen bedeutenden Verdienst an der Bewahrung der Erinnerung an den „Wasserdoktor“ V. Priessnitz in Form von Archivalien, einer Bibliothek und einer Vielzahl von Erinnerungsstücken. Im Kurbad entstanden durch sein persönliches Verdienst auch Denkmäler und Quellen, die Priessnitz zu Ehren eingerichtet wurden. Das wichtigste war das böhmische Denkmal (1879), als Ripper eine Zusammenarbeit mit dem jungen, noch unbekannten Bildhauer Josef Václav Myslbek anknüpfte. Zum zweiten Mal sprach er ihn bei der Gestaltung des polnischen Denkmals an. Im Jeseníker Archiv fehlen jedoch relevante Dokumente. Im Archiv der Národní Galerie in Prag ist jedoch im Fundus J. V. Myslbek ein Konvolut von fünf bisher unbekannten und nicht veröffentlichten Briefen hinterlegt, die ihm im Verlauf von 17. Dezember bis zum 2. September 1879 geschrieben wurden. Die Korrespondenz geben wir in der tschechischen Übersetzung wieder.

STRESZCZENIE

Listy Johanna Rippera do rzeźbiarza Josefa Václava Myslbeka

W badaniach nad historią uzdrowiska Gräfenberg nadal istnieją białe plamy. Dotąd były wykorzystywane tylko archiwalia przechowywane w Státním okresním archivie Jeseník. Ich podstawą jest zespół Rodinný archiv Priessnitz-Ripper. Johann Ripper ma wielkie zasługi dla zachowania pamiątek po „wodnym lekarzu“ V. Priessnitzu – archiwaliów, biblioteki i innych pamiątek. W uzdrowisku dzięki niemu powstały pomniki i źródła wybudowane ku czci Priessnitza. Tym najważniejszym był Czeski pomnik (1874). Z okazji jego budowy Ripper nazwiał współpracę z młodym, wówczas jeszcze nieznanym rzeźbiarzem Josefem Václavem Myslbekem. Ponownie zwrócił się do niego podczas przygotowań do budowy Polskiego pomnika. W archiwum w Jeseníku nie zachowały się w tych sprawach dokumenty. Jednak w Archiv Národní galerie v Praze w zespole J. V. Myslbek znajduje się pięć, dotychczas niepublikowanych, listów Rippera do Myslbeka z okresu pomiędzy 17 stycznia i 2 września 1879 r. Tę korespondencję publikujemy w czeskim przekładzie.

PŘÍLOHY

Gräfenberg 17. 1. 1879

Vážený pane Myslbeku!

Je Vám známo, že pan Wiehl před třemi léty mi prokázal tu laskavost a zhotovil plán k projektování polského pomníku. Na základě vzniklých vztahů jsem se krátce poté cítil podnícen k tomu, abych onu, Poláky mi svěřenou záležitost, předal do jiných rukou k dalšímu provedení a ukončení.

Jistě je Vám známo, že takováto posláni jsou pokaždé spojena s nepříjemnostmi různého druhu. Nyní tedy uplynuly od té doby tři roky a co je na tom tak smutné, že od toho momentu, kdy jsem tuto záležitost dal z rukou, mi dosud nedošlo vůbec nic k nahlédnutí. Poláci již během toho léta vyvinuli veškeré úsilí, aby mne bezpodmínečně přiměli k dohledu nad celou tou záležitostí. Po delším váhání jsem se konečně rozhodl, a sice za podmínky: když budu smět ihned započít se stavbou pomníku s veškerým kapitálem, přibližně 630 zlatých. Svolili. Vy víte, jak jsem byl pro návrh pana Wiehla nezvykle zaujat. Nyní má dojít k uskutečnění, kdy cítím, že bych měl vznést různé připomínky.

Napsal jsem panu Wiehlovi delší dopis, který následně obsahuje:

1. Dotaz, zda místo těch obou na podstavci se nacházejících alegorických postav by tam měl být Priessnitz sám a měl by korunovat pomník, neboť alegorické figury pomníku nepřidávají na hodnotě a jsou v zimě v mých lázních více vystaveny vandalismu, kdy je menší dozor - než v mém městečku - tam je více lidí ustanoveno k hlídání takových objektů.

Má-li se již tolik peněz vydat, pak by bylo vhodné postavit sochu samotného Priessnitze.

Wiehl se proti těmto tak závažným důvodům staví, (zejména proti vysoké ceně takové sochy, neboť Priessnitz by musel být přece ulit z bronzy), proto jsem to nechal padnout - avšak, pro připojení těch dvou figur přece jen nyní nejsem.

2. V jednom pojetí Poláků v uplynulém létě bylo na můj podnět rozhodnuto, že polský pomník musí být postaven zcela dle předloženého návrhu pana Wiehla. Stavba musí být ihned započata a prováděna tak citlivě, jak to prostředky, které jsou k dispozici, dovolují. Předběžně by byl monument zhotoven bez figur. Toto provedení by mělo zůstat vyhrazeno pro pozdější cíl. Prosil jsem pana Wiehla o podrobné

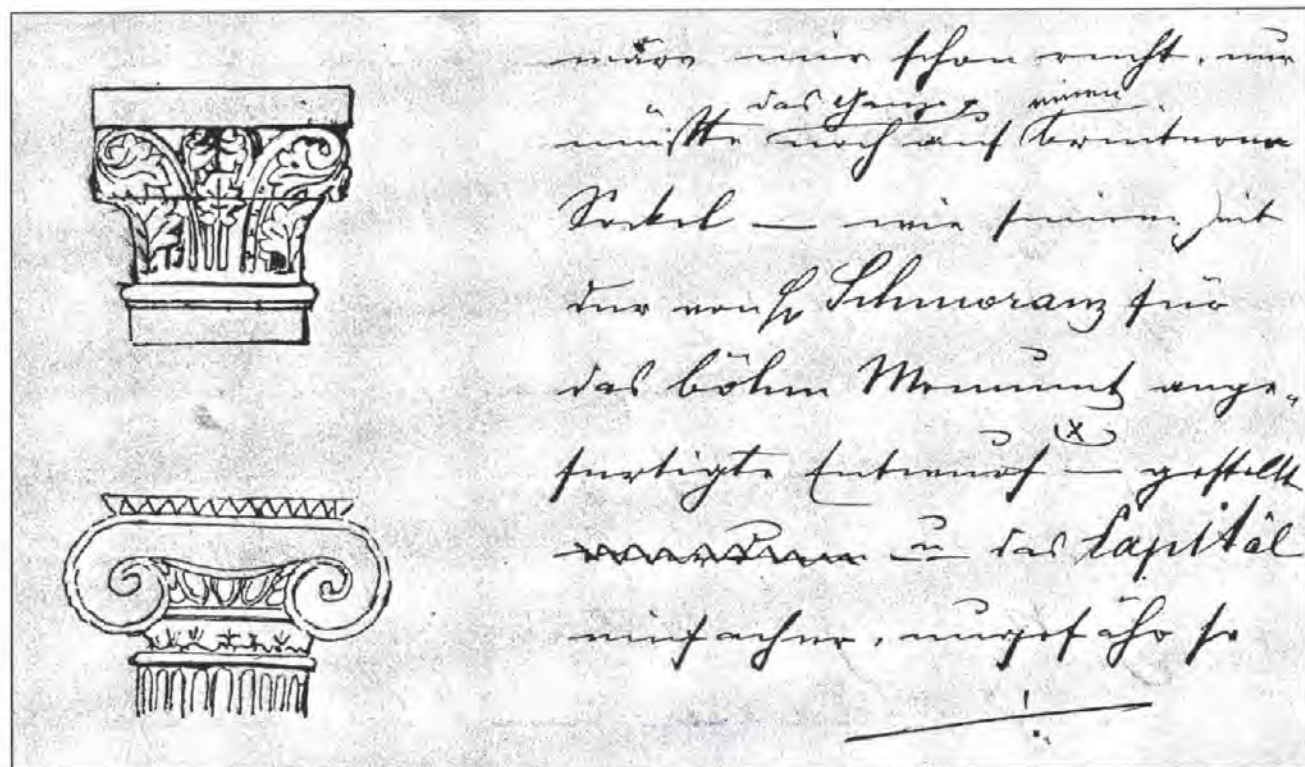
plány, abych mohl dle nich začít rychle stavět základy. Přesto, že mi to bylo po návratu ze Smolnice (Smolnitz) přislíbeno, nedostal jsem až do dnešního dne vůbec nic.

Během zimy měl být v Kuněticích zhotoven celý podstavec přiměřený k pomníku (z mramoru) a na jaře postaven. Chtěl jsem zatím tu věc dokončit (fait accompli) a kdybych také v příštím roce na Gräfenberku nebyl, pak by se musel polský pomník minimálně začít stavět. Neboť ta hlavní obtíž nastává pokaždé při schválení mého plánu. Při jeho provedení by chtěl každý něco dle vlastního vkusu a pro lidi něco hezčího, aby to bylo „pod jednou střechou“. A když se ta věc nakonec podaří, tu ztroskotává opět provedení plánu na nepřekonatelnosti architekta, aby zhotovil a zaslal podrobné plány.

Jen díky houževnatosti své povahy jsem shromáždil téměř vše, avšak nyní snáším silné námitky, týkající se obou alegorických figur. – Jsem pevně přesvědčen, že pomník (kamenná stavba) bude zde během dvou let stát zcela hotov. Avšak čas ukáže a zejména tenkrát, aby mi nic nevstoupilo při stavbě do cesty, např. sbírky na pomník, který je polský. o to více je opovážlivá otázka těch dvou alegorických figur, které by měly pomník zdobit. Avšak, co je pomník bez figur? S ohledem na tuto jistě velmi závažnou okolnost, musím Vám dát na vědomí návrh ke zvážení. Jaké by to bylo, kdyby místo alegorických figur byly na poněkud širším podstavci umístěny bronzové tabule (dosti velké), na nichž by byly výrazně znázorněny scény ze života a působení zesnulého Priessnitze? Je také známo, že Priessnitz jako dítě nejraději lehával a snil v lese k pramenům, atd. Přiložená báseň se také obírá tímto tématem a líčí, jak mladý Priessnitz k jednoho pramene dostal od vily návod k umění, jak léčit vodou.

Tuto báseň složil vévoda nassavský a předal ji rodině pod podmínkou, že nebude vytištěna a zveřejněna. Posílám Vám ji v důvěře ve Vaši čestnost ve stejném smyslu, v jakém jsem ji obdržel od vévody nassavského. Báseň můžete dát přečíst, pouze nikdo ji nesmí kopírovat. V žádných novinách nesmí být o ní žádná zmínka, jinak by to dospělo k procesu a já bych se dostal do největších nesnází pro své porušení slova.

Pohovořte s architektem panem Wiehlem a laskavě s ním vše rozeberte. Snad bude usilovat o zhotovení nové skicy a o rozšíření podstavce dle nynějšího návrhu, že by se na něm daly umístit dvě tabule (neboť ta jedna strana by musela být pro nápis a ta druhá uvolněna pro pramen). Tak by mi to bylo velmi milé a chtěl bych jej poprosit, aby mi plány zaslal každopádně před začátkem jara, abych mohl se stavbou pomníku začít dříve, než sem přijde mnoho Poláků.

Ripperova kresba hlavice v dopise ze 17. 1. 1879 (Archiv NG Praha)

Avšak o jedno písemně zdvořile prosím: abyste mne nenechal více marně čekat. Mohl bych plán, detailní plány atd. získat ihned od jednoho zde na léčení se nacházejícího architekta z Pešti, pana Kausera, dávám však pouze s ohledem na krajanský spolek přednost tomu, abych je měl zhotovené panem Wiehlem. Kdyby pan Wiehl neměl čas a chuť mi prokázat tu laskavost, pak nechť to řekne otevřeně, neboť nemohu se začátkem stavby déle čekat.

Protože pan Kauser zde zůstává ještě 6–8 týdnů, tak prosím, abyste mi po rozhodnutí sdělil výsledky Vašeho pohovoru s panem Wiehlem. Až budu vědět, jak jsem na tom a dle kterého plánu bude stavěno, pak bude teprve krakovským žurnálem Czas, jehož redakce také zasedá ve stavebním výboru, zahájena jmenovitá sbírka mezi Poláky, zejména mezi šlechtou. –

Uchovat sloupy bych již považoval za správné, pouze celý podstavec by musel být širší, čistě upraven, tak, jak byl dle návrhu pana Schmoranze zhotoven pro Český pomník (který jste Vy provedl v sádrové miniatuře). Hlavice prostší, přibližně je zachovat tak, jak jsou zobrazeny na vedlejší kresbě, beze změn – neboť tu bohatě zdobenou hlavici na plánu pana Wiehla není radno s ohledem na zdejší povětrnostní poměry zhotovovat – ty přípevněné listy by musely během krátké doby odpadnout.

Skončil jsem s přáním, aby záležitost učinila průlomový krok kupředu s tím, že si porozumíme.

Kdyby pan Wiehl byl pro bronzovou tabuli a byl srozuměn s přijetím tohoto plánu, pak Vy byste musel brzy přistoupit k jeho provedení.

Zatím Vás co nejsrdečněji zdravím společně pouze s mně známými pány, zůstávám Váš nejoddanější Ripper.

Bronzové tabule by musely být poměrně velké, tak 21 palců šířka a 30 palců délka (1 palec, coul = 25 mm) a tak vysoko, aby se na ně nedalo rukou dosáhnout, jinak by se daly snadno poškodit. – Bylo mi středem zájmu, čeho se pan Wiehl k obou alegorických figur značně obával. Postavy mají být pokaždé zajištěny výškou, tak jako je tomu s Hygií na Českém pomníku. Ostatně, byl jsem zvědav, co se od Vás dozvím, jak vysoko byste propočítal cenu za zhotovení obou figur včetně ulití do zinku, tedy vše dohromady? A prosím Vás, abyste mi to ve Vašem příštím dopise ráčil sdělit. Tu báseň mi můžete zase takto vrátit.

Gräfenberk, 7. 3. 1879

Velevážený pane Myslbeku!

Dnes Vás přicházím co nejformálněji požádat, abyste mi sdělil, jak se bronzová busta přivede do oxidace, jak to bylo i ve Vašem případě. Jistě jste dostal můj dopis, že jsem se dozvěděl o návrhu na zhotovení mého pomníku s bronzovým obrazem, respektive bustou. –

Milý pane Myslbeku, jen mne nenechte dlouho čekat na Váš plán a snažte se přimět pana Wiehla k tomu, abych ten elaborát obdržel nejpozději do konce března, neboť v dubnu musím začít se stavbou základů.

Nezapomeňte také, že mám pouze jeden pramen a sice, který chci mít umístěn vpředu, nalevo a na pravo přijdou polští orli a vzadu tabule s tím něžným nápisem.

Vrchní výtok proudu vody musí být umístěn v tabuli také, aby se slova „Polaci Pamięci Priessnitza“ (Poláci v upomínku na Priesnitze) tam dala umístit. K pomníku musí vést také stupně. Tu nutnou pomoc k bustě včas zajistím.

Se srdečnými pozdravy Vám, panu Wiehlovi, Chittusimu atd.

Váš Ripper

Vysvětlivky k plánu pomníku:

Influß = vtok

Quelle = pramen

Wand für polnischen Adler = stěna pro polského orla

Milý pane Myslbeku!

Nejsem dosud sto, abych mohl sádrový model k Vás objednat a žádám Vás, abyste mi ho pokud možno co nejdříve zhotovil. Ve svém předposledním dopise jste se domáhal pro zhotovení času 14 dnů – to by mi bylo právě vhod, neboť 19. července se zde koná bál a já bych model mohl ihned vystavit v léčebném sále. Na návrhu si přeji následující změny:

1. celý ten pomník zvýšit nejméně o 1 ½ - 2 stopy (stopa = 0,316 m). Nyní je vysoký pouze 13 stop (4,10 m). Dle toho by byla musela být požadovaná výška nejméně 14 ½ až 15 stop (4,58 m až 4,74 m).

Podstavec by mohl být o něco mohutnější.

Když jsem se vrátil k následujícímu plánu, přesně jsem vyznačil, jaké změny bych si přál. Chtěl bych ještě poznamenat, že místo 4 nádrží na vodu má být pouze jedna, umístěná na čelní straně, neboť ty ostatní tři strany podstavce mají již využití určené právě pro ně:

nahoře:

Na této straně bude
umístěn polský nápis

vlevo:

Na tuto stranu přijde
polský orel z bronzu

vpravo:

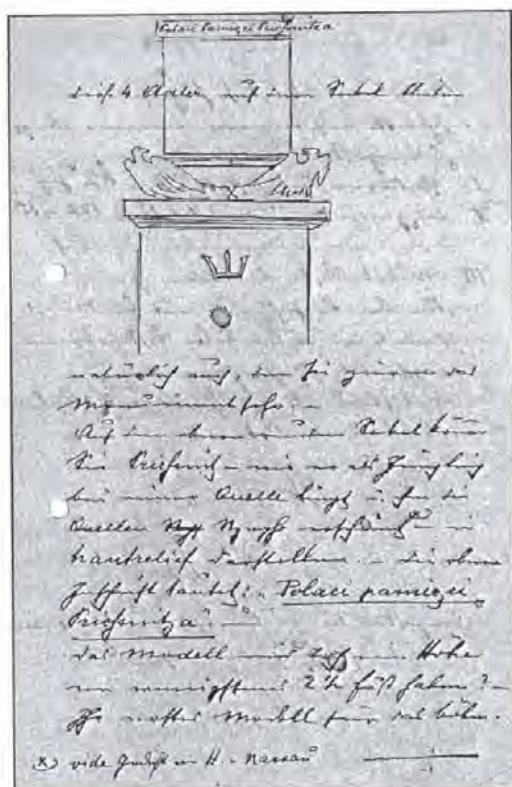
Na tuto stranu přijde
litevský znak (jezdec
na koni) v bronzu

dole:

Na čelní stranu přijde
pouze pramen

nahoře:

Polaci Pamięci Priessnitza
Tito 4 orli zůstávají na podstavci
přirozeně také proto, že zdobí přiloženou fotografii

Na tom horním kulatém podstavci můžete Priessnitze představit ve vysokém reliéfu jako mladíka, který leží k pramene a k němu se vine víla.* viz báseň vévody nassavského

Horní nápis zní „Polaci Pamięci Priessnitza“

Bude mít model výšku nejméně 2 ½ stopy?

Váš první model pro Český pomník je tak vysoký.

Ripper 30. 4. 1879

Prosím Vás, abyste na žádné z mých přání nezapomněl –
Alfa

I. Dolní podstavec vysoký místo 5 ½ coulů – 6 ½

II. Celý pomník místo 13 stop – 14 ½ až 15 vysoký

III. Pouze jedna vodní nádržka

Pospěšte si pouze s tím modelem, aby ti četní Poláci dostali chuť se hodně vyznamenat.

S přátelským pozdravem Vám, panu architektovi Wiehlovi
a všem známým.

Váš oddaný Ripper

Nezapomeňte na podrobné plány, abych mohl ihned začít.

Ripperův náčrt podstavce v dopise
z 30. 4. 1879 (Archiv NG Praha)

Gräfenberk 4. 7. 1879

Milý pane Myslbeku!

Přistupuji cele na Váš návrh, jen Vás prosím, abyste se rychle zabýval vyhotovením plánů, jinak promeškám vhodný čas k jednání. – V červenci a srpnu je zde většina Poláků, a proto musíme být v tomto období co nejaktivnější. Ten nápad dodat mi perspektivní nákres je výtečný. Neboť jeden Polák (korespondent a spolupracovník ilustrovaného varšavského časopisu *Świat* 14 až 16 tisíc předplatitelů) by rád představil pomník právě v onom časopise v následujícím čísle.

Prosím Vás, abyste přihlédl k tomu, aby se neopomenula žádná z těch požadovaných změn.

Ty znaky: orel a jezdec na koni (Litva) Vám zašlu již v nejbližších dnech. Perspektivní kresba pana Wiehla by mohla být během zimy umístěna ve výloze některého knihkupectví a obchodu s uměleckými předměty.

S přátelskými pozdravy všem

Váš oddaný Ripper

Pan Wiehl necht' se na kresbě podepíše česky.

Gräfenberk 2. 9. 1879

Vaše blahorodí!

protože plán polského pomníku (perspektivní náhled) má být zaslán do Varšavy a tam vyvěšen ve výloze jednoho knihkupectví a obchodu s uměleckými předměty, pak se co nejzdvořileji táži, protože se pomník nalézá na nápadném podkladu, zda by tento neměl být nabarven šedou tuší, aby kresba ve výloze lépe vynikla?

Ty polské znaky Vám pošlu během následující zimy.

Zdravím Vás co nejprívětivěji a zůstávám v úctě oddaný
Ripper

Pohostinství v Jeseníku na přelomu 19. a 20. století

Mgr. Jarmila Peňázová, Vlastivědné muzeum Jesenicka

Jaro národů 1848 vedlo v četných evropských zemích k zásadním hospodářsko-společenským změnám. Také v rakouském mocnářství docházelo k postupnému uvolňování myšlenek. Pád absolutismu byl nezadržitelný, stejně tak zavedení obecní samosprávy. Se zánikem tradičního vrchnostenského feudálního řádu dochází k nástupu a k emancipaci moderní občanské společnosti. v každém koutu monarchie je nutno přihlížet samo sebou k regionálnímu vývoji, každá oblast nesla svá historická specifika.

Jesenický kraj se po prvním význačném období rozsáhlé kolonizace a těžby drahých kovů (14.–16. století) rozvíjel ke svému druhému kulturně-společenskému vrcholu, a to cca dvacet let po založení prvního vodoléčebného ústavu na světě (1822). Úspěchy vodoléčitele Vincence Priessnitzze proslavily Jeseník daleko za hranicemi rakouské monarchie, ba i Evropy. Za léčebnými zázraky sem jezdili pacienti, dobrodruzi i zvědavci z celého světa. Fyzické i duševní zdraví zde hledal například známý ruský spisovatel Nikolaj Vasiljevič Gogol. Doklady o pobytu významných státníků, šlechticů i podnikatelů jsou v podobě pomníků či pamětních desek rozesety po širokém okolí. Léčícího se bavorského krále Maxmiliána II. tu navštívil dokonce sám císař František Josef I.

Po Vincenzi Priessnitzovi převzal a úspěšně vedl lázně dál zkušený orlický lékař Josef Schindler. Rozkvět lázní provázel nebývalý příliv hostů, například v roce 1870 jich bylo na tisíc. Mnozí z nich se zde kurýrovali i několik let. Význam těchto pacientů pro město i okolí tkvěl nejen ve zvýšení renomé a kulturně-společenském povznesení, ale také v hospodářském rozvoji. Díky finančnímu přispění maďarského velkostatkáře a barona Wesselényiho bylo v Jeseníku v roce 1839 vybudováno první městské vodovodní potrubí, které bylo za starostování Dr. Josefa von Ursprunga v letech 1894–1898 opraveno a rozšířeno. Zároveň byla zbudována také kanalizace a v roce 1901 plynové osvětlení. o údržbu silnic se starala přímo městská správa. V následujících letech byl vyřešen také bezplatný týdenní svoz domovního odpadu. Tím se z hlediska hygieny a bezpečnosti dostalo město na přední příčky v severní části monarchie. Na návštěvnost lázní i města mělo vliv také založení Moravskoslezského sudetského horského spolku v roce 1881, který učinil z Jeseníků centrum turistiky a lyžování. Díky upraveným a značeným stezkám, rozsáhlé výstavbě přístřešků, chat a ubytoven a četnému budování vyhlídek a rozhleden se staly zdejší hory neodolatelným lákadlem pro výletníky z blízkého i vzdáleného okolí. Nejen turismus, ale celkový hospodářský rozvoj podpořila také výstavba železniční trati z Hanušovic do Glucholaz s tím, že rychlíková zastávka byla v Jeseníku slavnostně otevřena v roce 1888. To vše se promítlo v návštěvnosti města a lázní. V roce 1910 se přijelo do jesenických lázní léčit dokonce 3860 pacientů. o plánovitý rozvoj města se postarali následující starostové Filip Klein a Emil Hauck. Druhý jmenovaný svěřil územní plán města zkušenému vídeňskému architektovi Eugenu Fassbenderovi.¹

Mnozí z návštěvníků lázní bydleli přímo na Gräfenberku, jiní se hromadili níže ve městě. Stávající lázeňské domy a ubytování v soukromí přestávalo stačit. Mimo nových lázeňských domů tak vyrostlo na Gräfenberku i v Jeseníku množství hotelů či hostinců s ubytovacími službami. Ačkoli byla Priessnitzova kúra založena na střídmosti a odříkání, návštěvníci stále více vyhledávali možnosti společenského a kulturního vyžití.

Hostince, hospody a hotely

Když dnes procházíme Jeseníkem, mnohdy si ani neuvědomíme, že četné hotely a hostince stávaly na tom samém místě již před sto lety a že se na jejich předzahrádkách i v kuloárech odehrávaly životní osudy města.

Historie jesenických hospod spadá již do středověku, kdy se začala vytvářet nejstarší část osady *Vriwald* (pozdějšího Frývaldova/Jeseníku). Místo zvané *Auf der Freiheit*, tedy česky *Na Svobodě*, se stalo

centrem společenského a politického dění osady. Traduje se, že prvním domem osady byl hostinec Na Svobodě, dnešní hotel Praděd.

V Jeseníku mělo na počátku 19. století výčepní právo mnoho domů. Jejich obyvatelé pronajímali některé ze svých místností také k ubytovacím účelům, nejednalo se však o hospody v užším slova smyslu. K zakládání nových hospod, případně modernizací starých hostinců, docházelo spíše až ve druhé polovině 19. století, mj. v souvislosti se zmiňovaným nárůstem počtu hostů lázní Vincenze Priessnitz na Gräfenberku.

Přelom století a éra první republiky s sebou přinesly širší pole společenských zábav. Společenské sály sloužily nejen spolkovým schůzím a tanečním programům, ale do světa zábavy pronikl také kinematograf. V roce 1924 byla v Jeseníku založena dokonce taneční vinárna.

Významnější hostince a hotely se v Jeseníku soustřeďovaly zejména v oblasti přechodu dnešní ulice Lipovské v ulici 28. října a v okolí dnešního Masarykova náměstí. Nelze však nezmínit také hostinec nacházející se k vlakové zastávky a restaurační provozy v každém jednom lázeňském domě na Gräfenberku, případně v sanatoriu Altwater v městském parku. K jednotlivým pohostinským zařízením se do dnešních dob nedochovalo větší množství archivních pramenů, nicméně ty nejdůležitější literatura připomíná například v monografiích k historii města či v seznamech kulturních památek. Pojďme se tedy podívat blíže na vybrané jesenické hotely a hostince.²

Hostinec Svobodný výčep (Hostinec Na Svobodě, Spolkový/Lidový dům, Hotel Praděd)

Podle pověsti byl nejstarším domem osady *Vriwald* dům s hostincem, který se nacházel v místě zvaném *Na svobodě*. Lidové bájesloví reálný základ nepostrádá. Tzv. hostinec Na svobodě totiž působil opravdu nejen jako pohostinství, ale zejména jako místo politických či diplomatických dějů. Budova sloužila jako správní úřad – sídlo místního fojta a šoltéství – až do roku 1506. Poté se úřad přestěhoval naproti přes ulici do nově postavené rychty (1507).

Jakmile hostinec odkoupilo město, začala se psát i jeho pivovarská historie. Hned v roce 1506 zřídili právováreční měšťané v domě výčep a v roce 1568 prodal biskup Kašpar z Logau celou stavbu, již jako sladovnu, starostovi a radním města. Původní dřevěná sladovna byla na počátku 17. století přestavěna na kamennou a od poloviny 17. století až do roku 1895 fungoval dům coby privilegovaný měšťanský hostinec s původním názvem Svobodný výčep. Od té doby se střídal v rukou soukromých majitelů.

Lichtwitzův hostinec Na Svobodě, konec 19. stol. (reprofoto)

o původní stavbě nejsou informace dochované, archivní materiály dokládají podobu domu až v 19. století. Zaznamenávají přestavbu prostého hostince v roce 1827 na jednoposchodovou reprezentativní budovu s průčelím se zdobným tympanonem. V tomtéž roce zde byl zřízen městský pivovar. Slavné dějiny hostince narušil požár v roce 1841, při němž byla budova částečně poškozena. V roce 1867 se budova dostala do rukou židovského podnikatele Julia Lichtwitzze, který zde následně zřídil opět hostinec. V prvním patře byl dokonce vybudován společenský sál sloužící nejen jako tanečnírna, ale také coby prostor k pořádání jiných společenských a spolkových akcí. V roce 1911 pronajal Lichtwitz celý hostinec majiteli kavárny na náměstí Franzi Schadkovi a ten zde začal od následujícího roku provozovat kinematograf. o samotnou produkci se staral Rudolf Klein, který vlastnil ateliér na náměstí. Kino však bylo po zahájení první světové války zavřeno.

Po první světové válce odkoupil hostinec sociálně demokratický spolek Vorwärts a zařídil jej jako Spolkový dům. Na přelomu let 1919 a 1920 došlo k jeho přestavbě na hostinec Lidový dům a v roce 1921 se stal dějištěm politického posílení Komunistické strany Československa. Po nástupu Hitlera k moci přešel hostinec do rukou Sudetoněmecké strany a v roce 1938 se stal dokonce útočištěm ozbrojených oddílů Freikorpsu (pravicové polovojenské organizace). Budova byla během 20. století mnohokrát přestavována a po druhé světové válce se stala součástí státního podniku Restaurace a jídelny. Dnes zde sídlí hotel a restaurace Praděd.

Hotel Kretschmar (Hotel Slovan)

V roce 1868 založil na náměstí v domě č. 23 svůj podnik hoteliér Eduard Kretschmar. Koncesi na provozování hotelu si postupně předávali další hoteliéři, až jej v roce 1906 převzal Ludvík Zimmer. Ten navázal na tradici svého otce a dědečka a udržel dobré jméno hotelu jak v dobách lázeňské konjunktury za Priessnitzova nástupce Josefa Schindlera, tak i v dobách úpadku. V rámci přestavby v roce 1928 byly k domu čp. 23 připojeny i sousední domy čp. 22 a 24. V letech 1930–1931 proběhla rozsáhlejší přestavba, která dala vzniknout velké moderní jídelně. Výstavbou, přestavbou a nástavbou starého domu čp. 24 na náměstí se podnik rozšířil o další obchodní provoz a dvacet moderních jednolůžkových pokojů.

Cukrárna a budoucí Kretschmarův hotel na náměstí, kolem r. 1865 (SOKA Jeseník)

Rozšířila se tak i fasáda domu a podnik povýšil na špičku ve městě. V roce 1937 se v hotelu postupně ubytovalo až 192 652 nocležníků, což bylo při 8 251 obyvatelích Jeseníku úctyhodné číslo. Hosté se mohli bavit v hudebním sále v zadním traktu domu a měli k dispozici dokonce i garáže pro osobní automobily. Hotel byl po smrti Ludvíka nadále v rukou rodiny Zimmerů, avšak další zprávy o jeho osadu se nedochovaly. Známo je, že do roku 1988 byl (tentokrát již pod názvem Slovan) provozován společností Interhotel Ostrava, který jej poté předal Interhotelu Flora Olomouc. V této době se hotel skvěl na výsluní slávy. Měl 50 zaměstnanců, hosté mohli přenocovat na 60 lůžkách a posedět v palmové restauraci, kavárně či vinárně. Od té doby se majitelé i investoři střídali, až se stalo 100% vlastníkem objektu město.

Hostinec k Uhra (Hostinec k Maďara)

Barokní stavbou hostince s volutovým štítem začínala severní fronta domů Masarykova náměstí. Hostinská živnost zde byla provozována již od roku 1874, kdy koncesi získala Josefa Pelzová. Adolf Pelz, majitel a nožířský živnostník, dům v roce 1903 rozšířil o tři hostinské pokoje v podkroví. Pelzovi patřil i hostinec v přízemí, který nesl za první republiky honosný dvojjazyčný název Restaurace U Uhra – Restauration Zum Ungar. Hostinec vydržel až do konce 2. světové války.

Hostinec Zum Stern (U Hvězdy)

Hostinec Zum Stern (U Hvězdy) stával v severovýchodní části náměstí vpravo od dnešní budovy spořitelny, dříve domu textilního podnikatele Adolfa Raymanna a následně sídla okresního hejtmantví. V roce 1836 žil v domě Andreas Nietzsche, v roce 1857 jeho syn Alexandr se ženou a synem Adolfem, kteří provozovali hostinec v přízemí. Barokní volutový štít a celkovou koncepci budovy hostince změnil nový majitel tiskař Anton Blažek. Po pravé straně hostince se nacházela Kleinova kavárna.

Hotel k Koruny (Hotel Koruna, Hotel Jeseník)

Dům čp. 141 vybočující z obvodu náměstí působí dodnes majestátním dojmem. V polovině 19. století se však pyšnil mansardovou střechou a polovalbami. V té době jej vlastnil Josef Schneider a v přízemí byl v provozu hostinec (Gasthaus) Zur Krone. Při sčítání lidu v roce 1857 byly místnosti hostince

Hostinec k Koruny na rohu náměstí, kolem r. 1865 (VMJ Jeseník)

v pronájmu rodiny Franze Raimanna. Dům prošel po prodeji Vincenzi Wolfovi v roce 1861 několika přestavbami. Velkolepý projekt hotelu Krone však na základě objednávky Edmunda Wolfa zrealizoval až architekt Rudolf Zelenka v roce 1880. V hotelové restauraci se scházeli čelní představitelé města a jeho organizačních složek s významnými továrníky, podnikateli a podobně. Tak se také stalo, že byl zde dne 26. 4. 1881 první valnou hromadou založen Moravskoslezský sudetský horský spolek. V dalších úpravách budovy pokračoval také syn Edmunda, Erwin, který žil v hotelu s manželkou Annou a dvěma syny. Majitelé hotelu se v té době rychle střídali – po Erwinu Wolfovi získal objekt Gustav Kunert a jeho syn. Poté jej převzali Richard a Lisl Klimeschovi, jimž byl po válce hotel znfiskován. V roce 1945 byl národním správcem hotelu jmenován František Bolek a hotel dostal nové jméno – Jeseník. Po převratu v únoru 1948 byla na hotel uvalena kolektivní národní správa a následně byl pohlcen národním podnikem Československé hotely. Po převodu do soukromých rukou v 90. letech 20. století již pohostinské služby obnoveny nebyly. Dnes tradice hotelu pokračuje.

Hostinec Feldmarschall Radetzky

Rohový dům na křižovatce dnešního náměstí Svobody a ulice Dukelské (čp. 822) byl v minulém a předminulém století rozdělen na dva vchody. V prvním sídlil fotograf Viktor Brenner, ve druhém byly provozovány pohostinské služby. Název hostince se během let měnil, avšak dochovaným pohlednicím z konce 19. a přelomu 20. století vévodí nápis Gasthof Feldmarschall Radetzky. Později se pro vyhlášenou hospodu IV. cenové kategorie vžil název Beseda. Po radikální přestavbě v devadesátých letech 20. století se v budově usídlilo knihkupectví.

Mittmannův zájezdní hostinec

Tento zájezdní hostinec se nacházel v levé části náměstí Svobody a dodnes je budova užívána k pohostinským službám (dnešní čp. 875). Koncesi k provozování hostinské živnosti získal Anton Mittmann v roce 1879 a od roku 1904 se stal nájemcem Josef Mittmann, který byl ve 20. letech 20. století dle adresáře živností uváděn již jako majitel.

Hostinec Katolického lidového spolku

Katolický lidový spolek provozoval hostinec v domě čp. 63 na ulici 28. října. Dům koupil v roce 1913 a nechal zde vybudovat také divadelní sál. Hostinských místností i sálu využívalo mnoho spolků a drobných živnostníků (nájemci s hostinskou koncesí byli např. Albert Axmann, ve 20. letech 20. století Josef Peschke, poté Anna Peschkeová, nebo Alois Nitsche). Dnes se v domě nachází Divadlo Petra Bezruče.

Katzerův hotel (Hotel k Turisty, Turistický hotel, Hotel Staříč)

S pohostinskou živností byl dům čp. 93 spojen již v 19. století. První koncese na provoz hostinské a výčepní živnosti byla udělena v roce 1883. V roce 1890 naplánoval nový majitel domu přestavbu kůlny a výstavbu venkovních záchodků. Hned následujícího roku nechal postavit podsklepenou dřevěnou letní besídku a čtyři metry dlouhou dřevěnou kuželnu. Další archivní záznam se vztahuje k roku 1903, kdy vlastnila hostinec k Turisty Anna Zobl, která nechala hned následujícího roku již nevyhovující hostinec přebudovat na hotel. Mimo výčep a dvě restaurační místnosti se v přízemí budovy nacházela také kuchyň, spíž, splachovací toalety, dva pokoje a komůrka pro kočího. V prvním poschodí nabízel hotel sedm ubytovacích pokojů, dvě komory, jednu půdní místnost a moderní sociální zázemí. V roce 1906 nechala Anna Zobl vystavět také zasklenou verandu s výhledem do zahrady. Jako další vlastník objektu je v roce 1920 zaznamenán Franz Katzer a v následujícím roce je již jako majitelka hotelu uváděna Agnes Katzer. Ve dvacátých letech se hotel přizpůsoboval nové době také opravami hospodářských budov. Předchozí napojení odpadů na městskou kanalizační síť jen podpořilo dobré (nové) jméno Turistického hotelu. V dnešní době podlehl vzhled hotelu pojmenovaného Staříč několika dalším rekonstrukcím a přestavbám.

Schrothův hotel (Hotel Schroth)

Hotel Schroth byl postaven v roce 1839 na Rudolfově náměstí (dnešní křižovatka Lipovské a Gogolovy ulice). Ze západní strany jej obtékal mlýnský náhon, který byl později zasypán. Domovní štít se vyvyšoval o nepravé atikové patro, v němž bylo funkční pouze jedno okno na půdu. Přestavbami na obytnou byl tento nefunkční architektonický prvek zrušen. Hostinskou a výčepní koncesi získal v roce 1889 Emanuel Schroth, jeho zástupcem se stala Berta Schroth.

Nádražní hotel (Hotel Morava)

V roce 1888 byla vystavěna železnice propojující Jeseník s Moravou a Německem. Bylo tedy otázkou času, kdy vyrostle v blízkosti nádražní zastávky také hostinec. Situace využil Ernest Jung a hned v roce 1890 získal hostinskou a výčepní koncesi pro nově postavený Hotel Bahnhof s restaurací ve dřevěné verandě. Po několikerém vystřídání nájemníků obdržel v roce 1913 koncesi známý jesenícký podnikatel Rudolf Jung. Při novodobé přestavbě objektu na hotel Morava byl typický prvek horské architektury, kterým se hotel vyznačoval, zničen.

Nádražní hotel, 1890 (reprofoto)

Hostinec Císař rakouský (Hostinec Slezský dvůr, Hotel Aldaron)

V blízkosti dnešní Palackého ulice se dříve nacházela přepřahací stanice pro poštovní vozy. Poštovních zásilek bylo dosti už jen díky dopisům adresovaným vodolékaři Vincenzi Priessnitzovi, či podnikatelské korespondenci textilního průmyslníka Josefa Raymanna. Není proto divu, že byl na tomto exponovaném místě postaven formanský hostinec – Kaiser von Österreich (Císař rakouský). Jako první zde hostinskou a výčepní živnost provozovala Mathilde Sallaba (koncesi získala v roce 1872). Po roce 1918 musel být název změněn a hostinec získal označení Schlesischer Hof (Slezský dvůr). V padesátých letech 20. století jako pohostinské zařízení skončil a v objektu se usídlily podniky JESAN a Rudné doly Jeseník. Devadesátá léta 20. století přinesla rozsáhlou přestavbu na nový hotel s názvem Aldaron.

Hostinec k Korunního prince a Hedvičin sál

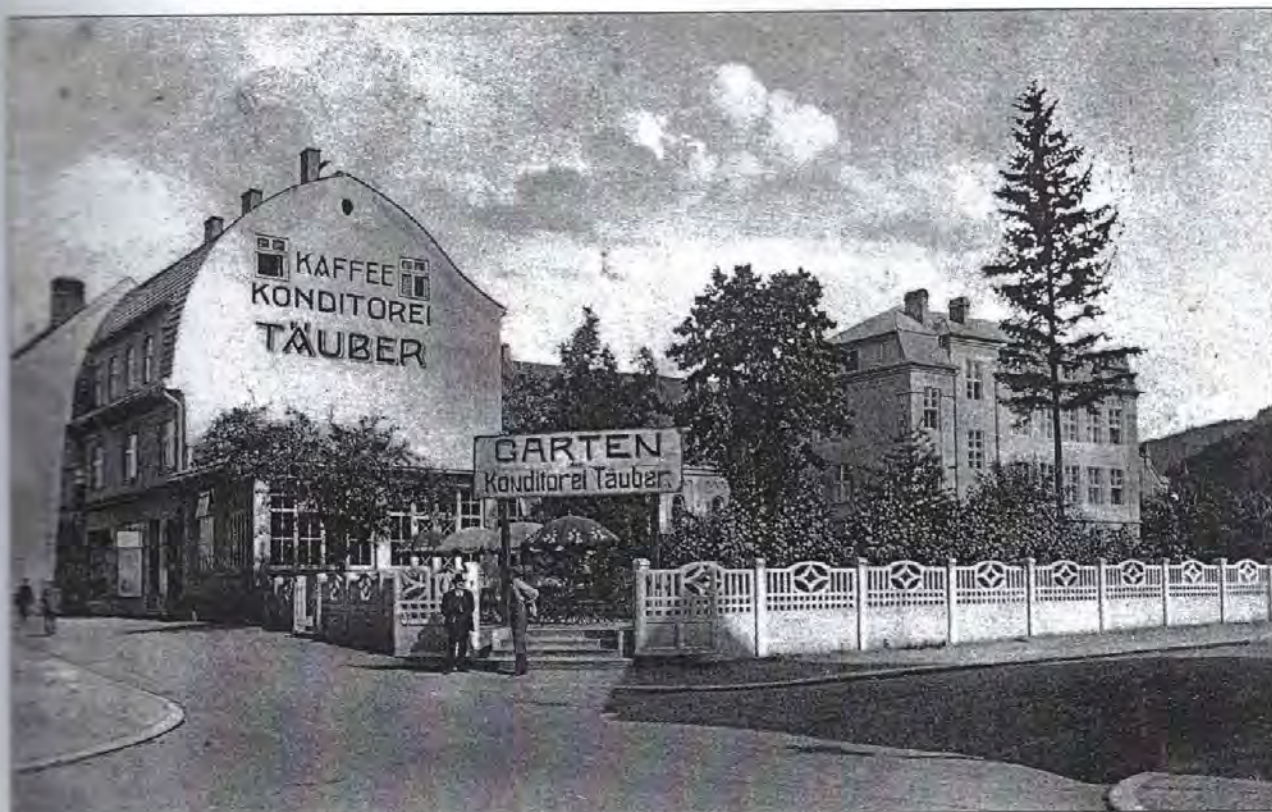
Hostinec k Korunního prince (Zum Kronprinz) stál naproti starému formanskému hostinci Císař rakouský. Jeho název byl odvozen od následníka trůnu Rudolfa. Klemenž Schünzel získal hostinskou a výčepní koncesi v roce 1877 a od té doby se zde vystřídalo mnoho dalších nájemců. Majiteli se časem stala firma Regenhart & Raymann. Na objekt hostince napojil významný jesenický architekt Rudolf Zelenka neobarokní Hedvičin sál (Hedwigsaal) jako reprezentativní stánek kultury. Po roce 1945, kdy byla již hospoda zbourána, fungoval Hedvičin sál jako tělocvična, poté jako obchod a bazar.

Formanský hostinec Císař rakouský, kolem r. 1900 (soukr. sbírka)

Kavárny, cukrárny a vinárny

K pohostinským živnostem lze zařadit také kavárenské, cukrárenské a vinárenské provozy. Ani v Jeseníku tato zařízení nechyběla a s čím dál větší slávou lázeňských procedur a s nárůstem turistiky se jim velice dařilo. Počátky jesenického cukrárenství, jak si je dokážeme dnes představit, lze zasadit do první poloviny 19. století. Do té doby můžeme mluvit spíše o řemeslech spojených s pekařstvím a perníkářstvím. První zmínky o výrobě a prodeji cukrovinek v Jeseníku se vztahují k letům 1805 a 1829. Přesnější informace k majiteli či sortimentu se bohužel nedochovaly. Ve druhé polovině 19. století nastává boom v pohostinských službách, nevyjímaje prodej kávy či cukrovinek. Z nejznámějších zařízení ve městě lze jmenovat například kavárnu a cukrárnu Filipa Kleina (1889), kavárnu a cukrárnu Gideona Taübera (1893), prodejnu cukrovinek Franze Gottwalda (1909) nebo v době první republiky otevřenou cukrárnu Josefa Kotchiho (1928). Takovéto podniky vyrostly i v lázních na Gräfenberku. Mimo mléčné bufety a drobná občerstvení na kolonádě tu vznikla cukrárna v Priessnitzově rodném domě, kde ji v roce 1863 otevřel státní příslušník pruského království Josef Wiczorek. o rok později ji však převzal syn Vincenze Priessnitze, Vincenz Pavel, který ji vedl pravděpodobně až do své smrti v roce 1884. Následně pak provoz přechází do rukou Filipa Kleina. V roce 1910 otevřela Priessnitzova společnost na promenádě zejména pro lázeňské hosty tzv. Vídeňskou kavárnu (*Wiener Kaffeehaus*). Velkoměstskému duchu měly

Kavárna a cukrárna Täuber, 30. léta 20. stol. (soukr. sbírka)

odpovídat velké světlé prostory, červené koberce a celkově vznešený interiér i prostorná terasa s výhledem na údolí řeky Bělé a Zlatý chlum. Dále si hosté lázní mohli zamlsat v kavárně a cukrárně rodiny Neugebauerovy, která byla otevřena v roce 1928 v domě s názvem Bílý Kříž. Jak již bylo řečeno, k nejznámějším a nejvýznamnějším podnikům patřila kavárna Filipa Kleina.³

Kavárna Klein (Café Klein)

Filip Klein se narodil jako syn bohatého rolníka. Chodil do škol v Hošticích a Vlčicích, reálné gymnázium navštěvoval v Šumperku. Poté se vyučil cukrárenskému řemeslu. V roce 1867 se přestěhoval do Jeseníku a po splnění základní vojenské služby, při níž se stal nadporučíkem neaktivní domobrany, se začal věnovat podnikání. V roce 1883 získal cukrářskou koncesi pro provoz v domě č. 163 na jeseňnickém náměstí a pro filiálku na Gräfenberku v domě č. 175. Kleinova inzertní reklama s poznámkou o otevření kavárny již v roce 1829, tak i zmínky o vedení budoucího Kleinova cukrárenského podniku Švýcarem Lorenzem Pollem od roku 1839, dokládají dlouhou tradici cukrářského řemesla ve městě. Svou „cukrárnu, kavárnu a staroněmeckou vinárnu“ na náměstí však otevřel Klein až v roce 1889 a lákal do ní hosty na jemné dezerty a jiné pečivo, na zmrzlinu a další osvěžení, teplé nápoje či vnitrozemská i zahraniční vína prvotřídní kvality. Do své pobočky na vlakovém nádraží zval velectěnou veřejnost na speciality jemných zákusků, Schrothovo léčivé (lázeňské) víno či v době lázeňské sezóny (podobně jako v jeho podniku na náměstí) vždy v úterý odpoledne k poslechu lázeňské kapely. Dvouposchodová budova s Kleinovým podnikem krásila náměstí svým empírovým průčelím s kovaným zdobným balkonem a předzahrádkou, která se ve slunných dnech rozprostírala až téměř k radnici.

Rodině Kleinů náležel podnik i budova do roku 1945. Po konfiskacích se stal národním správcem kavárny přejmenované na Svornost Jaroslav Chytil. Špatný technický stav objektu se podepsal na tom, že byla kavárna zrušena a její inventář převezen do hotelu Slovan. V objektu bývalé kavárny zřídilo družstvo Jednota Lidovou jídelnu, později zde byla zřízena samoobsluha Potraviny. Měšťanský dům byl dokonce v roce 1958 zapsán jako kulturní památka, bohužel ani to nezabránilo jeho demolici na přelomu 60. a 70. let. V panelové novostavbě byl potravinářský provoz na počátku 70. let obnoven. V místech

Kavárna a cukrárna Täuber, 30. léta 20. stol. (soukr. sbírka)

odpovídat velké světlé prostory, červené koberce a celkově vznešený interiér i prostorná terasa s výhledem na údolí řeky Bělé a Zlatý chlum. Dále si hosté lázní mohli zamlsat v kavárně a cukrárně rodiny Neugebauerovy, která byla otevřena v roce 1928 v domě s názvem Bílý Kříž. Jak již bylo řečeno, k nejznámějším a nejvýznamnějším podnikům patřila kavárna Filipa Kleina.³

Kavárna Klein (Café Klein)

Filip Klein se narodil jako syn bohatého rolníka. Chodil do škol v Hošticích a Vlčicích, reálné gymnázium navštěvoval v Šumperku. Poté se vyučil cukrárenskému řemeslu. V roce 1867 se přestěhoval do Jeseníku a po splnění základní vojenské služby, při níž se stal nadporučíkem neaktivní domobrany, se začal věnovat podnikání. V roce 1883 získal cukrářskou koncesi pro provoz v domě č. 163 na jeseňnickém náměstí a pro filiálku na Gräfenberku v domě č. 175. Kleinova inzertní reklama s poznámkou o otevření kavárny již v roce 1829, tak i zmínky o vedení budoucího Kleinova cukrárenského podniku Švýcarem Lorenzem Pollem od roku 1839, dokládají dlouhou tradici cukrářského řemesla ve městě. Svou „cukrárnu, kavárnu a staroněmeckou vinárnu“ na náměstí však otevřel Klein až v roce 1889 a lákal do ní hosty na jemné dezerty a jiné pečivo, na zmrzlinu a další osvěžení, teplé nápoje či vnitrozemská i zahraniční vína prvotřídní kvality. Do své pobočky na vlakovém nádraží zval velectěnou veřejnost na speciality jemných zákusků, Schrothovo léčivé (lázeňské) víno či v době lázeňské sezóny (podobně jako v jeho podniku na náměstí) vždy v úterý odpoledne k poslechu lázeňské kapely. Dvouposchodová budova s Kleinovým podnikem krásila náměstí svým empírovým průčelím s kovaným zdobným balkonem a předzahrádkou, která se ve slunných dnech rozprostírala až téměř k radnici.

Rodině Kleinů náležel podnik i budova do roku 1945. Po konfiskacích se stal národním správcem kavárny přejmenované na Svornost Jaroslav Chytil. Špatný technický stav objektu se podepsal na tom, že byla kavárna zrušena a její inventář převezen do hotelu Slovan. V objektu bývalé kavárny zřídilo družstvo Jednota Lidovou jídelnu, později zde byla zřízena samoobsluha Potraviny. Měšťanský dům byl dokonce v roce 1958 zapsán jako kulturní památka, bohužel ani to nezabránilo jeho demolici na přelomu 60. a 70. let. V panelové novostavbě byl potravinářský provoz na počátku 70. let obnoven. V místech

Divadla Petra Bezruče – 1. část. Jeseník, město a lázně. Leden 2000, s. 17–19; Týž: *Střípky z dějin města Jeseníku: Budova Divadla Petra Bezruče – 2. část.* Jeseník, město a lázně. Únor 2000, s. 17–19; Týž: *Střípky z dějin města Jeseníku: Hedvičin sál.* Jeseník. Červenec 2000, s. 23–24; KONEČNÝ, Pavel (ed.): *Seznam nemovitých kulturních památek okresu Jeseník.* Olomouc 2001, s. 72–73; KRAUSE, G.: c. d., s. 70, 73. Dále bylo využito internetového zdroje: *Zajímavosti a památky.* Online, cit. 27. 6. 2014, dostupné na <http://www.jesenik.org/zajímavosti-pamatky/o129-jesenicko-jesenik/>. Vzhledem k ucelenosti informací jsem ponechala k některých pohostinských zařízení časový přesah do současnosti.

A vzhledem k jeseníckým kavárnám a cukrárnám čerpám z přípravných prací k muzejní výstavě Historické cukrárny, která proběhla ve Vlastivědném muzeu Jeseníka v roce 2014. Na tvorbě libreta výstavy jsem pracovala s Bc. Kamilem Tomáškem. Hlavními zdroji jsou: Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Jeseník, fond Okresní úřad Frývaldov (inv. č. 790); Tamtéž, BAL-SEMMANN, Josef – KETTNER, Adolf: *Katalog für die vom 25. August bis 8. Septbr. 1889 zu Freiwalddau stattfindenden Regional-Ausstellung für Landwirtschaft, Forstwirtschaft, Handel, Industrie und Gewerbe.* Freiwalddau 1889; Tamtéž, *Živnostenská společnost a jednoty na Moravě, ve Slezsku a na Hlučínsku.* Brno 1923. Dále bylo čerpáno z literatury: KETTNER, A.: *Ehrenhalle des politischen Bezirkes Freiwalddau.* Freiwalddau 1904, s. 57–58; kol.: *Jeseník – perla Jeseníků.* Jeseník 1964; OHLBAUM, Rudolf: *Freiwaldau – Gräfenberg. Die Kurstadt im Altvatergebirge und die Dörfer im oberen Bielethal.* Ein Heimatbuch. Kirchheim u. Teck 1987, s. 258–259.

4. Philip Klein (* 13. 7. 1851 Horní Hoštice † 26. 8. 1916 Jeseník) byl nejen úspěšným podnikatelem, ale účastnil se také veřejného života města. V roce 1885 byl zvolen do obecního výboru a od téhož roku zastával post radního. Po smrti starosty Dr. Schwarze v roce 1893 odmítl místo starosty, přesto se však zasadil o stavbu plynárny a zřízení městského parku, kde dodnes stojí Priesnitzův pomník. Jako člen výboru pro stavbu pomníku V. Priesnitzovi podporoval jeho zhotovení. Stál při založení Moravskoslezského sudetského horského spolku v roce 1881, který se zasloužil o budování turistických tras, chat i rozhleden nejen v Jeseníkách. V letech 1891–1913 byl dokonce jeho předsedou. Stál také v čele spolku dobrovolných hasičů a za zásluhy získal v roce 1897 zlatý kříž. Nechal vybudovat protipožární valy po katastrofální povodni v roce 1903. V roce 1907 již starostovské místo neodmítl a ve funkci zůstal po dva roky. Byl také představeným společenstva mlynářů a pekařů a společenstva hostinských, vedoucím náměstkem místní školní rady, člen představenstva spořitelny, člen výboru spořitelního a záložního spolku, městského muzea, okrašlovacího spolku, spolku pro pozdvižení turistického ruchu, měšťanské střelecké společnosti, korespondenčním členem obchodní a živnostenské komory atd. V roce 1908 se stal nositelem rytířského kříže Řádu Františka Josefa I.

STRESZCZENIE

Gospody w Jeseníku na przełomie XIX i XX wieku

Dzieje gospód w Jeseníku na przełomie XIX i XX wieku są nierozdzielnie związane z nadzwyczajnym rozwojem regionu spowodowanym popularnością miasta uzdrowiskowego. Na zwiększone zapotrzebowanie na usługi noclegowe i wyżywienie spowodowane przez wzrost liczby turystów i zainteresowanie mieszkańców miasta, reagowali restauratorzy i przedsiębiorcy budując nowych i modernizacją istniejących gospód. W tych warunkach powstają hotele turystyczne i obiekty noclegowe lub kawiarnie wiedeńskie. Bez przesady można stwierdzić, że w tych lokalach trwało życie społeczne i miały miejsce ważne wydarzenia z życia miasta.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Gaststättenwesen in Jeseník zur Zeit des Übergangs vom 19. in das 20. Jahrhundert

Die Geschichte des Gaststättenwesens in Jeseník zur Zeit des Übergangs vom 19. in das 20. Jahrhundert ist untrennbar mit der außerordentlichen Entwicklung der Region verbunden, bewirkt durch seine Popularität als Badekurort mit einer berühmten Wasserheilanstalt. Auf die gestiegene Nachfrage nach Unterbringungs- und Beköstigungsdienstleistungen, hervorgerufen durch den steilen Anstieg der Zahl der Touristen und der örtlichen Einwohner, reagierten die Handwerker und Unternehmer mit dem Bau neuer oder der Modernisierung bestehender Gaststätteneinrichtungen. Aus diesem Geflecht erwachsen Touristenhotels und auch Spitzenunterbringungseinrichtungen oder Kaffeehäuser im Wiener Stil. Ohne Übertreibung kann man behaupten, dass sich dort das laufende gesellschaftliche Leben und die Schicksalsmomente in der Geschichte der Stadt abspielten.

Rozkvět spolkového života ve městech Jesenicka v letech 1848–1918

Mgr. Michaela Neubauerová, Státní okresní archiv Jeseník

Spolky, tedy dobrovolná sdružení osob s obdobným zájmem a společným cílem, byly v 19. a ve 20. století významnou složkou veřejného a společenského života ve městech a na vesnicích. Na rozdíl od politických stran měly spolky větší společenský dosah, protože sdružovaly lidi nejrozličnějších profesí, vyznání, národností, sociálního postavení, koníčků a zájmů, takže prakticky každý občan si „svůj“ spolek našel. Tématicky se spolky dělily na střelecké, hasičské, nacionální, tělovýchovné a turistické, vzdělávací, kulturní, náboženské a sociální, vojenských vysloužilců, drobných chovatelů a myslivců, hospodářské, finanční, dělnické a na celou řadu dílčích. První spolky a bratrstva fungovaly již v době předbřeznové, byly ovšem státem značně omezované a přísně sledované, v případě tajných společenství i pronásledované a trestané. k hlavnímu rozkvětu spolkového života v rakouské monarchii proto došlo až v souvislosti s liberalizací společnosti po revolučním roce 1848, resp. po pádu bachova absolutismu. Činnost spolků byla legislativně upravena císařskými patenty a zákony. Byl to především tzv. starý spolkový zákon (císařský patent) č. 253 ř. z. z roku 1852, který ovšem zcela v duchu neoabsolutismu stále činnost spolků značně omezoval a podřizoval je policejnímu dozoru, a zákon o právu spolčování č. 134 ř. z. z roku 1867, který byl již spojen s celkovým rozšiřováním demokratických práv v rámci prosincové ústavy. Právní předpisy stanovovaly povinnosti spolků, podmínky jejich vzniku či zániku nebo nutné náležitosti k jejich řízení a shromažďování. Tištěné stanovy byly předkládány ke schválení zemským místodržitelstvím (zemské vládě), v případě politického okresu Jeseník zemskému místodržitelství, resp. zemské vládě v Opavě. Spolkový zákon navíc rozlišoval spolky na politické a nepolitické. Tyto právní úpravy zůstaly v platnosti až do roku 1918, v obměnách až do roku 1938.

Zakládání spolků probíhalo v několika vlnách, které přímo souvisely se změnami byrokratického postupu vůči občanským korporacím. Počet nově zřízených spolků narostl především a celkem pochoptitelně po přijetí spolkového zákona z roku 1867. Na Jesenicku vznikaly hlavně ve městech Jeseník¹, Javorník², Vidnava³, Zlaté Hory⁴ a Žulová⁵. Další vlna je obecně spojována s rozvojem politického a veřejného života na konci 19. a na začátku 20. století, ukončena byla zahájením 1. světové války. Pro tuto etapu bylo charakteristické rozšíření již existujících spolků do menších obcí. Po vzniku ČSR došlo v našich zemích ke třetí vlně v zakládání nových spolků. Rozvoj spolkového života v ČSR přerušilo obsazení Sudet německým vojskem po Mnichovu v říjnu 1938. Tehdy totiž byly v tzv. župě Sudety zrušeny takřka všechny spolky, které byly následně zařazeny do organizací pod dohledem NSDAP. Definitivní tečku za spolky „starého“ typu učinil dekret prezidenta republiky č. 81 z 25. září roku 1945, kdy byly veškeré německé spolky zrušeny.

Prameny k dějinám spolkové činnosti ve fondech Státního okresního archivu v Jeseníku

Jesenický archiv uchovává poměrně bohatý pramenný materiál v podobě řady jednotlivých fondů spolků a společenstev okresu Jeseník. i pokud výběr zúžíme na léta 1848–1938, nalezneme v něm takřka šedesát fondů místních a filiálek celostátních spolků. Nejvíce se jich zachovalo opět z měst Jeseník⁶, Javorník⁷, Vidnava⁸, Zlaté Hory⁹ a Žulová¹⁰. Nejcennější archivní materiál tvoří spolkové kroniky a pamětní knihy, které se ovšem dochovaly jen torzovitě – jsou to kronika Mužského pěveckého spolku Engelsbergbund z let 1913–1936 (s retrospektivou k roku 1883), pamětní kniha Spolku kuželkářů z Javorníku 1935–1944 (s retrospektivou k roku 1932) a pamětní kniha Německého tělocvičného spolku ve Vidnavě z let 1912–1914. Naprosto výjimečné je tablo členů Střelecké společnosti ve Vidnavě z roku 1926. Převážnou většinu archivních dokumentů spolků tvoří zápisy ze schůzí, výroční zprávy, účetní knihy a podklady spisového charakteru, korespondence s úřady, evidence členů, majetku a finančních

přepěvků, stavební dokumentace z výstavby nebo přestavby spolkových domů a spisový materiál týkající se pořádání spolkových akcí a slavností.

Drobný archivní materiál se nachází ve fondu Okresního úřadu Jeseník I, který měl na starosti evidenci a kontrolu spolků. Zde jsou dochovány relace o činnosti (především politické) různých typů spolků z let 1855–1863, schválení a stanovy Spolku přátel vodoléčby (Verein der Wasserfreunde von Freywaldau, 1856) a Všeobecného vodoléčebného spolku (Allgemeine Wasserheil Verein, 1863), Spolku z lázní Jeseník (Gräfenberk), nebo schválení spolku turnerů (1863) z Jeseníku, spolu s příloženými tištěnými stanovami. V prezidiálních spisech Okresního úřadu Jeseník i lze nalézt různá povolení úřadu k činnosti spolků, případně schválení stanov, podle spolkového zákona z roku 1852. Nařízení vyplývající z tohoto zákonného dohledu se objevují i v prezidiálních spisech fondů smíšených okresních úřadů¹¹, k zajímavým materiálům z těchto fondů patří zprávy o založení spolku pro chov koní a podporu zemědělství, turnerů a spolku pro chov bource morušového s výkazy vysázených moruší v Javorníku (1855–1867), případně obnovení vidnavské střelecké společnosti v roce 1856 s příloženými stanovami a inventářem. Historicky cenný materiál se v jesenickém archivu také nachází ve třech jeho sbírkách. Součástí Sbírký archiválií různého původu jsou jednotliviny pocházející z původních sbírek městských muzeí okresu Jeseník, jako např. spolkové průkazky, pozvánky na slavnosti a jejich programy, plakáty akcí, prospekty nebo výroční zprávy (Spolek pro cizinecký ruch v Javorníku, Vzájemný hasičský pojišťovací spolek z Vidnavy). Tématicky i obsahově podobná je spolková agenda nacházející se ve Sbírce dokumentačního materiálu SOkA Jeseník. Materiál jako letáky, plakáty, pozvánky pochází převážně z 30. let 20. století, k těm nejzajímavějším patří např. program kulturního večera jesenického Katolického dělnického spolku z roku 1896, program slavnosti svěcení praporu Tělovýchovného spolku z Jeseníku z roku 1898, plakát na divadelní představení javornického Mužského pěveckého spolku Engelsbergbund z roku 1934, svěcení praporu Mužského pěveckého spolku z Vidnavy z roku 1863 a další. Ve Sbírce pohlednic a fotografií se nachází velmi cenný fotodokumentační materiál. Nalezneme zde vzácné fotografie členů Hudebního spolku Vidnava z roku 1895, skupinovou fotografii Katolického tovaryšského spolku Jeseník s prelátem Neugebauerem z roku 1905 a na výletě v Horní Lipové v roce 1903, fotografie ze slavnosti Sboru dobrovolných hasičů ve Vidnavě k 50. výročí založení z roku 1926 nebo nedatovanou ateliérovou fotografii Střelecké společnosti v Žulové.

V archivní knihovně se nachází řada tištěných spolkových pramenů, jsou to zejména jejich výroční zprávy (Ženský dobročinný spolek Jeseník) a pamětní tisky – k padesáti letům Okrašlovacího spolku Jeseník, pamětní list k 75. výročí Německého turnerského spolku v Javorníku (1938), k 70. výročí vzniku Zemědělského a lesnického spolku ve Vidnavě, k čtvrtstoletí dobrovolných hasičů v Jeseníku (1896) a padesáti letům trvání Katolického tovaryšského spolku v Jeseníku (1905).

Spolky střelecké

Střelecké spolky patřily k nejstarším městským spolkům vůbec. Vznikly ze středověkých střeleckých bratrstev, jejichž členové byli speciálně cvičeni k obraně města v případě vojenského ohrožení. Jako cvičiště jim sloužily hradební příkopy, v nichž se také konaly soutěže ve střelbě. Zavedením žoldnéřského vojska v 17. století se střelecká bratrstva stávala spíše dobrovolnými sdruženími občanů, řídicími se střeleckými řádů, schválenými vrchností nebo magistrátem. Střelecké spolky pořádaly kromě dílčích cvičných střelb pompézní výroční střelecké soutěže o ceny. Vítězové střelb jednotlivých kategorií byli odměňováni peněžními prémie, poháry, medailemi i hodnotnými věcnými výhrami. Dnes se lze setkat s pozůstatky zašlé střelecké slávy v podobě terčů, praporů, pohárů, řetězů a medailí v regionálních muzeích.

Měšťanský střelecký spolek (Bürgerliche Schützengesellschaft) v Jeseníku byl založen někdy v letech 1624–1655. Původní střelnice se nacházela za dnešním Katastrálním úřadem, střelecký dům nechal vybudovat továrník Adolf Raymann. Kvůli roztržce spolku s podnikatelem Erwinem Weissem, který měl k střelnice dům a byl obtěžován hlukem ze střelby, byla střelnice v roce 1907 přemístěna dál k České Vsi. V roce 1911 se v Jeseníku konalo 4. slezské zemské střílení, ze kterého se dochoval pamětní

Svěcení praporu střelecké společnosti v Žulové – ateliérová fotografie dvou ostrostřelců s mecenáškou spolku Aloisii Bühnlovou, před r. 1918 (SOka Jeseník)

spis s podrobným programem slavnosti. Výroční střelba probíhala na svatodušní svátky (letnice) v pondělí a její součástí byl slavnostní pochod střelců městem.

Ve Vidnavě byl spolek ostrostřelců (Schützengesellschaft) založen patrně v 60. letech 16. století, za vlády císaře Maxmiliána, který vznik střeleckých bratrstev významně podporoval. Jisté je, že se spolek účastnil velké soutěže ve střelbě z kulovnic a kuší, vyhlášené vratislavským biskupem arcivévodou Karlem Habsburským v roce 1612. Vidnavu v Nise reprezentovali čtyři jeho občané, z nichž jeden – pekař Balczer Müller získal v soutěži druhé místo a jako cenu pozlacený stříbrný pohár v hodnotě 70 tolarů, červenobílou damaškovou stuhu a pohár vína. Nejstarší spolková statuta pochází z roku 1666. V roce 1674 věnoval vidnavským ostrostřelcům lotrinský vévoda Karel V. při svém pobytu ve Vidnavě tři stříbrné poháry, z toho jeden pozlacený, pro vítěze královské střelby. Ta se až do 20. století konala na svatodušní svátky, kromě ní probíhala v průběhu roku celá řada menších střelb na terče, nebo na holuby. Střelecký dům se nacházel po celou dobu na stejném místě. Původní

jednoduchá dřevěná stavba bez obytných prostor a výčepu byla přestavěna v roce 1871, v letech 1907 a 1925 došlo k rozšíření domu o další přístavby a dnes se zde nachází místní kino.

K založení střeleckého bratrstva v Javorníku došlo patrně v polovině 16. století a stejně jako vidnavští se i javorníční ostrostřelci účastnili slavnostních střelb v Nise v roce 1612. Další písemná zmínka pochází z roku 1725, kdy město Javorník darovalo hodnotné ceny pro vítěze královských střelb, který byl navíc na následující rok osvobozen od placení dávek. Střelecký dům se původně nacházel v zámeckém parku, v roce 1924 byla postavena javornickým architektem Herbertem Utnerem nová střelnice v údolí ve směru na Travnou, která stojí dodnes. Královské střelby se konaly na svatodušní pondělí, v úterý byl vyhlášen král střelců a dva maršálci.

Střelecká společnost ve Zlatých Horách (Schützengesellschaft Zuckmantel) byla založena v roce 1626, z roku 1832 pochází její nejstarší stanovy. Střelnice se nacházela v místech dnešního parku A. Vitzové, v roce 1827 si spolek nechal postavit vlastní střelecký dům (bývalá Sokolovna, dnes restaurace Zámek).

Střelecké bratrstvo v Žulové je poprvé zmíněno v účetní knize biskupství v roce 1616 v souvislosti se schválením příspěvku žulovským ostrostřelcům na výroční střelbu ve výši 10 tolarů. v roce 1763 byly schváleny jejich stanovy a v roce 1831 byl otevřen nový spolkový dům, v jehož přízemí se nacházel hostinec, v patře taneční a divadelní sál. Vedle domu se nacházela samotná střelnice. Výroční střelby se rovněž konaly na svatodušní svátky, na konci 19. století byly pořádány i podzimní tzv. vepřové střelby, král střelců se nazýval Prasečí král (Schweinekönig).

Spolky náboženské, sociální a dobročinné

Náboženské spolky vznikaly z podnětu místních farářů či kaplanů a důvodem jejich vzniku byla výchova a vzdělávání mládeže v duchu katolicismu, péče o všeobecnou religiozitu a boj proti ateismu. Odnože katolických spolků se věnovaly charitativní činnosti, zejména dobrovolné péči o nemajetné spoluobčany nebo finanční podpoře chudých dělnických rodin. V Jeseníku vznikl jako charitativní pod-

Katolický tovaryšský spolek Jeseník, společná fotografie členů v hostinci, 1903 (SOKA Jeseník)

půrné sdružení Katolický tovaryšský spolek (Katholischer Gesellenverein), který byl založen kaplanem Johannem Göttlicherem v roce 1855. Spolek se scházel v Bukovicích v hostinci k Slunce a v hotelu Polní maršál Radecký v Jeseníku. Jeho činnost byla financována z členských příspěvků, darů a z divadelních představení. Jeseníký farář Josef Neugebauer stál k zrodu Katolického dělnického spolku (Katholischer Arbeiterverein), který byl cílen na materiální a duchovní pomoc chudým dělnickým rodinám. Založen byl v roce 1893 a scházel se rovněž v hostinci k Slunce a Polní maršál Radecký. Nedostačující pronajaté prostory vedly Neugebauera k myšlence vlastního spolkového domu. Zakoupen a adaptován byl proto v roce 1913 dům na Svobodě v bývalém podniku na výrobu rukavic. V novém Katolickém spolkovém domě se pořádaly přednášky a konala hudební a divadelní představení. Po skončení 1. světové války byl Katolický dělnický spolek přejmenován na Katolický lidový spolek (Katholischer Volksverein). Rovněž náplní Spolku sv. Vincence (St. Vinzenz-Verein) z Jeseníku byla dobrovolná charitativní činnost a péče o chudé. Své spolky měly i katolické ženy, v Jeseníku to byl Katolický ženský spolek (Katholischer Frauenverein) a Ženský dobročinný spolek (Frauen- Wohltätigkeitsverein), v Javorníku např. Alžbětinský spolek (Elisabeth-verein). Za účelem pomoci lidem v nouzi vyvíjely spoustu aktivit – spolu se sbírkami např. pořádaly dobročinná divadelní představení, z jejichž výtěžků financovaly kromě přímé podpory chudiny i výstavbu zdravotních a sociálních ústavů. V Jeseníku vybudovaly nemocnici, sirotčinec a zaopatřovací ústav pro staré a nemohoucí občany. V Javorníku působilo hned několik katolicky zaměřených spolků. Nejstarším byl charitativní Alžbětinský spolek, který byl založen děkanem Josefem Schindlerem v roce 1861. Sdružoval katolické ženy, které finančně a naturáliemi podporovaly místní chudé rodiny. Farářem Vinzenzem Braunerem byl založen další, silně religiózní a sociálně orientovaný Katolický lidový spolek (Katholischer Volksverein).

K mládežnickým náboženským hnutím na Jesenicku počítáme např. Vzdělávací a turistický spolek Staffelstein (Bildungs- und Wanderbund Staffelstein), Skauti sv. Jiří (St. Georgs- Pfadfinder), Quickborn a Orli se Sokoly (Adler und Falken). Katolický lidový spolek vznikl rovněž ve Vidnavě.

Spolky vzdělávací, čtenářské, kulturní a umělecké

Péče o zpěv, hudbu a literaturu byla hlavní náplní nejrůznějších pěveckých, hudebních nebo čtenářských spolků, jejichž názvy zněly podobně: Mužský pěvecký spolek (Männergesangverein), Pěvecký a hudební spolek (Gesang- und Musikverein), Ženský sbor (Damenchor), Leseverein (Čtenářský spolek). Pěvecké a hudební spolky měly v repertoáru známá i vlastní hudební díla, která byla předváděna na městských slavnostech k příležitosti významných městských nebo církevních svátků. Tyto spolky rovněž podnikaly zájezdy do řady evropských měst a na velké pěvecké slavnosti. Za účelem péče o instrumentální hudbu vznikaly nejrůznější orchestrální spolky a kapely, jejichž členy byli milovníci hudby.

Ve Vidnavě byl pěvecký spolek založen roku 1862 sbormistrem Gideonem Kapsem a učitelem vidnavské obecné školy Adolfem Kassnerem. Původní čistě mužské pěvecké sdružení s názvem Vidnavský mužský pěvecký spolek se v roce 1890 rozšířilo o hudební doprovod a přejmenovalo na Vidnavský pěvecký a hudební spolek. Jesenický Mužský pěvecký spolek vznikl v roce 1874 rozšířením místního kostelního sboru, spolková místnost se nacházela v hotelu Slezský dvůr. V Jeseniku existoval ještě konkurenční Pěvecký a hudební spolek, založený v roce 1893, který sdružoval hudbymilovné úředníky a učitele.

V Javorníku byl založen Mužský pěvecký spolek pod názvem Engelsbergbund v roce 1883 a již brzy po svém vzniku dosáhl velké obliby. Spolek na počátku vedl komorní ředitel Karl Stenzel a sbormistr Adolf Kneifel. Pěvecké spolky byly oblíbené i ve Zlatých Horách (založen roku 1881) a Žulové (1897).

Čtenářské spolky fungovaly především jako půjčovny knih, velmi dobře vybavenou knihovnu měl jesenický Čtenářský spolek (Leseverein), který byl založen již roku 1863.

Zvláštní kapitolu tvořily recesistické a zábavné spolky. k nejznámějšímu takovému spolku patřila tzv. Schlaraffia a Urschlaraffia, které sdružovaly literáty, herce, hudebníky, c. k. důstojníky nebo vědce.

Titulní list pamětní knihy Hudebního a pěveckého spolku Engelsbergbund Javorník, 1913 (SOKA Jeseník)

Byly to tzv. stolní společnosti, jejichž členové se scházeli především v hostincích a hotelích. Schlaraffie byla organizací apolitickou, neideologickou, preferovala se uvolněnost, humor, společenskost a přátelství. v Jeseníku byly oba spolky Schlaraffia a Urschlaraffia založeny ve 30. letech 20. století. Místem setkávání jeho členů se stala budova hotelu Krone (dnes hotel Koruna). Jejich počet se v té době pohyboval asi okolo třiceti osob. Znakem spolku byl výr symbolizující moudrost a vědění.

Do oblasti kulturních spolků počítáme i zkrášlovací a zvelebovací spolky (Verschönerungs-Verein), jejichž cílem byla osvětová a vlastivědná činnost a snaha aktivně podporovat rozkvět města péčí o parky a květinovou výsadbu. Školské nebo učitelské spolky (Deutsche Schulverein, Lehreverein) se snažily hájit zájmy učitelského stavu a přispívat k jejich dalšímu vzdělávání. V neposlední řadě jmenujme muzejní spolky sdružující zájemce o místní vlastivědu, které stály k zrodu městských muzeí.

Spořitelní a záložní spolky

Spořitelní a záložní spolky (Spar- und Vorschussverein, Spar- und Darlehenskassa nebo Reiffeisenkassenverein) většinou zakládali drobní měšťtí a obecní živnostníci. Účelem těchto spolků bylo vzájemné poskytování finanční pomoci. Ve městech tak byly zakládány městské spořitelny a směnárny. Tyto spolky měli i zaměstnanci soukromých podniků – v Jeseníku to byla např. Podpůrná pokladna pro měštní tkalce (Unterstützungskasse für Handweber) a Osobní pokladna pro zaměstnance (Personalkasse für Angestellte) k firmy Regenhart & Raymann.

Řemeslné, živnostenské, zemědělské a chovatelské spolky

Řemeslnické (či živnostenské) skupiny se musely na základě legislativních nařízení sdružovat v tzv. profesních spolcích (Fachgenossenschaften). Stejně jako živnostníci se museli v povinných organizacích sdružovat i obchodníci. v Jeseníku to byl např. spolek Grémium obchodním soudem zapsaných obchodníků (Gremium handelsgerichtlichprotokollierten Kaufleute), založený roku 1885. Vedle něj potom působil Spolek obchodních živnostníků (Genossenschaft der Handelstreibenden). V obou získali členství všichni maloobchodníci s živnostenským povolením. Protože zde chyběl dobrovolný spolek, který by zastupoval zájmy místních maloobchodníků jako celku, následovalo okolo roku 1926 založení Spolku obchodníků (Verein der Kaufleute). Oba povinné profesní spolky byly sloučeny v roce 1933 pod názvem Obchodní grémium (Handelsgrémium).

Pro Jeseník bylo specifické působení lázeňských spolků, které v jiných městech okresu Jeseník zcela chybí. Spolek Casino-Gesellschaft vznikl již v roce 1839 a sdružoval zámožné lázeňské hosty. V roce 1876 město zřídilo Lázeňskou komisi (Curkommission), která sídlila v lázních Gräfenberk. Komise se starala o chod lázní a jejich zvelebování.

Poměrně významným hospodářským sdružením byl Zemědělský a lesnický spolek pro severozápadní Slezsko ve Vidnavě (Land- und Forstwirtschaftliche Verein für das nordwestliche Schlesien), který založil ředitel bernartického cukrovaru Eduard Siegl. o dva roky později stál spolek k zrodu střední zemědělské školy v Horních Heřmanicích, s jejíž činností byl i nadále úzce spjat. Snahou spolku, který sdružoval statkáře a rolníky z Javornicka a Vidnavska, bylo vzděláváním a výchovou podpořit růst hospodářství regionu.

Prakticky v každé vesnici se nacházel spolek chovatelů drobného zvířectva (Kleintierzuchtverein), který sdružoval chovatele koz, drůbeže, králíků a včelstev.

Spolky válečných vysloužilců

Veteráni, kteří sloužili v rakouské armádě a účastnili se vojenských tažení 2. poloviny 19. století, se sdružovali ve vojenských veteránských spolcích, jež měly čestnou a podpůrnou funkci. Veteránská sdružení nesla názvy jako Vojenský veteránský spolek arcivévody Albrechta (Erzherzog-Albrecht-Militär-Veteranenverein), Vojenský veteránský spolek (Militär-Veteranenverein), Podpůrný spolek Synové vlasti ve světové válce (Unterstützungsverein der Heimat Söhne im Weltkrieg) nebo Kamarátský spolek dříve sloužících vojáků (Kamaradschaftsverein ehemals gedienter Soldaten), v němž mimo vysloužilců z rakousko-uherské armády mohli být členy také příslušníci československé armády. Veteránské spolky finančně vypomáhaly svým sociálně potřebným členům, v případě nemoci, zranění nebo úmrtí kteréhokoliv člena přispívaly pozůstalé rodině. Spolek se finančně podílel i na výdajích na pohřeb a zádušní mši nemajetných členů. Veteráni chodili na schůze a při slavnostních příležitostech během státních svátků a církevních slavností ve spolkových uniformách. Cílem veteránských spolků bylo i zřizování válečných pomníků padlým spolubojovníkům.

Spolky tělovýchovné

První tělocvičné či turnerské spolky vznikly v Německu a Rakousku na počátku 19. století působením německého propagátora organizovaného tělovýchovného hnutí Friedricha Ludwiga Jahna (1778–1852). Podobně jako český Sokol turnerské svazy preferovaly sport a cvičení, aby jimi pozvedly těles-

né síly národa a tím i jeho vlasteneckého ducha, byly tedy i silně nacionalistické. Sportovní náplň se orientovala na cvičení v přírodě, kolektivní hry, turistiku, lehkou atletiku, plavání a zimní sporty. Jako odnože vznikaly nábožensky orientované křesťanské tělocvičné spolky; takový vznikl z členů místního Německého turnerského spolku a Katolického mládežnického svazu po 1. světové válce ve Vidnavě. v roce 1867 došlo v Jeseníku nejprve k založení tělocvičného družstva, které se v roce 1889 přejmenovalo na Německý lidový tělocvičný spolek (Deutsch-völkischer Turnverein), v roce 1863 vzniklo spojené družstvo Javorník – Bernartice (Barzdorf-Jauerniger Turnverein) a v témže roce byl zřízen tělocvičný spolek ve Zlatých Horách. Turnerský svaz v Žulové byl založen později, až roku 1906. Ke cvičení turněři využívali vhodné prostory místních hotelů a střeleckého domu.

K důležitým mezníkům historie tělocvičných spolků bylo vybudování tělocvičny, zřízení sportovního hřiště, koupaliště nebo vzdušných a slunečních lázní a pořádání župních tělocvičných slavností. Kromě hlavního tělocvičného spolku (Deutscher Turnverein) se na okrese Jeseník nacházely další tělocvičné a sportovní družiny s nejrůznějším zaměřením: např. Německý křesťanský tělocvičný spolek (Christlich-deutscher Turnverein), Bruslařský spolek (Eislaufverein) nebo Cyklistický spolek (Radfahrerverein).

Turistické spolky

K vůbec nejvýznamnějšímu spolku okresu Jeseník patřil Moravsko-slezský sudetský horský spolek (Mährisch-Schlesischer Sudetengebirgsverein, MSSGV), jehož inspirací byly ideje prvních horských turistických spolků v Alpách – láska k přírodním krásám a snaha o jejich zpřístupnění veřejnosti. Ústředí MSSGV sídlilo v Jeseníku, kde byl spolek 26. dubna 1881 v hotelu Wolf (dnešní hotel Koruna) založen. Cílem spolku bylo zakládání turistických cest (stezek) a jejich značení turistickými značkami, výstavba horských chat, domů a rozhleden, turistika, ochrana přírody, vydávání map, průvodců a spolkového časopisu. Členská základna se pak rozšířila natolik, že se brzy začaly vytvářet nové sekce spolku. Těchto filiálek, nazývaných jako pobočné spolky (Zweigvereine), do začátku 2. světové války vzniklo takřka 50 a měly okolo 12 000 členů. Pobočné spolky byly podřízeny tzv. ústřednímu předsednictvu (Central-Vorstand) v Jeseníku. Filiálka ve Vidnavě, v počtu 37 členů, vznikla v roce 1892 zásluhou gymnaziálního profesora Emila Skomala, který spolek vedl až do své smrti v roce 1899. Stejně jako mateřská organizace se místní skupina MSSGV starala o vytváření a značení turistických tras, rovněž o zpřístupňování místních přírodních a kulturních památek. V Javorníku byla sekce MSSGV ustanovena v roce 1887 a již na počátku měla přes sto členů. Kromě tradičních turistických aktivit javornická sekce iniciovala archeologické vykopávky ve zřícenině hradu Rychleby a vznik městského muzea, nebo na své náklady nechala postavit turistickou chatu na Borůvkové hoře. Zlatohorská sekce byla založena již roku 1882. Prvním předsedou spolku, který měl na počátku 25 členů, byl učitel Karl Czermin. Hlavním viditelným výsledkem jejich činnosti je dodnes stojící rozhledna na Biskupské kupě, která byla otevřena v srpnu 1898. v Žulové fungovala filiálka MSSGV, založená v roce 1893 učitelem Josefem Wittekem, jen krátce, k znovuoobnovení činnosti došlo až v roce 1921, po převzetí vedení spolku velmi agilním biskupským důchodním Johanem Haukem.

Vedení MSSGV iniciovalo a financovalo výstavbu Jiřího chaty na Šeráku, rozhlednu a chatu na Zlatém chlumu nebo chatu Na Smrčnicku k Dolní Lipové. Spolek také zřídil horskou službu (Bergewacht) a záchrannou službu pro zimní sporty (Wintersport - Rettungsdienst). Spolek se rovněž staral o mládež, byly jím stavěny školní či žákovské noclehárny, prázdninové domovy, mládežnické turistické ubytovny, apod. MSSGV vydatně pomáhaly další spřízněné spolky, např. Bratrstvo horských chat (Baudenbrüder), Zemský spolek pro cizinecký ruch na Moravě a ve Slezsku (Landesverband für Fremdenverkehr in Mähren und Schlesien) nebo spolek Domova mládeže Ramzová (Der Verein Jugendheim Ramsau).

Členský odznak Moravsko-slezského sudetského horského spolku (soukr. sb.)

Spolky nacionální

Silně nacionalistické spolky nejružnějšího kulturního a institucionálního zaměření, jejichž jednotným cílem byla ochrana německých obyvatel Rakouska-Uherska, vznikly po vzoru Ochraného spolku německého národa (Deutscher Volkstums - Schutzverband). Nacionální německé spolky se značně rozšířily, a to zejména v oblastech jazykově smíšených, kde se Němci cítili být ohroženi či utlačováni. Nacionální spolky na podporu a zviditelnění německého národa a jazyka začaly na Jesenicku vznikat v 80. letech 19. století, jejich působení ještě zesílilo po vzniku samostatného Československa. Na okrese Jeseník byly pobočné ochranné spolky zřízeny ve všech jeho městech. k nacionálním spolkům patřily např. Německý školský spolek (Deutscher Schulverein), Německý kulturní spolek (Deutscher Kulturverband), Spolek německých akademiků (Verband deutscher Akademiker), Nordmark, Spolek Němců (Bund der Deutschen) a nejružnější mýtické spolky jako Gotia (Javorník), Edelstadtia (Zlaté Hory). Spolky byly podporovány mnoha finančními dary a výtěžky ze slavností a tanečních zábav.

Spolky dobrovolných hasičů

Města a obce byly ve své dávné i nedávné minulosti častokrát postiženy rozsáhlými požáry, které díky používání velmi hořlavých stavebních materiálů, jako např. sláma nebo dřevěné šindele na pokrývání střech, zničily velké obytné plochy a města se z nich jen velmi ztěžka vzpamatovala. Prakticky v každé vsi a městě proto vznikly svépomocné dobrovolné hasičské sbory (Freiwillige Feuerwehr), které se účastnily kromě hašení požárů také záchrany obyvatel a majetku při povodních či jiných živelních pohromách. Důležitou hospodářskou činností těchto spolků bylo financování výstavby hasičských zbrojnic a vybavení moderním hasičským nářadím. v Jeseníku byla založena i tzv. povodňová ochrana (Wasserwehr) z důvodu ohrožování města velkými povodněmi. Při jesenickém spolku dobrovolných hasičů, které bylo založeno v roce 1871 jesenickým občanem Gustavem Pollakem, bylo zřízeno tzv. Samaritánské oddělení (Samariter - Abteilung), které fungovalo jako první pomoc při neštěstích a úrazech. Samaritáni byli vybaveni plátěnými mobilními nosítky a sanitním vozem taženým koňským spřežením.

Die ersten Mitglieder der freiwilligen Feuerwehr Gröditz
Sbor dobrovolných hasičů Hradec, nedatováno (SOKA Jeseník)

Sbor dobrovolných hasičů v Javorníku vznikl v roce 1873. Podle nedochované hasičské kroniky spolek v letech 1873–1823 zasahoval k 61 požárů ve městě, 117 v okolí a k 7 požárů lesa. Moderní hasičská zbrojnice byla postavena v roce 1894 na dvoře místního špitálu na ulici 17. listopadu (budova stále slouží původnímu účelu). Ve Zlatých Horách byl sbor dobrovolných hasičů založen v roce 1878, v té době ještě byl součástí místního turnerského spolku. V následujícím roce byla již postavena hasičská zbrojnice, na jejímž místě stojí zbrojnice současná. Ve stejné době bylo zřízeno družstvo hasičů i v Žulově (1879). Ve Vidnavě vzniku sboru dobrovolných hasičů v roce 1876 předcházelo vydání městského požárního řádu, kterým byla kromě jiného nařízena povinná účast na hašení požárů všech obyvatel města ve věku od 18 do 50 let, neomluvená neúčast byla přísně trestána. Hasičské sdružení si muselo obstarat příslušné vybavení, jako hasicí stříkačky, ruční pumpy, vysouvací žebříky a požární vůz. Kromě požárů hasiči zasahovali při povodních, po 1. světové válce v rámci spolku fungovali i samaritáni a první pomoc. Hasičská zbrojnice byla vystavěna až v roce 1900 a nacházela se na někdejší Poštovní ulici (dnešní Klášterní, vedle kláštera boromejek). v roce 1902 byl založen spolek vzájemného protipožárního pojištění, který sídlil v domě č.p. 34 na Gymnaziální ulici (dnešní Hrdinů).

Závěrem bych chtěla upozornit, že tato studie není zcela určitě vyčerpávající, téma je na to příliš obsáhlé. Cílem bylo seznámit s bohatou historií spolků, předložit jejich stručný přehled a zejména poukázat na četný archivní materiál, který je uložen v SOkA Jeseník. Archivní dokumenty ze spolkového života zde případnému badateli poskytnou informace a výjimečný obrazový materiál k jedné z nedílných součástí života obyčejných i neobyčejných lidí, kteří zde žili a dodnes žijí.

POZNÁMKY

1. Podle Adressbuch des polit. Bezirkes Freiwaldau existovaly kolem roku 1900 v Jeseníku tyto spolky: Arbeiter-Bildungs- und Unterstützungsverein, Arbeiter- Fortbildungsverein für Freiwaldau und Umgebung, Bezirkslehrer-Verein, Bezirksverband der freiw. Feuerwehren für die Bezirke Freiwaldau und Zuckmantel, Casino, Eislauf-Verein, Frauen-Wohlthätigkeits-Verein, Freiwillige Feuerwehr, Gesang- und Musik-Verein, Kath. Arbeiter-Verein, Kath. Gesellen-Verein, Lese-Verein, Los-Verein Fortuna, Männergesang-Verein, Militär-Veteranen-Verein, Ortsgruppe des Central-Fachvereines der Handschuhmacher, Section des Vereines der Buchdrucker Schlesien, Radfahrer-Verein, Schützengesellschaft, Spar- und Vorschuss-Verein, Sudetengebirgsverein, St. Vinzenz-Verein für Armenpflege, Turn-Verein, Verschönerungs-Verein, Westschlesischer Mühlen-Verband, Zweigverein für Bienezucht, Zweigverein des patr. Frauen-Hilfsvereines für Schlesien, Zweigverein des Landeshilfs-Vereines vom rothen Kreuz.
2. v Javorníku se ve stejném roce nacházely spolky: Bürgerliches Schützencorps, Freiwillige Feuerwehr, Kranken- und Begräbnis-Verein „Selbsthilfe“, Männergesangverein „Engelsbergbund“, Militär-Veteranen-Verein, Sudetengebirgsverein- Ortsgruppe, Turnverein
3. Ve Vidnavě existovaly kolem roku 1900 spolky: Bürgerliches Schützengesellschaft, Eislauf-Verein, Freiwillige Feuerwehr, Gesang- und Musik-Verein, Geselligkeitsverein „Frohsinn“, Lese-Casino, Militär-Veteranen-Verein, Ortsgruppe d. „Bundes d. deutschen Nordmährens“, Ortsgruppe des deutschen Schulvereins, Section des Sudetengebirgsvereines, Spar- und Darlehenskassenverein, Spar- und Vorschussverein.
4. Seznam spolků ze Zlatých Hor kolem roku 1900: Allgemeiner Arbeiterverein, Bundesgruppe des „Bundes der deutschen Nordmährens“, Eislauf-Verein, Frauenwohlthätigkeitsverein, Freiwillige Feuerwehr, Gabelsberger Stenografenverein, Kath. Gesellenverein, Landwirtschaftlicher Club, Lese-Verein, Männer-Gesang-Verein, Militär-Veteranen-Verein, Ortsgruppe des deutschen Schulvereins, Pfarrgruppe Mariahimmelfahrt des katholischen Schulvereins, Radfahrerverein, Schulpfennigverein, Schützenverein, Section des mährisch-schlesischen Sudetengebirgs-Vereine, Spar- und Vorschuss-verein, Turnverein, Verschönerungsverein
5. V Žulově fungovaly tyto spolky: Freiwillige Feuerwehr, Section des Sudetengebirgsvereins, Schützenverein, Spar- und Vorschussverein.
6. Ze samotného Jeseníku se zde dochovaly fondy několika sportovních, náboženských, sociálních a zvelebovacích spolků: Střelecká měšťanská společnost, Německý křesťanský tělocvičný spolek, Katolický lidový spolek, Katolický dělnický spolek, Spolek sv. Vincence, Spolek radostného dětství, Charitní spolek, Katolický čtenářský spolek, Katolická ženská organizace pro Jeseník a okolí, Ženský dobročinný spolek, Spolek katolických tovaryšů, Svaz křesťanských služebných, Buršácký spolek Vandalia, Spolek pro povznesení cizineckého ruchu, Okrašlovací spolek, Spolek pro chov a užitek skotu pro Jeseník a okolí a místní pobočky Tělocvičné jednoty Sokol, Klubu českých turistů a Zemského pomocného spolku Červeného kříže pro Slezsko.
7. Pro Javorník se v SOkA Jeseník nachází: Mužský pěvecký spolek Engelsbergbund, Spolek kuželkářů, Spolek pétillánků, Spolek včelařů, Spolek Gotia, Katolický lidový spolek pro Javorník a okolí, Německý křesťanský tělocvičný spolek, Spolek pro chov a užitek skotu pro Javorník a okolí a sekce Moravsko-slezského sudetského horského spolku a Německého kulturního svazu.
8. Dochované spolkové fondy pro Vidnavu jsou: Střelecká společnost, Německý tělocvičný spolek, Pěvecký a hudební spolek, Školský podpůrný spolek, Spolek pro podporu gymnázia, Zemědělsko - lesnický spolek, Spolek Frohsinn, Spolek pro upisování válečných půjček, Spolek dobrovolných hasičů, místní skupina Svazu Němců ve Slezsku - Nordmark a sekce Německého školského spolku ve Vidni.

8. Vidni málo spolkových materiálů se dochovalo ze Zlatých Hor: Spolek dobrovolných hasičů, Mužský pěvecký spolek a odbor žen opavské
 9. Žulovským spolkům se v SOKA Jeseník nenachází žádný fond. Ze vsí jsou ve spolkových fondech zastoupeny (abecedně):
 Bernartice, Dolní Lipová, Horní a Dolní Domašov, Horní Heřmanice, Horní Hoštice, Kobylá, Mikulovice, Ostružná, Stará Čer-
 vená Voda, Uhelná, Vápenná a Vlčice. Přehled spolkových fondů okr. Jeseník s jejich stručným obsahem lze získat v průvodci
 archívními fondy, tzv. Vademecu, na stránkách: www.archives.cz.
 10. Smlíšené okresní úřady vykonávaly v letech 1855–1868 jak státní správu, tak soudnictví, vznikly na místech původních soud-
 ních okresů. V roce 1868 došlo k opětovnému oddělení správy od soudnictví a znovuoobnovení původních okresních hejtman-
 ských úřadů v roce 1849. V SOKA Jeseník se nachází fondy smlíšených okresních úřadů v Javorníku, Vidnavě a Zlatých Horách.

LITERATURA

- MAALÍR, Jiří: *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848–1914*. Brno 1996, 373 s.
 BARTOŠ, Josef: *Struktura spolků na severozápadní Moravě po roce 1918*. Severní Morava 1996, sv. 71, s. 5–16.
 BELLER, Petr: *Spolkový život v bývalém soudním okrese Jeseník 1850–1938*. Diplomová práce, Opava 2007, 109 s.
 KIL: *Od středověkých bratrstev k moderním spolkům*. In: Documenta Pragensia. Sv. 18. Praha 2000, 382 s.
 Freiwaldau-Gräfenberg. Ein Heimatbuch. Kirchheim/Teck 1987, 529 s.
 Jauernig und das Jauerniger Ländchen. Ein Heimatbuch des ehemaligen Gerichtsbezirkes Jauernig. Regensburg 1983, 594 s.
 Das Weidenauer Ländchen. Neuburg a.d. Donau 1986, 351 s.
 Heimatbuch Zuckmantel. Bietigheim-Bissingen 1995, 544 s.
 Friedeberg – Altwater. Geschichte und Schicksal eines sudetenschlesischen Städtchens. Augsburg 1974, 269 s.
 THEN, Franz: *Beiträge zur Geschichte der Stadt und Vogtei Weidenau in Schlesien*. Freiwaldau 1933, 265 s.
 DIANIDIS, Sotiris: *Zlaté Hory v Jeseníkách. Letopisy*. Zlaté Hory 2004, 560 s.
 DZIEDZIC, Marcin: *Morawsko-Śląskie Sudeckie Towarzystwo Górskie 1881–1945*. Wrocław 2006, 479 s.
 GROWKA, Květoslav: *Z kroniky jeseníckých hasičů*. Jeseník 2001, 20 s.
 GROWKA, Květoslav: *Spolek Schlarařů v Jeseníku*. Kulturní zpravodaj Jeseník, duben 1985, s. 12–13.
 INDRA, Jaromír: *Stručný přehled vývoje střelectví na Moravě a ve Slezsku*. In: Střelecké spolky Moravy, Slezska a města Brna na
 přelomu 19. a 20. století. Brno 2004, s. 5–54.
 Týž: *Pečeť střeleckých společností na Moravě a ve Slezsku*. Zpravodaj Klubu genealogů a heraldiků Ostrava, č. 4, 1982, s. 1–3.
 SAWRECKI, Dan: *Spolek Nordmark a německá politika*. Slezský sborník, 70, 1972, s. 1–16.
 Týž: *Německé obranné spolky na cestě k Mnichovu*. Severní Morava, sv. 36, 1978, s. 12–19.
 Týž: *k organizačnímu vývoji spolku Bund der Deutschen Nordmährens v letech 1886–1918*. Severní Morava, sv. 41, 1982, s. 31–36.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Aufblühen des gesellschaftlichen Lebens in den Städten der Region Jeseník in den Jahren 1848–1918

Vereine sind freiwillige Vereinigungen von Personen mit ähnlichen Interessen und gesellschaftlichen Zielen und waren im 19. und im 20. Jahrhundert ein bedeutsamer Bestandteil des öffentlichen und des gesellschaftlichen Lebens in den Städten und auf den Dörfern. Es vereinigten sich Menschen der unterschiedlichsten Berufe, Konfessionen, Volkszugehörigkeiten, sozialer Stellung, Hobbys und Interessen. Thematisch teilten sich die Vereine in Schützenvereine, Feuerwehrvereine, nationale, turnerische und touristische Vereine, Bildungs- und Kulturvereine, religiöse und soziale Vereine, Vereine ausgedienter Soldaten, Vereine der Kleintierzüchter und Jäger, Wirtschafts-, Finanz-, Arbeitervereine und eine ganze Reihe weiterer Vereine auf. Zum Aufblühen des gesellschaftlichen Lebens in der österreichischen Monarchie kam es vor allem in Zusammenhang mit der Liberalisierung der Gesellschaft nach dem Revolutionsjahr 1848, bzw. nach dem Fall des bachschen Absolutismus. Die Vereinsgründung verlief in mehreren Wellen. Die Zahl der neu gegründeten Vereine wuchs vor allem nach der Annahme des Vereinsgesetzes aus dem Jahre 1867. In der Region Jeseník entstanden sie vor allem in den Städten Jeseník, Javorník, Vidnava, Zlaté Hory und Žulová. Weiterhin wird die Welle gewöhnlich mit der Entwicklung des politischen und gesellschaftlichen Lebens beim Umbruch des 19. in das 20. Jahrhundert in Zusammenhang gebracht, beendet wurde sie durch den Beginn des 1. Weltkrieges. Für diese Etappe war die Ausdehnung der bereits bestehenden Vereine auf die kleineren Gemeinden charakteristisch.

STRESZCZENIE

Rozkwit życia organizacyjnego w miastach Jesenicka w latach 1848–1918

Stowarzyszenia są dobrowolnymi związkami osób z podobnymi zainteresowaniami i celem społecznym. W XIX i XX w. były ważną częścią życia społecznego w miastach i na wsiach. Należeli do nich ludzie różnych zawodów, wyznań, narodowości, grup społecznych i zainteresowań. Dzieliły się na organizacje strzeleckie, pożarnicze, narodowe, sportowe i turystyczne, wychowawcze, kulturalne, kombatanckie, gospodarcze, rolnicze, myśliwskie, robotnicze i inne. Do rozkwitu życia organizacyjnego w monarchii austriackiej doszło do po liberalizacji po roku 1848, po upadku absolutyzmu Bacha. Zakładanie organizacji miało kilka fal. Liczba założonych stowarzyszeń wzrosła po przyjęciu ustawy o stowarzyszeniach w 1867 r. Na Jesenicku powstawała głównie w miastach Jeseník, Javorník, Vidnava, Zlaté Hory i Žulová. Kolejna fala jest związana z rozwojem życia politycznego i publicznego na przełomie XIX i XX w. Kończy ją wybuch i wojny światowej. Dla tego okresu charakterystyczna jest ekspansja już istniejących organizacji do mniejszych miejscowości.

Nástin historie turistiky v nisko-jesenickém pohraničí

Dr Paweł Szymkowicz, Urząd Miejski w Głucholazach

Počátky turistiky¹

Dnes již těžko můžeme stanovit datum, kdy vznikla turistika. Cesty za poznáním známe již ve starověku, podobně jako léčebné pobyty. k počátkům turistiky můžeme s výhradou přiřadit i putování poutníků a cestování obecně. Díky nim mohla být poznána města bývalého nízkého knížectví, ležící okolo císařské poštovní cesty vedoucí z Vratislavi do Vídně, která fungovala již od konce husitských válek, jak dokládá cestovní mapa Evropy norimberského kartografa Erharda Etzlauba z roku 1500. Za vlády Habsburků v 16. stol. byla zahájena na této trase výstavba prvních poštovních stanic. V nich si cestující mohli vyměnit koně, nalézt nocleh a stravu. o existenci takové pošty ve Zlatých Horách nás informuje poznámka Samuela Kiechela z Ulmu, který roku 1586 napsal, že cesta kolem města je velmi špatná a nebezpečná. Neproniknutelné lesy a vysoké hory však cestující přes Zlaté Hory a Glucholazy nepřestaly lekat ani později, jak tvrdil ve své slezské kronice z roku 1688 Fridericus Lucae. Jiná důležitá obchodní cesta zv. Česká vedla z Prahy přes Kladsko, Pačkov, Otmuchov a Nisu dále do Krakova. Musíme však podotknout, že tehdejší pošta nesloužila jen k převážení korespondence, ale umožňovala také cestování. Poštovními vozy jezdila hlavně šlechta a zámožní lidé, obchodníci a řemeslníci různých profesí. Ty bychom mohli považovat za „první turisty“, ačkoli je zřejmé, že do konce 18. století se jednalo o okrajovou záležitost.

Nejstarší dochovaný popis výletu po Nisku nám zanechal v roce 1797 Theodor von Schön, pruský politik a pozdější gubernátor Východního Pruska. Tehdy zdolal i Biskupskou kupu, kudy vedla nová státní hranice mezi Pruskem a Rakouskem. Vedle nádherných výhledů do blízkého okolí si z vrcholu prohlédl také sedadla vytesaná do břidlice chorvatskými vojáky během nedávné „bramborové války“. Jak sám vzpomínal, místní obyvatelé ještě neuměli využívat stále častěji přicházející návštěvníky. Průvodce, který ho doprovázel, odmítl přijmout odměnu podobně jako děvče, od níž chtěl koupit lesní jahody. Svůj výlet zakončil ve Zlatých Horách. Další, avšak anonymní popis výletu po Zlatohorské vrchovině je obsažen ve vzpomínkách jednoho z pacientů lázní Trzebina k Prudniku. Také v tomto případě byl autor okouzlen krásami zdejší krajiny.

Mezi příčiny rozvoje turistiky v 19. stol. patří především rozvoj dopravy a urbanizace. Důležitějším faktorem však byla průmyslová revoluce a s ní spojené zvýšení životní úrovně obyvatel, množství volného času a též kulturní úroveň společnosti. Nelze též pominout cílevědomou státní politiku v oblasti turistiky. Důležitou roli v jejích počátcích sehrály též tradice poutnictví; v tomto regionu směřovali poutníci k poutnímu místu Panna Marie Pomocná k Zlatých Hor, ke kapličky na Vřesové studánce, do Travné k obrazu P. Marie La Salette, ke kapli s útulnou na Boží hoře nad Žulovou či na Křížový vrch nad Jeseníkem.

Lázeňská turistika

Značný rozvoj turistiky v nisko-jesenické oblasti nastal, i když ne okamžitě, v souvislosti s rozvojem lázní nejprve na *Gräfenberku* k Jeseníku (*dnes Lázně Jeseník*) od 1822 a o půl století později v Glucholazech (od 1875). Za svůj vznik a pozdější slávu vděčí lázně Gräfenberk Vincenzi Priessnitzovi. Na základě jím vytvořených a praktikovaných nových metod vyrostly po celé Evropě desítky vodoléčebných ústavů.

Nejprve si Priessnitz vyzkoušel léčebné vlastnosti vody sám na sobě. Poté, co v 16 letech spadl pod koňský povoz, místní ranhojič prohlásil zranění za smrtelné a přežije-li, bude do konce života mrzákem. Mladý Priessnitz se „zázračně“ uzdravil. Na Gräfenberk začali přicházet lidé z nejbližšího okolí i zdaleka a prosili Priessnitze o pomoc. V roce 1822 přestavěl původní dřevěný dům na kamenný a vyhradil v něm místnost pro léčení. Tak vznikl první vodoléčebný ústav na světě. i když vodolábba je známa již od starověku, Priessnitz byl první, jenž na základě vodních testů a reakce pacienta určoval individuálně přesný

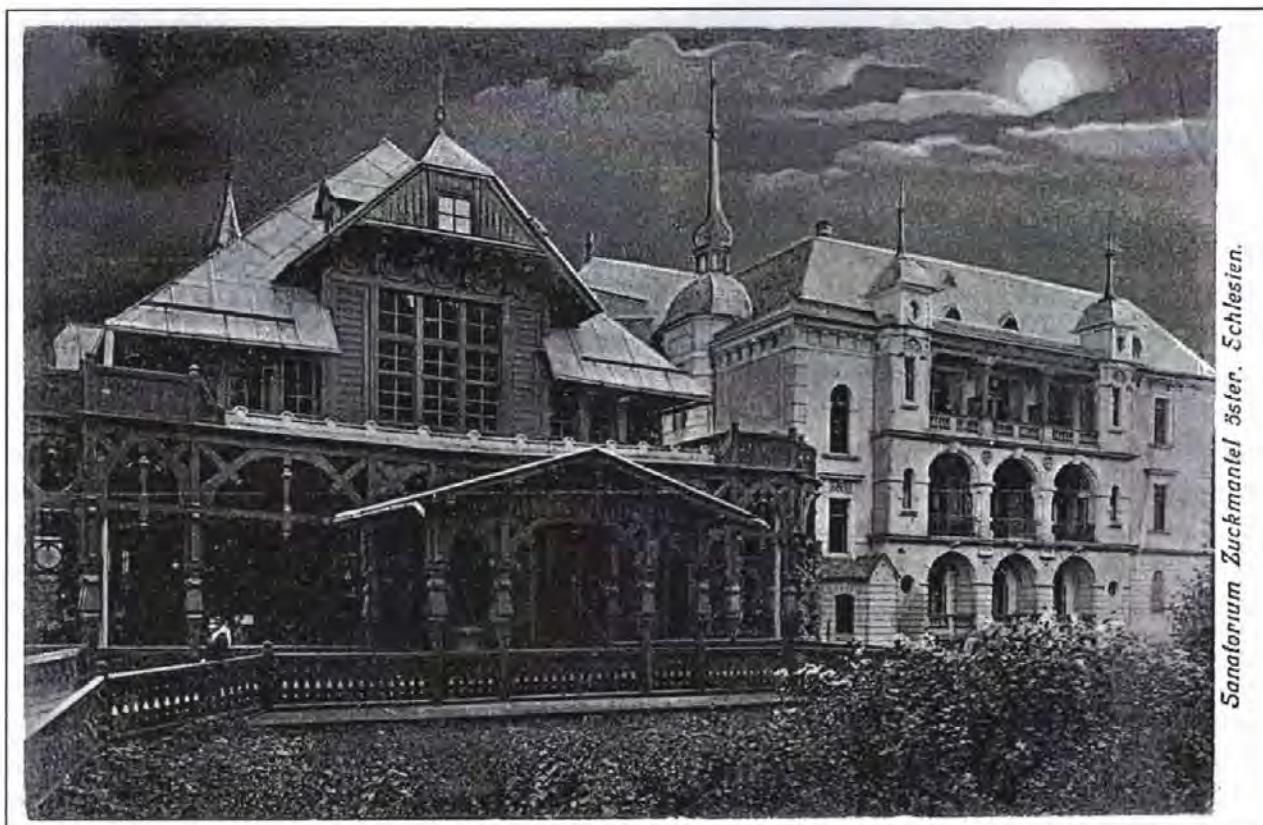
předpis vodoléčebné procedury. Tedy spolehlivě testoval pacientův nervový systém, ordinoval pohybovou zátěž a dietu. Každému pacientovi určil typ procedury, způsob provedení, dobu trvání a četnost. Od pacientů vyžadoval kázeň v dodržování léčebného režimu a aktivitu. I když se laikovi zdá, že není rozdíl mezi částečnými či celými zábaly, lázněmi a pololázněmi, poléváním a obklady, Priessnitz byl první, kdo vodoléčbu vytvořil systém, a musíme přiznat, že úspěšný! Nelékař Priessnitz dokázal bez farmaceutických prostředků vyléčit choroby, s nimiž si tradiční medicína nedokázala poradit. Priessnitz své pacienty stále sledoval a vzhledem ke způsobu léčby i léta. Tento celostní přístup k nemocnému je tedy v přímém rozporu s vývojem moderní medicíny, která se vydala cestou rychlých, krátkodobých zásahů moderními léčivými, omezujícími však aktivitu pacienta k sebeuzdravení.

Zatímco většina vodoléčebných ústavů v Evropě zanikla, Gräfenberk i po Priessnitzově smrti dále vzkvétal, a to zásluhou Josefa Schindlera, který nejenže udržel v lázních vynikající klientelu, ale i smířil vodoléčbu s moderní medicínou a převedl ji tak do 20. století. Podnítil též stavební boom lázní, které opustily prostotu Priessnitzovy éry. Priessnitzovo sanatorium spolu s desítkou nových léčebných domů a vil završilo modernizaci Gräfenberku, který se přizpůsobil evropským módním letoviskům. Lékaři zde působili, zejména Dr. med. Josef Reinhold, vyprofilovali lázně na špičkové psychiatrické a neurologické pracoviště, jímž je doposud. Priessnitzovy metody se staly pevnou součástí přírodních léčebných postupů, které dnes reprezentují tzv. alternativní medicínu – jedněmi zatracovanou, druhými chválenou.

Také gräfenberská vodoléčba měla své následovníky i odpůrce i v nejbližším Priessnitzově okolí. V samotném městě Jeseníku provozoval vodoléčebný ústav Josef Weiss až do roku 1842, kdy odjel propagovat vodoléčbu do Anglie.

Zato v nedaleké vsi **Dolní Lipová** (dnes **Lipová-lázně**) Priessnitzův dávný spolužák Johann Schroth léčil od roku 1838 podle vlastní léčebné metody – obdržel za ni titul „zemlový doktor“. Konkurenční lázeňská kúra odmítala nadměrné pití vody a kvalitní stravování na Gräfenberku. Pacient dostával k jídlu jen suché země a zabalen do několika vlhkých prostěradel, obalen dekou a přinami se až osm hodin denně potil. Stejně jako Priessnitz se Schroth domníval, že pocením lze z těla vyloučit škodlivé látky. Ovšem studená koupel by tento proces zastavila. Proto byl nemocný jen třen suchými ručníky a pokračoval v dietě. Drastičnost této metody časem musel zmírnit, pacientům ordinoval k pití víno. Jeho syn Emanuel dal léčbě pevný organizační řád, „suché“ a „pitné“ dny se staly základem Schrothovy diety. Lázně vyhledávali především nemocní s revmatickými, nervovými a zažívacími potížemi, velkou část nemocných tvořili i pacienti se syfilisem, na nějž ještě nebyl spolehlivý lék. Bohužel zde hledali útočiště i těžce a nevyléčitelně nemocní, které Priessnitz odmítl. Lázně se prudce rozrůstaly, stavěly se nové léčebné domy: Doktorhaus, Kurrestaurant, Luisienhof a Theresienhof, vily Grohmann a Hella, byla zřízena krytá promenáda, všechny citlivě zasazené do parku. Příliv nových hostů vedl též ke konkurenčnímu boji, proto vznikala soukromá sanatoria. Ta se hlavně ve 30. letech 20. století zaměřovala na módní léčbu otylosti.

V 70. letech 19. stol. vzniklo rodinné sanatorium Dr. Carla Anjela ve **Zlatých Horách**. Definitivní podobu architektonicky zajímavé budově lázní ve stylu německé renesance dal vídeňský architekt O. Mramorek. Počet pacientů lázní se zde zvýšil po roce 1888, kdy byla dána do provozu železniční trať Hanušovice – Glucholazy, z nichž do Zlatých Hor jezdily čtyřikrát denně speciální omnibusy, dva přímo do sanatoria. V roce 1896 se město dočkalo vlastního připojení na železnici. Od roku 1900 mohlo sanatorium přijmout jednorázově 220 pacientů, pro něž mělo 170 pokojů. Sezóna zde trvala od 1. dubna do 1. listopadu. Ročně přijíždělo okolo 600 pacientů. Mohli mj. využívat velkou knihovnu a čítárnu. Roku 1898 byly všechny budovy propojeny zvláštní chodbou, která v případě špatného počasí mohla sloužit jako promenáda. Lázeňské kúry zde provozované spojovaly – na rozdíl od Gräfenberku a Dolní Lipové – vodoléčbu s elektrostimulací, gymnastikou, terénními vycházkami a dietou. Navíc pomoc při léčení poskytovalo i místní klima: lázně se nacházely ve výšce 500 m n. m. uprostřed lesa, který je chránil před nárazovými větry. Ke zviditelnění sanatoria pomohlo i nad Zlatými Horami ležící poutní místo Maria Hilf, kam putovali věřící z Rakouska i Pruska. Stojí za zmínku, že zlatohorské sanatorium se těšilo přízni hlavně k židovské klientelě, zejména po roce 1889, kdy se jeho majitelem stal Dr. Ludwig Schweinburg. Právě jeho jméno přivedlo v letech 1905–1906 dvakrát z Prahy pod Biskupskou kupu světoznámého

Sanatorium Zuckmantel 35ter. Schlesien.

Sanatorium ve Zlatých Horách (SOkA Jeseník)

spisovatele židovského původu Franze Kafku. Jeho křehké zdraví způsobilo, že se stal velkým příznivcem vodoléčby. Bouřlivý rozvoj sanatoria zastavil nacismus, za války pak sloužilo jako ústav pro tuberkulózní německé vojáky. Zdevastované objekty byly po roce 1948 rekonstruovány na Státní dětskou ozdravovnu, dnes privátní společnost Edel, kde se léčí respirační choroby. Zlatohorské sanatorium patří ke třem centřům speleoterapie v českých zemích.

V 70. letech 19. stol. skupina glucholazských občanů založila Promenádní spolek, který si stanovil za cíl získat pro **Glucholazy** statut lázeňského města. Za tímto účelem byla celá Přední kupa pokryta sítí vycházkových tras, přičemž nejkrásnější vedla okolo řeky Bělá. Začínala již k potoka Młynówka, kde stál obrovský pomník císaře Viléma, dále promenáda vedla východním směrem k úpatí Přední kupy, kde – speciálně pro zvýšení její atraktivity – byla znovu otevřena zaniklá Bělská štola. Dále bylo možné po svahu kopce dojít až do Mikulovic. V roce 1876 vznikla také atraktivní promenáda spojující lesní rybníčky a řadu menších pramenů. Jeden z nich, nacházející se na počátku nejkratší cesty na Přední kupu, dostal jméno k uctění nedávného vítězství v prusko-francouzské válce Sedanwiese.

První lázeňský objekt byl postaven v roce 1877 na místě tehdejšího bělidla příze. Jeho majitelem byl Carl Juppe, proto budova nesla jeho jméno Juppebad (dnešní hotel Sudety). V těchto lázních byly především uplatňovány kúry podle vzoru V. Priessnitze a Sebastiana Kneippa a léčily se zde mj. obezita, neurózy a chudokrevnost. V roce 1882 se otevřel druhý vodoléčebný ústav Ferdinandsbad (dnešní středisko Skowronek). Po mnoho let byl nejpopulárnějším vodoléčebným ústavem v Glucholazech. Okázalost mohutné stavby ve švýcarském stylu zvýrazňovalo navíc její malebné umístění v záhybu řeky pod zalesněnými svahy Přední kupy. Lázeňští hosté si zde oblíbili zejména širokou verandu, odkud se jim otevíral nádherný výhled na hory.

Další sanatoria vznikala v 90. letech 19. století a počátkem 20. století. V roce 1891 vznikl Franzesbad (dnes opuštěná budova bývalé nemocnice ministerstva vnitra), o rok později téměř naproti ní vznikl vodoléčebný ústav Wilhelmsbad (dnešní rekreační zařízení Polonia). Uplatňovaly se zde hlavně Priessnitzovy metody a pro zajištění nejlepší péče o pacienty byli z Německa získáni proškolení lázeňští. Další lázeňské objekty vyrůstaly podél lesní cesty vedoucí k úpatí Přední kupy. V roce 1902 Hans Arnold Ehrich vybudoval sanatorium Sanitas (dnes léčebné zařízení Zakład Opiekuńczo Lecznicy) s 39 pokoji.

Léčila se zde zejména obezita a tuberkulóza, a proto byly základem lázeňské diety hlavně kefír, zelenina a čaj. V roce 1899 byl při tzv. Horním rybníčku postaven penzionát Waldesruh. V roce 1908 ho koupil k příležitosti své zlaté svatby dlouholetý předseda německého říšského sněmu a majitel mnoha slezských dolů a hutí Franz von Ballestrem. V budově se nacházely moderně zařízené pokoje s ústředním topením a elektrickým osvětlením, plesový sál, kvalitně vybavená kuchyně a vany ke koupelím. Středisko se rozkládalo na rozloze 11 hektarů, včetně lesa, palouku a rybníku v jeho blízkosti. Pro horníky a hutníky bývalých podniků hraběte Ballestrema nebyla poválečná popularita Glucholaz jako rekreačního místa ničím jiným než pokračováním sociální péče a hrabětem sponzorovaných pobytů v lázních. Jako poslední vzniklo sanatorium Waldfrieden (dnešní kardiologické a psychosomatické rehabilitační oddělení). Krásná, stylová stavba, vyhlížející jako hrad na vrcholu hory, vznikla z iniciativy lázeňského lékaře Dr. Emila Jiříka v roce 1906. Sanatorium ležící v ideálně tichém a klidném místě sloužilo k léčení zejména nervových poruch. Navíc to byl v Glucholazech jediný ústav, kde se léčily stále častější závislosti na morfiu, kokainu a alkoholu.

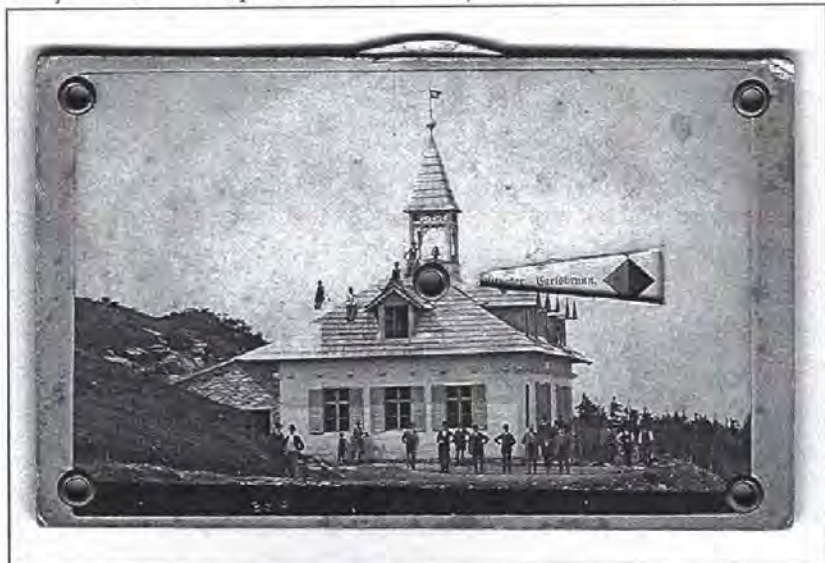
Chaty a rozhledny

Přelomem v rozvoji turistiky nisko-jesenického pohraničí se stal 26. duben 1881, kdy byl v Jeseníku založen Moravsko-slezský sudetský horský spolek (*Mährisch-Schlesischer Sudetengebirgsverein, MSSGV*) jako nejstarší turistický spolek založený na dnešním území České republiky. Iniciátorem vzniku spolku byl notář Edmund Rudolph a jeho prvním předsedou Johann Ripper, zeť V. Priessnitze, který dokázal propojit Priessnitzův odkaz s požadavky moderní doby. Na přelomu 19. a 20. století měl spolek několik tisíc členů. Ihned v roce svého založení začal vydávat časopis *Altwater*, který úspěšně propagoval turistiku v Jeseníkách. Spolek postavil či přestavěl celkem 12 horských chat a tři rozhledny na dnešním českém, jednu chatu a dvě rozhledny na dnešním polském území.

Nejstarší spolkovou chatou byla **Jiřího chata na Šeráku** (1323 m n. m.) postavená nedaleko hřebenové cesty v roce 1888 ve formě dřevěné chaty s věžičkou. Nesla jméno po kardinálu Georgu Koppovi, vratislavském biskupovi. Když v únoru 1893 vyhořela, byla po roce obnovena jako kamenná budova, která měla restaurační místnosti a 12 pokojů. Ještě před 1. světovou válkou byla zařízena i pro zimní turistiku. V roce 1926 byla chata rozšířena o verandu a modernizována, k dispozici bylo 26 pokojů a noclehárna. V období socialismu přešla do péče podniku Restaurace a jídelny a patřila k nejnavštěvovanějším chatám v Jeseníkách, zvláště po vybudování dvou lanovek. Od roku 1992 je chata v soukromých rukou a uspokojuje i náročnější klientelu.

V roce 1903 koupil MSSGV původní zájezdní hostinec na **Červenohorském sedle** (1011 m n.m.) a vytvořil z něj centrum pěší turistiky a lyžování. S rozvojem automobilizmu přibývali noví návštěvníci a ubytovací kapacity již nedostačovaly. Proto byla v roce 1910 postavena nová ubytovna. Závěr majitele sklárny v Rapotíně M. Schreibera umožnila roku 1917 přistavět ještě jednu chatu. Za 2. světové války sloužily chaty armádě, poté z nich vznikly odborářské zotavovny. Po mnoha dílčích přestavbách byly původní budovy strženy a v roce 1993 vznikl na jejich místě komplex OREA.

Zásluhou J. Rippera byl vytvořen důmyslný systém značení turistických tras dvoubarevnými kosočtverci. Celkem bylo v celé oblasti Jeseníků vyznačeno 2 000 km cest, které vedly okolo celé řady chat a útulen. Jen na hlavní jesenické hře-

Jiřího chata na Šeráku s turistickým značením, 1890 (SOkA Jeseník)

benové túře se dalo projít od Skřítku přes Alfrédovu chatu, Františkovu myslivnu, Ovčárnu, Barborku, Kursovní chatu, Poštovní chatu na Pradědu, dále od Švýčárny na Červenohorské sedlo. Odtud po hřebenovce na Šerák či k chatě Vřesová studánka s vyhlášeným poutním místem. Kdybychom pokračovali v cestě na Králický Sněžník, dostali bychom se k chatě Paprsek. Od Lichtenštejnovy chaty na Králickém Sněžníku pokračovala cesta k chatě Návrší a do Starého Města pod Sněžníkem.

Na německé, dnešní polské straně státní hranice vznikla ještě roku 1881 sekce MSSGV v Glucholazech a o rok později v Nise. Jen po dva roky vyvíjela svou činnost sekce v Otmuchově (od 1896), aby ji obnovila roku 1931. v Pačkově působila sekce MSSGV od roku 1908. Celkem na německé straně státních hranic působilo 25 sekcí spolku. Politické změny po 1. světové válce si vynutily vytvoření Slezského sudetského horského spolku (*Schlesischer Sudetengebirgsverein, SSGV*) se sídlem v Nise. Jeho nejhlavnějším úkolem bylo zajištění bezpečnosti turistů v horách pomocí značených tras. Nejprve je označovali velkými dřevěnými tabulemi a až v roce 1893 přešli na značení dvoubarevnými kosočtverci. Téměř celou Zlatohorskou vrchovinu vyznačila prudnická sekce MSSGV, když glucholazští turisté se soustředili na značení Góry parkowej. V roce 1937 Niskem procházela turistická dálnice Sársko – Slezsko, která vedla přes Pačkov – Otmuchov – Nisu – Kamennou Horu – Glucholazy – Suché Kunčice – Arnoldsdorf – Biskupskou kupu do Prudniku.

Spolek se od samého začátku snažil o maximální propagaci turistické hodnoty Jeseníků. Jedním z nápadů v tomto směru bylo zřízení vyhlídkových věží na vrcholech, nebo těsně pod nimi, nejdůležitějších jeseníckých hor. V tomto případě, podobně jako k výstavby horských chat, realizace závisela na pomoci majitelů zdejších lesů, hlavně vratislavských biskupů a knížat z Lichtenštejnu. Z počátku byly stavěny jednoduché provizorní dřevěné věže, ale rostoucí prestiž spolku a zejména rok od roku narůstající počet turistů si vynutily stavbu pevných kamenných rozhleden.

Dne 9. 7. 1890 zlatohorská sekce MSSGV zpřístupnila na vrcholu **Biskupské kupy** (890 m n. m.) dřevěnou vyhlídkovou věž. Byla to první stavba tohoto druhu v celých Jeseníkách. Byla vysoká 13 m, tedy o dva metry nižší, než se plánovalo, a tvořilo ji šest pater ve tvaru komolého jehlanu. Z jejího vrcholu byl nádherný panoramatický výhled na celé Jeseníky, s jejich nejvyšším vrcholem Pradědem, na Zlaté Hory, Rychlebské hory a při dobrém počasí v dále i na Králický Sněžník. Na německé straně byly dobře vidět Glucholazy, Nisa i Prudník a když počasí přálo, bylo možno zahlédnout siluetu Vratislavi a Opole a na horizontu obrysy Šlézy (718 m), Hory sv. Anny (647 m) a Beskyd. V roce 1895 bouře věž poškodila natolik, že se příští sezony nedočkala a musela být na jaře 1896 z bezpečnostních důvodů rozebrána. Bližící se rok 1898, který byl v celé rakousko-uherské monarchii slaven jako půlstoletí vlády císaře Františka Josefa I., byl podnětem pro stavbu nové věže, která by nesla jeho jméno *Franz Josef Warte*. Nová věž byla kamenná, válcovitého tvaru a o 5 metrů vyšší než předchozí, měla 18 m. Rozhledna byla slavnostně otevřena již 26. 8. 1898.

Počet návštěvníků Biskupské kupy vzrostl díky věži několikanásobně. Turisté však neměli možnost dát si tu teplé jídlo, o eventuální možnosti přespání ani nemluvě. Pro zlepšení situace se Franz Rudolf, radní obce Petrovice, ležící na druhé straně Biskupské kupy, rozhodl postavit na vrcholu obyčejný hostinec, kde by se mohl každý posilnit a přenocovat. k c. k. okresního úřadu v Krnově se mu velmi rychle podařilo vyřídit koncesi pro tuto živnost. Díky tomu již v srpnu 1892 postavil vedle věže provizorní stavbu. Oficiální otevření turistické chaty proběhlo v neděli 6. 8. 1893 a na počest svého stavitele byla pojmenována *Rudolfsheim*. Jednalo se o šestou turistickou chatu v Jeseníkách. Ačkoli byla v té době na rakouské straně hranice, nejkrásnější výhledy se nabízely na německou část Slezska, především na Prudník. Pro tyto účely byla kolem celé chaty zřízena zastřešená veranda, odkud se bylo možno při jídle kochat krásnými výhledy. V roce 1905 se majitelem Rudolfovy chaty stal Franzův syn – Alois Rudolf, jemuž byla současně svěřena funkce správce rozhledny na vrcholu Biskupské kupy. Nový majitel se snažil přilákat co možná nejvíce turistů, což se mu nepochybně dařilo, neboť ještě téhož roku jej navštívilo na 5 000 osob.

Počátkem 20. let, v té době již na území Československa, byla Rudolfova chata přestavěna, díky čemuž přibýlo 18 lůžek. Budova tak postupně ztrácela svůj primitivní vzhled a stávala se solidním, atraktivním horským střediskem. Členové MSSGV zde měli zvláštní slevy: za nocleh platili osm, ostatní hosté

12 korun. Velmi populární byla prosklená veranda na východní straně, i za deštivého počasí bylo možno sedět do německé části Slezska. Po 2. světové válce se majitelem chaty stala tkalcovna Adensamer ve Zlatých Horách. V 50. letech začal v celém Československu platit předpis nařizující likvidaci všech staveb nacházejících se poblíž hranice. Chata podlehla nejdříve devastaci a nakonec byla zbořena. Chybělo málo a podobný osud by potkal i rozhlednu. Existenci chaty připomínaly už jen zbytky základů na červeně značené turistické trase z Biskupské kupy na Stříbrnou kupu.

Rozhledna byla zpřístupněna Klubem přátel Zlatých Hor k 100. výročí stavby 11. 7. 1998. Dnes ji má v pronájmu Miroslav Petřík a staví zde novou chatu. Již tradicí se staly novoroční česko-polské výstupy spojené se získáním speciálního pasu, protože vrcholem Biskupské kupy prochází česko-polská státní hranice.

V letech 1923–1924 byla postavena druhá horská chata na německé straně Biskupské kupy. Iniciátorem a hlavním investorem byla prudnická sekce MSSGV. Byla nazvána *Oberschlesierhütte*, později v překladu jako Chata Hornoslezanů. Alfons Nowak ve své monografii o vlastivědných zajímavostech okolí Prudniku a Zlatých Hor napsal, že záměrem bylo poskytnout německým turistům, jimž česká měna znesnadňovala navštívit Rudolfovu chatu na druhé straně státní hranice, možnost odpočinku pod střechou. V těžkém období probíhající inflace převzala dohled nad výstavbou chaty prudnická sekce SSGV. Brzy se ukázalo, že nová chata nesplňuje požadavky rok od roku intenzivnějšího turistického ruchu. Proto již v roce 1926 byla rozebrána a na stejném místě postavena nová, mnohem prostornější budova. Slavnostní otevření proběhlo 15. 5. 1927. Všech 9 pokojů bylo vybaveno péčí starosty Prudniku a sekcemi SSGV v Nise a Glucholazech. Po 2. světové válce byl objekt vykraden. Chatu získal do péče Hornoslezský oddíl Polské turistické společnosti (PTT) z Katovic, který ji 18. 8. 1946 opět zpřístupnil. V létě 1947 se v měsíčníku *Ziemia* objevila noticka, že chata má celoroční provoz, nabízí 120 lůžek – vlastně jen 35 lůžek a 85 pryč.

V roce 1948 hornoslezští turisté vyznačili trasu Glucholazy – Biskupská kupka a usnadnili tak výstup k chatě. Ještě v červenci 1949 byla chata uvedena v bulletinu Úřadu turistiky ministerstva spojů, ale za krátko zůstala bezprizorní. Důvodem byly evidentně absurdní předpisy ztěžující pobyt v hraničním pásmu, které platily v Polsku po mnoho let v polovině 20. století. Na Biskupskou kupu mohli výletníci chodit

Rozhledna s chatou na Biskupské kupě, 1904 (SOKA Jeseník)

jen v doprovodu ozbrojeného pohraničnicka. V červnu 1957 byla chata znovu otevřena, jejím správcem se stal Erwin Mech ze Świetochłowic, který vyznačil novou síť turistických tras. Pravděpodobně značky namalované polskými turisty zmizely a z ideologických důvodů nebylo možno obnovit předválečné německé trasy. V roce 1965 byla chata pojmenována po Bohdanu Malachowském, zasloužilém funkcionáři PTTK, a v 70. letech prošla generální opravou.

Přibližně v době zpřístupnění věže na Biskupské kupě začala jesenická sekce MSSGV stavět svou rozhlednu na *Zlatém chlumu k Jeseníku* (875 m n. m.). Projekt 26 metrů vysoké kamenné rozhledny navrhl Eduard Zelenka, stavbu provedli stavitel Alexandr Nietzsche a zednický mistr Franz Gröger. Její slavnostní zpřístupnění proběhlo 25. 8. 1899. Po krátkých sporech dostala název *Freiwaldauer Warte*. Rozhledna se těšila mimořádnému zájmu a finančně byla jedním z nejúspěšnějších projektů MSSGV. V květnu 1902 vznikla vedle věže chata s občerstvením zvaná Medritzerova. Teprve od roku 1918 zde byla možnost i přespání. Po 2. světové válce patřila Klubu českých turistů, později městu Jeseník. Ve skutečnosti byly oba objekty opuštěné a samotná chata vyhořela o Vánocích 1955. Opětné zpřístupnění turistům se sice datuje rokem 1976, ale až po roce 1989 se tomuto místu postupně navrátíl původní význam. Zasluhou nájemce Miroslava Lyacha opravená rozhledna a novostavba chaty lákají stále více návštěvníků.

První kamennou rozhlednu na německé, dnešní polské straně hranice postavil Promenádní spolek v Glucholazech na *Přední kupě* (495 m n. m.). Její slavnostní otevření proběhlo 25. 6. 1898, kdy obdržela název *Hohenzollernwarte*. Připomínajíc středověkou baštu, těšila se velké popularitě, o čemž svědčí skutečnost, že již o rok později z její vyhlídky shlíželo přes 7 tisíc osob. Od roku 1901 byl nájemcem věže a při ní postaveného malého bufetu místní cukrář Paul Galle, který roku 1926 zahájil stavbu nové restaurace a chaty *Holzbergbaude*. Glucholazští radní mu poskytli půjčku a bezplatně dodali dřevo a kámen. Chata stála na městských pozemcích a podle dohody s městem nemusel nájemce platit nájem, ale po určité době se chata měla stát majetkem Glucholaz. Chata, otevřená 2. 10. 1927, měla k dispozici kuchyni, hospodářské zázemí, bufet s jídelnou pro 80 osob, sál pro 300 osob, 5 hostinských pokojů s 8 lůžky,

Rozhledna na Přední kupě v Glucholazech, 1901 (soukr. sb.)

koupelny a byty správce a personálu. Všechny místnosti měly ústřední vytápění a elektrické osvětlení. Po 2. světové válce chata podlehl devastaci a rozhledna byla z příkazu vojenských orgánů snížena o pět metrů. V roce 1959 začala její oprava a o rok později byl zde otevřen opolským Vojvodským turistickým podnikem Výletní dům. Během oprav byly stěny velkého sálu takřka po celé ploše zaskleny, což možná vytvořilo originální prostředí, ale v zimě přineslo obrovité potíže s úniky tepla. Budova tím také ztratila ráz horské chaty. Počátkem 90. let 20. stol. byl objekt pronajat soukromníkovi. Po několika pokusech města Glucholazy o přímý prodej chaty v říjnu 1996 takřka do základů shořela. Od roku 2004 má nového majitele, který se jí snaží vrátit bývalou krásu.

Nejdůležitější rozhledna v Jeseníkách byla postavena na jejich nejvyšší hoře – na *Pradědu* (1492 m n. m.). Plán na její stavbu se objevil již v počátcích existence MSSGV, ale z nejrůznějších důvodů, nejen finančního rázu, se práce rozeběhly až koncem června 1904. Od zahájení prací podle návrhu arch. Franze Neumanna si stavitel nevěděl rady se zvláštním, velmi vlhkým klimatem, které zde panovalo. A z tohoto důvodu se stavba až úmorně protahovala.

Rok od roku posunovaný termín jejího zpřístupnění nezvyšoval jen cenu stavby, ale v konečném důsledku vedl k rezignaci na slavnostní otevření, které dodatečně proběhlo až v červenci 1912. Romantická jakoby středověká hradní věž o výšce 32,5 m a šíři 14,5 m dostala název podle vládnoucího císařského rodu *Habsburgwarte*. Byla to nejvýše stojící rozhledna v celých tzv. Sudetech. V přízemí se nacházela restaurace, později pamětní síň, ale nikdy se nepodařilo zřídit hostinské pokoje. Takřka od samotného vzniku musela být totiž stále opravována. Ani po 2. světové válce se nenašlo řešení a plánovaná generální oprava přišla již pozdě. K její definitivní zkáze došlo 2. 5. 1959, kdy se zřítla. Dnes stojí na Pradědu 145 m vysoká železobetonová telekomunikační věž s vyhlídkovou terasou ve výšce 73 metrů.

Rozhledna na Pradědu měla svůj protějšek na vrcholu *Králického Sněžníku* (1424 m n. m.), kudy prochází historická hranice Čech, Moravy a Kladska i současná státní hranice. Stavbu rozhledny v roce 1895 započal Kladský turistický spolek (*Glatzer Gebirgsverein, GGV*). Podle návrhu arch. Felixe Henryho vzniklo dvouvěž: vyšší věž s vyhlídkovou plošinou dosahovala výšky 33,5 m. Dne 9. 7. 1899 byla rozhledna slavnostně otevřena a pojmenována po německém císaři Vilémovi *Kaiser Wilhelm-Turm*. Poblíž stávala Lichtenštejnská chata postavená roku 1912. Rozhledna i chata měly stejný osud jako stavby na Pradědu – byly počátkem 70. let 20. století zbourány. Turistickým magnetem proto jen zůstává pramen řeky Moravy.

V roce 1905 sekce Moravsko-slezského sudetského spolku Javorník plánovala postavit na *Borůvkové hoře* (899 m n. m.), která se nachází na historické zemské hranici mezi Kladskem a Slezskem, nyní česko-polské státní hranici, rozhlednu s chatou. Podmínkou bylo získat pozemky od města Pačkov, které bylo majitelem vrcholu hory ještě od dob biskupa Konráda Olešnického, který mu daroval po nájezdu husitů roku 1428 celkem 2 tisíce ha lesa. K realizaci však nedošlo a o tři roky později zde sekce Kladského horského spolku (*GGV*) Landek postavila dřevěnou věž vysokou 21 m. Když se po čtrnácti letech rozhledna zřítla, vrátili se k nápadu s postavením chaty. V roce 1929 se setkali funkcionáři *GGV*, *MSSGV*, *SSGV* se starosty Pačkova a Landeku. Během rozhovorů se dohodli, že chatu vybuduje javornická sekce *MSSGV* a *GGV* stavbu podpoří podle svých možností. Starosta Pačkova potvrdil, že ze strany města nenastanou žádné překážky při prodeji pozemku, resp. při dlouhodobém nájmu. Města Pačkov a Landek slíbily věnovat na stavbu zadarmo dříví. Předseda turistů v Pačkově Walter přislíbil za jeho sekci možnost nákupu cenných papírů v hodnotě 1000 marek. Chata měla stát k německé hranici na československé straně, v bezprostřední blízkosti vrcholu. Chata byla předána k užívání 25. 5. 1930 za účasti zástupců Pačkova a místopředsedy *SSGV* Franze Adama z Nisy. Chata byla přístupná po celý rok a disponovala 24 místy k přenocování (12 lůžek a 12 matrací). Jejím správcem byl Rudolf Moche z Javorníku, který ji provozoval až do uzavření roku 1941. Po válce již nebyla využívána a jako ruina v roce 1963 zbořena. Dnes jsou vidět pouze základy. Zato se dnes můžeme kochat výhledy z nové vyhlídkové věž, která funguje od roku 2006.

Několik vyhlídek známe jen z dobových pohlednic. *Bismarkova rozhledna* na Střední kupě (542 m n. m.) o výšce 30 m byla postavena ze dřeva podle návrhu arch. Ernsta Spindlera z Glucholaz a zpřístupněna 30. 7. 1902. Nevíme však, kdo stavbu financoval, snad též Promenádní spolek. Věž se v noci 18. 12. 1912 za bouře zřítla. *Vyhlička kněžny Charlotty* a *Eichendorffova rozhledna* na Charlottenhohe v nízké čtvrti Radoszyn vznikla po návštěvě kněžny Charlotty von Sachsen-Meiningen. Měla vzhled altánu. Nevíme, kdo stavbu financoval, snad město Nisa. 31. 3. 1933 potvrdila valná hromada sekce Moravsko-slezského sudetského horského spolku v Nise plán výstavby nového altánu na tom samém místě. Stavba byla zpřístupněna 17. 9. 1933 a dostala jméno po básníku Eichendorffovi. Do dneška se nedochovala a výhled z tohoto místa zakrývají stromy. Na úpatí Sokolského (dříve Studničního) hřbetu leží lázně Jeseník, bývalý Gräfenberk. K léčebným kúram zde patřily i výlety do okolí. Jedním z cílů lázeňských hostů byl *Sokolí vrch* (967 m n.m.) Proto se správa lázní rozhodla postavit v roce 1891 na tomto místě 18 m vysokou čtyřpatrovou dřevěnou rozhlednu, která zaručovala nádherný kruhový výhled. Koncem 30. let zchátrala a zřítla se. Dnes je Sokolí vrch zarostlý vzrostlými stromy. Její existenci připomíná jediná dobová pohlednice. Ale plánů na její rekonstrukci již existuje několik ...

Důležitou roli v rozvoji turistiky v naší pohraniční oblasti sehrály rovněž tzv. *mládežnické noclehárny* (Provinz – Jugendherberge). Na počátku 30. let 20. stol. vznikla jedna i v Glucholazech. Slavnostního

otevření 26. 10. 1930 se zúčastnili zemský prezident Horního Slezska Woschek, niský starosta von Ellers a glucholazský dr. Schneider. Zajímavostí může být fakt, že slavnost doprovázely dvě mše, jedna v glucholazském katolickém a druhá v evangelickém kostele. Byl to již 33. objekt tohoto typu v Horním Slezsku. Chata nabízela 86 lůžek, jiné zdroje hovoří o 50 lůžcích a 54 matracích. Za tři roky zde pobýlo 20 tisíc osob, což by znamenalo každodenní padesátiprocentní vytižení kapacity. Počet návštěvníků se ještě zvýšil poté, co chatu získala nacistická organizace Hitlerjugend. Po válce, ještě zcela nezničená, sloužila chata jako školicí středisko Polského svazu harcerů. Odtud též pochází místní, a později oficiální název Harcówka. Na československém území vznikla chata tohoto typu v roce 1932 na Ramzové. Zasloužil se o to spolek Jugendheim Ramsau, který získal finanční podporu od svazu německých mládežnických nocleháren. Chata měla dvě noclehárny a tři samostatné pokoje. Po roce 1945 přešla do péče Revolučního odborového hnutí jako rekreační zařízení s kapacitou 40 lůžek. Dostala i nový název podle oblíbené sovětské písně Kaťuša. V roce 1990 chata vyhořela.

Čeští turisté byli v Jeseníkách v pochopitelné menšině. Klubu českých turistů (KČT), založenému roku 1888, se podařilo uchytit v roce 1929 ve Starém Městě a pronajmout turistickou noclehárnu na Červenohorském sedle. Ale hlavně celá léta klub usiloval o vybudování reprezentativního sídla v Jeseníkách. To se podařilo, byť ve skromnější variantě až v roce 1935, na Červenohorském sedle. Slavnostní otevření chaty 28. 10. 1935 za účasti ministra obchodu J. Najmana, poslance J. Slávika, šumperského okresního hejtmána F. Novotného, velitele 13. pěšího pluku plk. Balcara provedl předseda jesenické župy KČT učitel Adolf Novotný. Slavnost proběhla za naprosté ignorace z německé strany. Není divu, nacismus v Sudetech nabýval na síle a vše směřovalo k tragédii 2. světové války.

Ostatní turistické atrakce

Vlivem romantismu rostl zájem lidí o pohyb ve volné přírodě, kde mohli obdivovat její divotvornou rozmanitost. Ruku v ruce s liberálním myšlením 19. století se projevoval nacionalismus, který mj. vedl k zájmu o regionální historii. Oba tyto směry se podařilo zužitkovat ku prospěchu turistického ruchu námi zmiňovaného pohraničního regionu.

V roce 1884 zpřístupnil MSSGV veřejnosti již od středověku známé jeskyně na Špičáku k Písečné. Z celkových 400 m jeskynních chodeb vymodelovaných ledovcem si mohli turisté prohlédnout více než polovinu. Bohužel vysoká cena vstupného vedla k snížení návštěvnosti a spolek byl donucen vzdát se provozování jeskyně, což vedlo k jejich poškození. Znovu byly jeskyně veřejnosti zpřístupněny až v roce 1954. Největší prostorou jeskyně je tzv. Ripperův sál.

Značené trasy dovedly turisty na přírodní vyhlídky, jakými jsou Obří skály na severozápadním svahu Šeráku, Medvědí kámen za láznemi Gräfenberk, Čertovy kameny pod Zlatým chlumm nebo Čertovy kazatelny v Račím údolí k Javorníku. Zcela unikátními a pověstmi opředenými jsou tzv. Venušiny misky na Smolném vrchu k Kobylé nad Vidnavkou. Obdobnou vyhlídku najdeme i k Glucholaz, je to tzv. Hříbek, o jehož vznik se roku 2000 zasloužil Spolek přátel Glucholaz. Tajemstvím oplývající mechová jezírka na Rejvízu lákala k pěší turistice i zimním sportům. Návštěvníci nezdřídka využívali ke koupání zatopených lomů, kterými „kraj žuly a mramoru“ oplývá. I se zvyšujícími se hygienickými normami jim ale chybělo velké umělé koupaliště – to bylo nakonec vybudováno v Jeseníku v roce 1932. v roce 1937 dokončili v Glucholazech výstavbu koupaliště zv. Waldbad. Tvořily ho čtyři bazény, z nich největší měl olympijské parametry, všechny moderně zařízené, což umožňovalo organizaci velkých sportovních akcí. Horský charakter střediska dovolil začlenit do něj terasovité travnaté pláže.

Vlastivědní pracovníci a turisté zpřístupňovali i ruiny gotických strážních hradů na obchodní cestě z Olomouce do Vratislavi, která procházela Zlatými Horami. Hrad chránil pocestné, obchodníky a jejich zboží i zlato vytěžené na Zlatohorsku a převážené ke zmincování biskupům do Nisy. Od Edelštejna přes Leuchtenštejn k Zlatým Hor, dále přes Kobrštejn k Rejvízu, Kaltenštejn k Černé Vody, hrad přestavěn na kostel v Žulové, Pustý zámek až na hrad Rychleby v Račím údolí. Rychlebský hrad (*Reichenstein*) leží asi 3 km od původně gotického hradu Jánský Vrch, v renesanci přestavěného na zámek – letní sídlo vratislavských biskupů. v roce 1928 zde vzniklo soukromé zámecké muzeum. v Javorníku existovalo ještě

další, městské muzeum, které již v roce 1902 založila tamní sekce MSSGV. Vystavila tam hlavně nálezy z archeologického výzkumu na hradě Rychleby a v roce 1910 dokonce spolek upravil ruinu hradu do romantizující podoby. Již před koncem 19. století sbírali občané Vidnavy památky a starožitnosti, v roce 1902 z nich Muzejní spolek mohl vybudovat expozici. Tu doplnila roku 1930 přírodovědná a prehistorická sbírka. Největší a zároveň nejdůležitější muzeum se zrodilo v Jeseníku roku 1900 a o pět let později otevřelo své expozice zaměřené na regionální dějiny.

Když počátkem 20. stol. Nisa přišla o statut pevnosti, město se tím do jisté míry otevřelo turistickému ruchu, hlavně zřizováním různých kulturních institucí, zejména muzeí. Jako první v roce 1897 vzniklo Muzeum umění a starožitností. o tři roky později následovalo Etnologické muzeum v Misijním domě sv. Kříže v Nise – Horní Vsi a další stejného zaměření okolo roku 1920 v klášteře františkánů. V 30. letech vznikla následující muzea: soukromé Muzeum nouzových platidel, Posádkové muzeum ženijního vojska a od roku 1935 činné Německé muzeum Josepha von Eichendorfa.

Důležitým podnětem pro rozvoj turistiky v Nisku byla výstavba Otmuchovského jezera, jedné z největších retenčních nádrží v Polsku a největší na Nise Kladské. Budovalo ho v letech 1925–1932 na 2300 dělníků. Jeho celkový objem činí 124,5 milionu m³ a rozloha je takřka 20 km². Při plánování umělého jezera se nezapomnělo ani na turistickou a rekreační infrastrukturu. Proto při pobřeží vyrostla početná rekreační zařízení, penziony a restaurace. Amatérským vodním sportovcům sloužil přístav a půjčovna lodí. Nezapomnělo se ani na písčité pláže s vyznačenými chráněnými úseky pro plavání dětí a dospělých. Při slavnostním předání jezera do provozu zahájil plavbu i výletní parník. Občané Otmuchova, Nisy a Pačkova velmi rádi obdivovali z jeho paluby panoráma Otmuchova a takřka celých Jeseníků.

Železnice

Rozvoj turistiky v celých bývalých severních Sudetech, tj. na dnešním polském území, mohl nastat díky vzniku tzv. podsudetské železniční magistrály spojující Jelení Horu s Kamieńcem Żąbkowickim. v prosinci 1874 byla trať prodloužena směrem na východ o úsek Kamieniec Żąbkowicki – Goświnowice na trase do Kędzierzyna. Další úsek trati ležící východně od Kamieńca přes Pačkov, Otmuchov, Nisu a Prudnik byl zprovozněn v roce 1876. o rok dříve, v listopadu 1875 byla dána do provozu trať z Nisy do Glucholaz přes Nowy Świątów. v druhé polovině 19. stol. existovaly různé koncepce napojení na rakouskou železniční síť. Jedna z nich předpokládala vybudování trati z Glucholaz do Zlatých Hor. Ty se měly napojit údolím Zlaté Opavice s Městem Albrechtice na právě budovanou železnici z Krnova do Jindřichova ve Slezsku. Druhá varianta, podporovaná především majiteli kamenolomů na rakouské straně hranice, předpokládala vedení železniční tratě od Nowego Świątowa přes Velké Kunětice, Supíkovice do Písečné, kde by se napojila na projektovanou trať do Jeseníku a Hanušovic. Nakonec po mnoha sporech zvítězila verze propojení Glucholaz přímo s Jindřichovem, kde již od října 1872 jezdily vlaky. První vlak přešel státní hranici mezi Německem a Rakousko-Uherskem 1. 12. 1875. Na začátku existovala na trati jen železniční stanice v Městě Albrechticích a zastávky v Třeměšné a Jindřichově ve Slezsku, poslední stanici před hranicemi. Teprve později se stavěla další nádraží, resp. zastávky jako v roce 1905 ve Wildgrundu, kam vedl zvláštní spoj z Glucholaz. Obec, zvaná též Slezské Švýcarsko, získala díky přírodnímu koupališti na Zlatém Potoku značnou proslulost po celém Horním Slezsku.

O propojení Olomoucko-pražské dráhy s Pruskem se diskutovalo již v 60. letech 19. století, ale prusko-rakouská válka 1866 všechny projekty na dlouhý čas odsunula. s rozvojem průmyslu a lázeňství na Jesenícku se zřízení dráhy stalo nakonec nutností, protože celý kraj byl horským masivem jakoby odřezán od Moravy a hranice s Pruskem tvořily nepříjemnou celní bariéru. Železnici podporovala nejen největší slezská textilní firma Regenhart & Raymann, jejíž majitel Adolf Raymann jun. stál v čele konsorcia podnikatelů Jesenícka a Šumperska pro výstavbu dráhy, ale i roku 1881 založený výbor při městské radě v Jeseníku v čele s Johannem Ripperem, propagátorem turistiky a lázeňství. Konsorcium podnikatelů sice získalo roku 1874 koncesi na dráhu vedoucí z Hanušovic přes Jeseník, Supíkovice a Bernartice na státní hranice, ale projekt se ukázal jako velmi drahý. Po značně složitých peripetiích finančního rázu, jež musely být řešeny až změnou zákonů, nakonec 5. 12. 1885 získala Rakouská společnost místních drah

koncesi na výstavbu železniční tratě Hanušovice – Glucholazy. Práce však byly zahájeny téměř o rok později, teprve 3. 11. 1886, i když musíme přiznat, že samotné práce poté probíhaly v rekordně rychlém tempu. Úsek z Dolní Lipové do Glucholaz byl zprovozněn již 26. 2. 1888 a do Hanušovic 1. října téhož roku. Koncese z roku 1885 udělená rakouské společnosti si vyhrazovala podmínku, že musí postavit dvě přeshraniční železniční tratě – z Dolní Lipové do Bernartic a z Písečné do Velkých Kunětic. v roce 1893 tento závazek na sebe převzal stát a 20. 12. 1894 zahájil výstavbu tratě z Dolní Lipové do Bernartic.

Na německé straně hranice byla již trať z Otmuchova do Dzierżęcic v provozu. Stavba byla ukončena roku 1896 a již 2. července vyrazily vlaky na trať. Následujícího roku byly vybudovány pobočné tratě z Bernartic do Javorníku a z Hukovic do Vidnavy, do provozu byly uvedeny 6. 8. 1897. Další práce zastavila diskuse, zda postavit přes hranice trať z rakouských Velkých Kunětic do jejich německé části (Ślawniowice), kam již od roku 1894 vedla trať z Nowého Świętowa. Nakonec padlo rozhodnutí otevřít hraniční přechod ve Vidnavě. Dne 5. 11. 1911 byly hraniční přechod a s ním i trať Nisa – Vidnava zprovozněny.

Od roku 1899 byly pro lepší využití glucholazské dráhy o nedělích a svátcích nasazeny typické turistické vlaky. První – ranní jel z Krnova do Dolní Lipové, druhý se večer vracel zpět. Každý spoj mohli samozřejmě využívat obyvatelé Glucholaz i zdejší lázeňští hosté. Pro popularizaci těchto železničních výletů byly zavedeny zlevněné jízdenky. Velké ulehčení turistům přineslo v květnu 1914 otevření trati do lázeňské části Glucholaz se zastávkami Glucholazy-město a Glucholazy-lázně. Po roce 1918 se tranzitní železniční doprava takřka vůbec nezměnila, jen na glucholazském nádraží vystřídal Rakušany devět českých železničářů a celníků, kteří sem byli přeloženi z vnitrozemí. Od roku 1921 bylo možné z Glucholaz cestovat do Prahy rychlíkem. Dříve takový spoj existoval mezi Vratislaví a Vídní, z Opole bylo možné dojet do Glucholaz za necelé dvě hodiny. Třicátá léta však nebyla příznivá rozvoji železniční dopravy v tomto regionu. Zpočátku to bylo způsobeno hospodářskou krizí, následně politickou situací. Od října 1938 – po mnichovské konferenci – byly celé Sudety spolu s železnicí přičleněny k Třetí říši. Ke zrušení hranice však nedošlo. Teprve 11. října začaly do Glucholaz zajiždět tři vlakové soupravy z druhé strany hranice, cestující však nemohli přestupovat a cestovat dále do Německa. Ze všech vlakových tras protínajících bývalou německo-československou hranici byla jako první otevřena právě trasa z Krnova do Glucholaz.

Žertovná kresba vlaku Nisa – Vidnava, nedat. (reprofoto)

Situace po 2. světové válce

Po válce došlo na obou stranách státní hranice k výměně obyvatelstva. Vysídlené Němce nahradili polští repatrianti z území polské II. republiky, jež bylo včleněno do Sovětského svazu, namísto sudetských Němců přišli obyvatelé z vnitrozemí Československa. Nová politická situace se promítla i do změn v turistice. Nejmarkantnějším příkladem změny bylo nové značení turistických tras, kdy dosavadní kosočtverce nahradily obdélníky. Chaty a rozhledny byly původním majitelům či nájemcům zkonfiskovány. Bohužel ve většině případů tyto objekty podlehly zkáze. Pro turistiku tak důležitá železniční doprava přes Glucholazy byla zastavena, a to nejen vzhledem k poškozeným viaduktům, ale rovněž kvůli napjaté politické situaci mezi Polskem a Československem. České vlaky mohly přes Glucholazy začít jezdit až v polovině prosince 1948. Osobní doprava byla však omezena pouze na tranzit, železniční hraniční přechod byl na dalších 60 let uzavřen.

V březnu 1948 katovický oddíl Polského tatranského spolku (PTT) zřídil svůj kroužek v Glucholazech. Za sídlo si zvolil hotel Slezsko a svou působnost rozšířil na Nisu, Otmuchov a Pačkov. Kroužek si dal za cíl obnovit zanedbané turistické trasy, které by mohly vést ne pouze po horách, ale zahrnovaly by i jmenovaná města. Nejprve bylo třeba zaměnit německé názvy hor a potoků za polské. Poznamenejme, že PTT si vybral vlastně Pačkov jako výchozí místo do hor – zde měla začít bílo-červená dolnoslezská turistická trasa, později zv. Orłowiczowa hlavní sudetská trasa.

Po válce obnovená župa KČST začala opravovat zanedbané chaty, značit turistické cesty a přebírat chaty německých turistů, na něž byla uvalena národní správa. Po únoru 1948 byl klub turistů rozpuštěn v masové socialistické tělovýchovné organizaci a chaty převzaly socialistické podniky nebo odborové organizace. Klub českých turistů jako samostatná organizace byl obnoven až po roce 1989 a spolupracuje jak s polskou turistickou organizací PTTK, tak s německým spolkem MSSGV.

(Z polštiny přeložil Květoslav Growka)

POZNÁMKA

1. Referát vychází z knihy SZYMKOWICZ, Paweł – GROWKA, Kwętosław: *Turystyczne tradycje pogranicza nysko-jesenickiego. Turistické tradice nisko-jesenického pohraničí. Touristische Traditionen in dem Grenzgebiet zwischen Neisse und Jesenik*. DV Projekt, Opole 2006. 176 s.

ZUSAMMENFASSUNG

Abriss der Geschichte des Tourismus im Grenzgebiet zwischen Neisse und Jesenik

Zu den Gründen für das Aufblühen des Tourismus im 19. Jahrhundert gehört vor allem die Entwicklung des Verkehrs und der Urbanisation. Der wichtigste Faktor war jedoch die industrielle Revolution und die damit verbundene Erhöhung des Lebensniveaus der Bevölkerung, die Möglichkeit von Freizeit und somit des Kulturniveaus der Gesellschaft. Eine bedeutende Rolle spielten beim beginnenden Tourismus die Traditionen der Wanderschaft. Im Grenzgebiet zwischen Neisse und Jesenik hatten die Bäder den größten Einfluss auf das Aufblühen des Tourismus, allen voran Gräfenberg, später Dolní Lipová (Nieder Lindewiese), Zlaté Hory (Zuckmantel) und Glucholazy (Ziegenhals). Zum Umbruch wurde der 26. April 1881, als in Jesenik der Mährisch-Schlesische Sudetengebirgsverein gegründet wurde. Unter dem Einfluss des Romantismus wuchs das Interesse der Leute an der Bewegung an der frischen Natur, die Touristen zeigten ihnen den Weg. Der Verein errichtete oder baute insgesamt 12 Berghütten und drei Aussichtstürme auf dem heutigen tschechischen Landstrich um sowie eine Hütte und zwei Aussichtstürme auf heutigem polnischen Boden. Ab dem Jahre 1888 wurde die Region an ein verbindendes Eisenbahnnetz angeschlossen. Vieles von allem ist nach dem 2. Weltkrieg verloren gegangen.

STRESZCZENIE

Zarys historii turystyki na pograniczu nysko-jesenickim

Do głównych czynników rozkwitu w XIX w. należą przede wszystkim rozwój komunikacji i urbanizacja. Najważniejsza była jednak rewolucja przemysłowa i związany z nią wzrost stopy życiowej, duża ilość wolnego czasu i poziom kulturalny społeczeństwa. Dużą rolę w początkach turystyki odegrały tradycje pielgrzymkowe. Na pograniczu nysko-jesenickim największy wpływ na rozwój turystyki miały uzdrowiska, najpierw na Gräfenberku, później w Dolni Lipowej, Złoty Hory i Glucholazach. Przełomowym dniem był 26 kwietnia 1881 r., gdy w Jeseniku założono Morawsko-śląskie Sudeckie Towarzystwo Górskie (Mährisch-Schlesischer Sudetengebirgsverein, MSSGV). Pod wpływem romantyzmu rosło zainteresowanie ludzi ruchem na łonie przyrody. Turyści znakowali dla nich szlaki. Towarzystwo wybudowało 12 schronisk górskich i 3 wieże widokowe na obecnym czeskim, jedno schronisko i dwie wieże widokowe na obecnym polskim terytorium. Od 1888 r. region posiadał połączenie kolejowe. Wiele z tych budowli przestało istnieć po II wojnie światowej.

Historie železniční dopravy na Jesenicku

Pavel Macháček, Základní škola Mikulovice

Přestože jsou zlaté časy jesenických železnic dnes již minulostí, zůstává jízda motoráčkem v kraji pod Pradědem nádherným zážitkem. Trati stoupající po horských úbočích nabízejí nevšední výhledy a zapomenutá nádražíčka v údolích pod nimi dýchají atmosférou z doby císaře pána. V současnosti se v médiích hodně diskutuje o zachování peážní trati přes Glucholazy, k níž se polská strana chová macešsky, a pro České dráhy představují poplatky za udržení provozu nemalé investice. Možná se tak zanedlouho stane Jesenicko „slepou“ kolejí přístupnou pouze přes horské sedlo na Ramzové... Je proto nejvyšší čas zavzpomínat na časy, kdy se podle pískotu lokomotivy daly řídit hodinky.

Sny a plány

V polovině 19. století bylo už zcela jasné, že železniční dopravě patří budoucnost a také představitelé tehdejšího Jesenicka pochopili, že stavba železnice může být živou vodou pro hospodářský rozvoj kraje. Místní kameničtí podnikatelé si totiž dobře uvědomovali, že by se tím vyřešily problémy se zdoluhavou a těžkopádnou dopravou kamenických výrobků k potencionálním zákazníkům. Urychlení dopravy by se spolu s navýšením objemu přepravovaného zboží výrazně promítlo i do výše zisků. Výpočty ukazovaly, že doprava zboží po železnici by byla o 50 % levnější než dosavadní způsob formanskými vozy po nepřilíh kvalitních silnicích. Sympatie k výstavbě dráhy projeví i místní textilní podnikatelé, obchodníci se dřevem, majitelé bernartického cukrovaru nebo provozovatelé lázní. Už roku 1847 dorazila železnice do Nysy a pozitivní zkušenosti s převratnou novinkou v pruské části bývalého biskupského knížectví byly impulsem, aby párou poháněné stroje pohybující se po kolejích co nejdříve dorazily i na Jesenicko.

Na druhé straně Jeseníků – v Sobotíně – se navíc nacházely prosperující železářny bratří Kleinů. Firma Gebrüder Klein byla v té době nejvýznamnějším budovatelem železničních tratí v habsburské monarchii. Ze čtyř bratrů sice žil na počátku 60. let již pouze Albert Klein, který nyní jako hlava rodiny řídil podnik se svým synovcem Franzem, ale proslulá firma v roce 1862 vypracovala projekt železnice ze Zábřehu přes Sobotín, Loučnou, Brannou a Jeseník do pruské Nysy, která měla propojit železniční síť obou zemí. Problém vyvstal s tím, kudy vést železnici v náročném horském terénu. Podle původního plánu měla pokračovat z Loučné přes Nové Losiny do Branné a odtud přibližně v linii dnešní trati do Jeseníku. Alternativní návrh počítal s finančně náročnější výstavbou tunelu pod Červenohorským sedlem. Kleinové, kteří měli se stavbou horských tratí zkušenosti a podíleli se např. na stavbě nejnáročnějších úseků Semmeringové železnice, ovšem s touto nabídkou neuspěli a k plánované stavbě nakonec nedošlo.¹ Za nepřijetím celého projektu stály tehdejší napjaté vztahy mezi Rakouskem a Pruskem a z toho plynoucí nechuť vídeňských úřadů k propojení železniční sítě obou zemí. Noviny Silesia 21. 1. 1863 celou situaci trefně komentovaly v článku nazvaném „Strategie ohne Ökonomie“ (Strategie bez ekonomie). Přestože se otázka výstavby železnice propojující Olomoucko-pražskou dráhu s Pruskem projednávala ve Vídni ještě několikrát, k její realizaci stále nedocházelo.

I když se vztah Rakouska a Pruska po vzájemné válce v roce 1866 pozvolna proměňoval a Vídeň již nekladla hospodářské spolupráci obou zemí překážky, cesta k výstavbě železnice na Jesenicku byla ještě trnitá. V 70. letech 19. století došlo k propojení rakouských a pruských drah výstavbou trati z Krnova přes Jindřichov a Glucholazy do Nysy a na jihu byla vybudována trať ze Šternberka přes Hanušovice a Dolní Lipku do Mezilesí. Moderní doprava se tak Jesenicku přiblížila takřka na dohled a zbývalo učinit poslední krok. Konsorcium jesenických podnikatelů podalo v roce 1874 projekt na výstavbu železnice z Hanušovic do Jeseníku a dále přes Supíkovice do Bernartic s odbočkou do Vápenné. Požadavek o vydání koncese na výstavbu trati byl dokonce přednesen na císařské audienci, ale ve finále byl vypracovaný projekt vrácen zpět jako příliš drahý. o několik let později se uvažovalo o vybudování železnice

z Bruntálu do Jeseníku. Ale i v tomto případě byla v roce 1880 realizována jen trať z Milotic do Vrbna pod Pradědem a dál už se stavbou nepokračovalo. Změna k lepšímu nastala až v následujícím desetiletí.

V září 1881 obdržela Rakouská společnost místních drah² povolení k přípravě projektu železniční trati z Hanušovic přes Dolní Lipovou a Jeseník do Glucholaz s odbočkou na Vápennou a Žulovou. Nejprve ale bylo potřeba shromáždit nemalé finanční prostředky. Rakouská vláda prosadila státní podporu ve výši 600 tisíc zlatých, hlavní objem investic ve výši 2,4 milionu zlatých hradil uchazeč o koncesi a 300 tisíc zlatých měly poskytnout ze svých zemských rozpočtů Morava a Slezsko a zájemci o železnici z řad veřejnosti. Subvence jednotlivých zemí po zdoluhavých jednáních nakonec dosáhly jen 150 tisíc zlatých, o zbylou částku se museli podělit místní jeseničtí podnikatelé (textilní firma Regenhart & Raymann přispěla částkou 35 tisíc zlatých, kníže Liechtenstein 30 tisíc zlatých, vratislavské biskupství 10 tisíc zlatých, město Jeseník 5 tisíc, továrna na výrobu fezů v Mikulovicích 3 tisíce zlatých, papírna Písečná 2 333 zlatých atd.).

Výstavba železničních tratí na Jesenicku

1888 Hanušovice – Glucholazy

Definitivní koncese Rakouské společnosti místních drah byla udělena 5. března 1885, přičemž se společnost zavázala vedle výstavby 58 km dlouhé hlavní linie z Hanušovic do Glucholaz, postavit i dvě odbočky z Lipové do Bernartic a z Písečné do Velkých Kunětic. Vzájemné propojení pruských a rakouských železnic bylo upraveno mezistátní smlouvou mezi Rakouskem a Pruskem z 14. března 1885.³ Skutečně stavět se ale začalo až 3. listopadu 1886 a stavební práce po celou dobu provázely nemalé problémy. Protahoval se výkup a vyvlastňování pozemků a hornatý terén si vyžádal mnoho trhacích a zemních prací. V úseku Horní Lipová – Ramzová vedla trať řadou serpentín, které ji vynesly pojmenování „Slezský Semmering“ podle průmysku známé alpské železnice. Horečnaté úsilí provázelo především výstavbu úseku Glucholazy – Dolní Lipová, který musel být otevřen v termínu stanoveném mezistátní smlouvou, a za jakoukoli prodlevu hrozily Rakouské společnosti místních drah citelné sankce. Ke slavnostnímu otevření této části železniční trati došlo sice již 1. února 1888, ale skutečné zahájení provozu nastalo až 26. února 1888 po odstranění problémů způsobených sesutým náspem k Mikulovic. Úsek z Hanušovic do Dolní Lipové byl dokončen dokonce až na podzim roku 1888 a pravidelný provoz zde byl zahájen 1. října 1888.⁴

Výstavba trati znamenala, že pacienti proslulých lázní na Gräfenberku nebo v Dolní Lipové nemuseli už do těchto oblíbených destinací složité cestovat desítky kilometrů kočárem, ale dojeli vlakem prakticky až na místo. Také firmám sídlícím v obcích a městech na železniční trati přinášela parní doprava profit. Nešlo jen o možnost dodat vyrobené zboží potencionálním zákazníkům mnohem rychleji, ale výrazně se zjednodušil i dovoz potřebných surovin, neboť textilní a jiné závody na Jesenicku už dávno nevystačily jen s tím, co se v regionu vyprodukovalo.

VILÍMKŮV

JÍZDNÍ ŘÁD

PRO MORAVU A SLEZSKO.

— ZIMA 1910—1911. —

	11-18	9-10	11-24	10	Praha 216, (2 C)	p	2-46	6-41	8-12			
	7-18 12 07	2-40	7-54	o	Hanušovice	p	8-18	11-31	2-39	6-12		
	7-31 12 21	2-54	8-08	o	Tindřichov	p	8-04	11-09	2-26	6-01		
	7-38 12 28	3-01	8-15	o	Losina Nová (s.)	p	7-58	11-03	2-20	5-58		
	7-51 12 38	3-11	8-28	o	Koldětin	p	7-50	10-55	2-12	5-50		
01-3	8-06 12 53	3-20	8-40	o	Ostružná	p	7-37	10-43	2-00	5-38		
	8-13 1 00	3-23	8-47	o	Ramsau (s.)	p	7-31	10-38	1-54	5-32	01-3	
	8-27 1 13	3-46	9-00	o	Lipová Hor.	p	7-15	10-22	1-38	5-18	01-3	
	8-36 1 22	3-55	9-09	o	Lipová Dolní X 216	p	7-04	10-11	1-27	5-08		
	11-00 2 04	6-28	10-44	p	Favorník 210	o	7-12	1-07	1-18	5-22		
4-44	8-42 1 45	3-58	6-12 9-18	o	Lipová Dolní	p	5-03	7-00	10-07	1-24	5-00	8-54 11-18
4-27	8-55 1 59	4-10 6-24	6-28	o	Fryšpoldov-Gräf. 2 323	p	4-58	8-50	9-57	1-14	4-50	8-54 11-28
5-05	9-00 2 07	4-18 6-32	6-36	o	Česká ves (s.)	p		8-41	9-47	1-05	4-39	8-54 11-02
5-12	9-13 2 18	4-30 6-42	6-46	o	Sandhübel	p		8-31	9-37	12-55	4-29	8-23 10-52
5-19	9-17 2 23	4-34 6-46	6-50	o	Hradec (s.)	p		8-27	9-33	12-51	4-25	8-19 10-45
5-28	9-24 2 32	4-41 6-53	6-57	o	Mikulovice 2	o		8-19	9-25	12-43	4-17	8-08 10-38
6-07	10-10 3 06	5-28 11-18		p	Čekmatal 213	o	4-55	8-30	12-00	3-30	6-15	
5-22	9-30 2 37	4-42 6-58	10-00	o	Mikulov	p	8-17	9-19	12-41	4-14	8-05 10-27	
6-08	9-34 2 41	4-45 7-02	10-04	o	Buchberg (s.)	o		8-18	12-38	4-11	8-01 10-34	
6-44	9-47 2 54	4-59 7-12	10-17	o	Ziegenhals X 321	o	6-00	9-02	12-24	3-57	7-46 10-40	
6-08	10-04	5-07 7-25	10-27	o	Tindřichov 2 321	p	2-17	8-42	12-11	3-42	7-26 10-04	
6-33	10-23	5-25 8-00	10-52	o	Vápenná 202	p	1-59	8-24	11-54	3-24	7-08 9-35	
6-43	10-33	5-34 8-11	11-04	o	Albrechtice 321	p	1-50	8-08	11-41	3-11	6-58 9-25	
6-50	10-39	5-41 8-18	11-10	o	Göppersdorf 2	p	1-44	7-58	11-35	3-05	6-40 9-18	
6-57	10-45	5-47 8-25	11-17	o	Kohlbach (s.)	p		7-51	11-28	2-58	6-33 9-11	
7-02	10-50	5-53 8-30	11-22	o	Chomýš (s.)	o		7-46	11-23	2-53	6-28 9-05	
7-08	10-56	5-57 8-36	11-27	o	Křenov X 203	o	1-28	7-41	11-18	2-48	6-23 9-01	
7-14	10-02	6-03 8-41	11-32	o				7-35	11-12	2-42	6-27 8-52	

0 Vlečeni dny, jakož i 6. ledna, 2. února, 25. března a 6. prosince.

1 Ve všední dny, jakož i 6. ledna, 2. února, 25. března a 6. prosince.

Jízdní řád na trati Hanušovice – Glucholazy, 1911

1896 Dolní Lipová – Bernartice

Páteční trať, která propojila železnice obou sousedních států, byla sice hotova, ale od center jesenického kamenoprůmyslu a vápenictví ji i nadále dělil hornatý pás Pomezí. Bylo proto zapotřebí ještě vybudovat lokální odbočky, které byly zakomponovány do mezistátní smlouvy z roku 1885. Napojení této části Jesenicka na pruskou železniční síť bylo úzce svázáno s exportem místních firem, neboť přeprava těžkých kamenických výrobků, resp. produkce vápna zcela logicky směřovala geograficky příznivějším severním směrem. Železnice měla také přispět ke zlevnění dopravy cukrové řepy do bernartického cukrovaru. Před vybudováním obou plánovaných tratí muselo být zboží dopravováno po silnici na nádraží v Pačkově a v Otmuchově a v roce 1884 činila výměna zboží s těmito pruskými železničními stanicemi 33 tisíc tun, resp. 11,5 tisíce tun.

Jak už bylo řečeno, součástí koncese udělené Rakouské společnosti místních drah byl závazek vystavět dvě odbočky vedoucí k pruským hranicím. Pokud ale podnikatelé ze Žulovska a Vidnavska čekali, že k výstavbě železnice dojde hned po dokončení trati mezi Hanušovicemi a Glucholazy, museli být zklamáni. Přestože zemský sněm v Opavě projevil pochopení a finanční podporu projektu schválil už v roce 1890, vše vázlo na státním příspěvku. Do velkých problémů se také začátkem 90. let 19. století dostala Rakouská společnost místních drah a věci se daly do pohybu až 31. května 1893 po podpisu smlouvy o zestátnění jejího majetku.

Jako první se začala stavět odbočka vedoucí z tehdejší Dolní Lipové přes Vápennou a Žulovou do Bernartic. S budováním trati se začalo 20. prosince 1894 a ke slavnostnímu zahájení provozu z Dolní Lipové do Otmuchova došlo 2. července 1896. Na zahajovací jízdu uvítali představitelé okresní správy a místní podnikatelé ministra železnic Emila von Guttenberga, slezského zemského hejtmána Heinricha Larische nebo prezidenta slezského zemského sněmu Manfreda Alexandra hraběte Clary Aldrigen. Vedle občerstvení přichystaného majitelem velkostatku v Kobylé baronem ze Skal čekal na účastníky první jízdy i banket v prostorách zemědělské střední školy v Horních Heřmanicích a připíjelo se na slávu obou císařů, vratislavského biskupa i země slezské.⁵ Od Bernartic vedla trať na státní hranici s Německem a odtud na pouhý 1 km vzdálené nádraží v tehdejší Heinersdorfu (dnes Dziewiętlice), kam byla už v roce 1893 dovedena železnice z Otmuchova. Pruské dráhy byly s příslovečnou německou pečlivostí neustále o krok napřed a své lokální tratě mířící ke státní hranici s mocnářstvím Františka Josefa I. postavily už v letech 1893 do Heinersdorfu, resp. 1894 do Gross Kunzendorfu (dnes Slawniowice).

Zatímco v prvním případě měly rakouské dráhy zpoždění „pouhé“ tři roky, k druhému k propojení trati na plánovaném místě nikdy nedošlo. Odbočka z trati Hanušovice – Glucholazy měla vést z Písečné přes Supikovice a Velké Kunětice na státní hranici a navazovat na trať Gross Kunzendorf – Deutsch Wette.⁶ Kamenická produkce z lomů v Supikovicích a Velkých Kuněticích tak musela být na nádraží za státní hranicí dopravována povozy.

Po zprovoznění trati z Dolní Lipové do Bernartic a dále do Otmuchova byly vypravovány na tuto trať dva páry osobních vlaků denně. Větší význam pro severní část Jesenicka měla ale nákladní doprava. V Žulové se nakládaly především výrobky místního kamenoprůmyslu a ve Vápenné vápno z místních vápenek. Zpět se vozilo hlavně uhlí.

1896 Mikulovice – Zlaté Hory

V roce 1896 byla na Jesenicku otevřena ještě jedna lokální dráha – 31. října 1896 vyjel poprvé vlak z Mikulovic do Zlatých Hor. Nová trať přitom měřila jen 8,6 km. Než se však rozběhly první práce, uběhla více jak tři desetiletí jednání. Už z 60. let 19. století totiž pocházely první návrhy na železniční spojení Zlatohorska s okolními tratěmi. První snahy představitelů města a místních podnikatelských kruhů směřovaly ke spojení tohoto druhého nejvýznamnějšího města jesenického okresu s Nysou. Napjatá politická situace mezi Rakouskem a Pruskem a nezáměr Vídně na takovém kroku, byl ale tehdy nepřekonatelnou překážkou. o desetiletí později se zdálo, že k vybudování železnice do Zlatých Hor je jen už krůček a v souvislosti s mezistátní smlouvou mezi Rakouskem a Pruskem se mluvilo o vybudování dráhy, která by přes Glucholazy, Zlaté Hory, Vrbno a Bruntál spojila Nysu s Olomoucí. Přestože do

celého projektu hodlala místní honorace zapojit i proslulou firmu bratří Kleinů, zůstalo nakonec zase jen k snů. Nejhorlivější zastánci výstavby trati byli místní podnikatelé – nová trať měla zajistit nejen rozvoj zlatohorského průmyslu, ale také otevřít celou oblast cestovnímu ruchu.

Když se v 80. letech 19. století měla stavět trať z Hanušovic do Glucholaz, zaspalo pro změnu příznivý moment vedení města, které nedokázalo zalobovat, aby železnice vedla přes Zlaté Hory. Prodloužení trati by přitom nebylo velké a vzhledem k předpokládanému profilu ani příliš nákladné. Zlaté Hory tak zůstaly i nadále odříznuté od moderního komunikačního prostředku a propadaly se stále hlouběji do provinciální bezvýznamnosti. Po změně vedení města v roce 1889 a nástupu nového starosty Josefa Pohla se otázka výstavby železnice opět dostala na pořad dne. Protože jednání na zemské úrovni nikam nevedla, vydala se delegace města v roce 1891 na audienci do Vídně s peticí, kterou podepsali místní podnikatelé. Na ministerstvu obchodu předali ji zlatohorští představitelé ministru markýzi de Bacquehem a vyličili důležitost výstavby železnice pro industrializaci regionu a s tím související zlepšení sociální situace obyvatelstva. Jejich snaha o výstavbu trati do Glucholaz byla ale rovnou smetena ze stolu a ministr jim oznámil, že vzhledem k nutnosti mezinárodní smlouvy, nevidí něco takového vůbec jako reálné. Větší naděje skýtala možnost výstavby lokální odbočky z Mikulovic, která by vedla jen po rakouském území. Zástupci města se vrátili bez závazných příslibů, a protože se celý rok nic nedělo, vypravili se v roce 1892 do Vídně znovu. Tentokrát jim bylo na ministerstvu natvrdo řečeno, že ve stejné situaci jako Zlaté Hory je dalších 270 míst v Předlitavsku a státní kasa na všechno nestačí. Pokud město dokáže stavbu alespoň částečně pokrýt ze svých prostředků, celá věc se pohne kupředu. Místní zájemci o výstavbu dráhy měli shromáždit 70 tisíc zlatých, o zbytek by se pak postaral stát. Na stavbu se proto skládali všichni zainteresovaní – místní průmyslníci, obchodníci, statkáři, majitelé hotelů a sanatoria, ale třeba i farář nebo lékárník. Trvalo však ještě dva roky, než došlo k trasování trati. Vlastní výstavba se rozběhla 17. června 1895 a v říjnu 1896 bylo vše hotovo.⁷

Nutno ovšem podotknout, že představitelé Zlatých Hor tehdy pevně věřili, že trať do jejich města nebude slepá a jednou dojde k jejímu prodloužení do Jindřichova ve Slezsku. Své naděje opírali o to, že stát by v takovém případě nemusel platit poplatky za peážní trať spojující Jesenicko s Opavskem a Ostravskem.⁸ Počáteční nemalá investice by se tak v dlouhodobé perspektivě několikanásobně vrátila. Přípravné projekční práce na prodloužení trati a výstavbu tunelu pod Biskupskou kupou se skutečně na počátku 20. století rozběhly, ale vše nakonec zůstalo jen na papíře a do země se vůbec nekoplo.

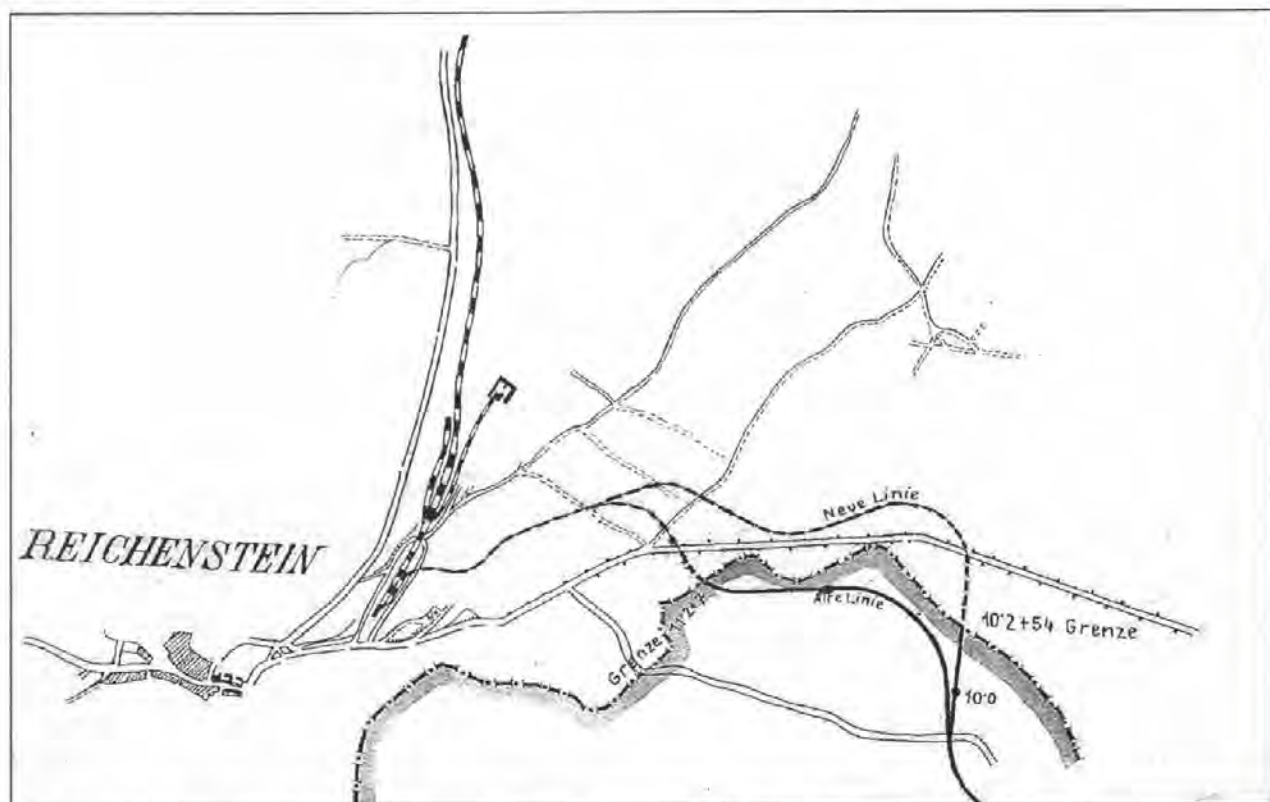

Nádraží ve Zlatých Horách (reprofoto)

1897 Bernartice – Javorník a Hukovice – Vidnava

V létě roku 1897 pronikla železniční doprava i do dalších míst Jesenicka. Koleje zamířily do správních středisek na severu okresu – na řadě byl Javorník a Vidnava. Obě pohraniční městečka horlivě usilovala o vybudování odboček ze stávající trati Dolní Lipová – Bernartice – Otmuchov. Jednalo se ale jen o nedlouhé úseky o délce 5 km a 4,5 km, které navíc byly vedeny rovinatým terénem, takže náklady na jejich výstavbu byly relativně malé. Ke slavnostnímu otevření obou tratí došlo stejný den – 6. srpna 1897. Záhy poté začala obě města bojovat i o napojení na pruskou železniční síť. V případě Javorníku měla železniční trať pokračovat do tehdejšího Reichensteinu (dnes Zloty Stok), k Vidnavě se počítalo s prodloužením železnice do Nysy.

Snahy javornických představitelů skončily k trasování plánované železnice a spory mezi oběma zeměmi, kudy přesně trať povede. Pruská strana měla přirozený zájem, aby co největší část přeshraniční trati vedla na území souseda a její náklady na výstavbu úseku na vlastním území tak byly co nejnižší. Z pruského pohledu trať měla překračovat státní hranici až pod bělovodským zámekem a odtud obloukem zamířit na nádraží v Reichensteinu. To se ale rakouské straně příliš nezamlouvalo, zvláště když takto navržená trasa byla z hlediska profilu a s tím souvisejících nákladů na výstavbu náročnější než rakouský projekt, který počítal s překročením státní hranice východně od bělovodského kláštera. Spory se táhly až do vypuknutí 1. světové války a plánovaná výstavba trati zůstala jen na úrovni projektů a trasování. Ještě v roce 1920 jednala o projektu městská rada v Javorníku a v roce 1921 se na představitele tohoto pohraničního městečka obrátili zástupci Pačkova s návrhem propojit obě města železniční tratí. Ovšem ani tento záměr nenašel pochopení na příslušných místech v Praze a v Berlíně.⁹

Dvě varianty trati mezi Javorníkem a Zlým Stokem (SOKA Jeseník)

1911 Vidnava – Nysa

Vlaky z Vidnavy do Nysy se naproti tomu skutečně rozjely. v roce 1898 požádala vidnavská městská rada rakouské ministerstvo železnic o koncesi na výstavbu železniční trati směřující na pruskou hranici. Akce probíhala v koordinaci s představiteli Nysy, kteří tytéž kroky učinili na své straně a poměrně záhy získali podporu své vlády. Přestože Slezský zemský sněm v Opavě výstavbu železnice podporoval a přislíbil uvolnění finančního příspěvku, jednání se protahovala a k otevření trati Vidnava – Nysa došlo

až na konci roku 1911. Původní vidnavské nádraží bylo tehdy rozšířeno a rakouské státní dráhy podepsaly se společností Lenz, jež provozovala dráhu Vidnava – Nysa, dohodu o provozu i na trati Vidnava – Hukovice. Vlaky tak jezdily přímo z Hukovic do Nysy a zpět, přičemž německá strana zajišťovala jejich provoz, zatímco rakouské státní dráhy se staraly o ostatní služby. Po vzniku Československa obsluhovaly německé dráhy trať pouze do Vidnavy, o úsek do Hukovic se staraly Československé státní dráhy (ČSD).

Provoz na trati Vidnava – Nysa (reprofoto)

Neuskutečněný projekt Žulová – Velké Kunětice

Od roku 1909 byl ve hře také projekt lokální dráhy ze Žulové přes Černou Vodu a Starou Červenou Vodu do Velkých Kunětic. K jeho realizaci před 1. světovou válkou ale nedošlo. V letech 1918–1919 postavila firma H. Kulka téměř tři kilometry dlouhou vlečku ze Žulové do svých lomů k Černé Vody, neboť od rakouské vlády získala objednávku na půl milionu tun žulových výrobků potřebných k výstavbě třetí a čtvrté koleje tzv. Severní dráhy císaře Ferdinanda, ale konec války spojený s rozpadem Rakouska-Uherska znamenal pro majitele firmy ekonomickou katastrofu.¹⁰ Ti si totiž na výstavbu vlečky vzali vysoký úvěr, a když jim v důsledku stagnujícího odbytu kamenických výrobků na počátku 20. let hrozil bankrot, nabízeli vlečku Československým státním drahám, aby ji využila jako první úsek uvažované trati. Ale státní dráhy o výstavbu železnice v Němci osídleném pohraničí neměly zájem. Navíc se jim už rýsovala konkurence v podobě rozrůstající se automobilové dopravy a výstavba dalších lokálních tratí by pro ně byla příliš velkým a nákladným rizikem.¹¹

Vznik Československa na podzim roku 1918 vyvolal v Němci osídleném pohraničí neklid a vyhlášení na novém státu nezávislých provincií spojených s formujícím se Německým Rakouskem musela potlačit až československá armáda. Poválečné zmatky tak dokonce znamenaly zastavení provozu na přeshraničních tratích z Vidnavy do Nysy (1918–1919), resp. z Bernartic do Otmuchova (1918–1923), o čemž vypovídají dochované jízdní řády ČSD.¹² Železnice na Jeseníku tak prožily svůj zenit na přelomu 19. a 20. století a v meziválečném období už jen stagnovaly. Pokusy oprášit staré plány po připojení Sudet k Německu v roce 1938 a vybudovat železniční trať mezi Písečnou a Velkými Kuněticemi, Javorníkem a Reichensteinem nebo Zlatými Horami a Jindřichovem, stejně jako možnost výstavby tunelu pod Červenohorským sedlem byly spíše propagandistickou hrou, která po vzniku 2. světové války v září 1939 vzala rychle za své.

Nákladní doprava na jesenických železnicích

K železniční dopravě patří vedle osobní i nákladní přeprava, s níž jsou neodmyslitelně spojeny vlečky. To jsou železniční dráhy, které slouží vlastní potřebě provozovatele a jsou zaústěny do celostátní nebo regionální železniční dráhy a obvykle spojují železniční stanici s průmyslovým objektem. Na Jesenicku vzniklo od konce 19. století několik desítek vleček, čemuž nahrávala i skutečnost, že se zde ve velkém těžily nerostné suroviny. Převážná část výrobků z těchto surovin byla přitom určena na export, který by byl bez železnice nemyslitelný. Už při plánování lokálních tratí se proto k tomuto faktu přihlíželo. Odbočka Lipová – Bernartice s napojením na Otmuchov měla vyřešit odbyt žuly a vápna ze Žulovska, zatímco odbočka z Písečné do Velkých Kunětic měla zabezpečit dopravu mramoru z okolí Supíkovice. Na sklonku 19. století stálo v blízkosti nádraží ve Vápenné deset velkých kruhových vápenek, které patřily třem různým firmám (Latzel, Neugebauer a Rössner), z nichž každá měla své vlastní vlečky. Podobně i z nádraží v Žulové vedly vlečky do okolních lomů, přičemž nejdelší z nich o délce téměř 3 km mířila až do Černé Vody a měla dvě nákladiště. Některé vlečky vedly i na území sousedního Pruska. Tak například z nádraží v Ondřejovicích mířily železniční koleje přes říčku Olešnici k pile statkáře Rudzinského na druhé straně státní hranice.

Zajímavým vývojem prošly i železniční vlečky do vidnavských šamotových závodů. Ve finální fázi šlo o dvě samostatné větve o celkové délce přes 1 km, které byly uvnitř závodu propojeny pomocí točen. Vlastní surovina do šamotárny byla dopravována úzkorozchodnou železnici (o rozchodu 600 mm) vedoucí z lomů na katastru Staré Červené Vody do vlastního závodu. Její trať procházela poměrně složitým profilem a vedle mostu přes řeku Vidnávku byl její součástí i tunel pod úbočím Farského lesa, z něhož ústila přímo do jedné z kaolínových jam. Úzkorozchodná železnice byla uvedena do provozu v roce 1921 a sloužila do roku 1955. Vůbec nejdelší vlečka vedla ze stanice Ondřejovice do vojenského prostoru MUNA nad Mikulovicemi. Byla postavena za 2. světové války a poté byla ještě několikrát rozšiřována, takže její celková délka dosáhla téměř 7 km. Po likvidaci vojenského útvaru však byla v roce 2009 i s drážním tělesem snesena.

Železniční doprava na ústupu

Definitivní ránu pro jesenické železnice znamenal vývoj po roce 1945. Zatímco se koncem 30. a začátkem 40. let 20. století provoz na tratích směřujících z Jesenicka do říše ještě zvýšil, po 2. světové válce a posunu Německa na nové hranice na západě ustal docela. Nový soused – Polsko – nemělo na obnově původního spojení zájem. Jedinou výjimkou se stala peážní trať z Jeseníku do Krnova, ale i ta byla s velkými komplikacemi obnovena až v roce 1948. Trať z Bernartic do Otmuchova byla po válce sice zprvu udržována v provozuschopném stavu, ale po zrušení polské dráhy z Dziewietlic do Otmuchova v roce 1963 došlo v následujících letech k likvidaci drážního tělesa i na české straně.¹³ Podobný osud měla i dráha z Vidnavy do Nysy. Na konci 2. světové války byl odstřelen most přes řeku Vidnávku a trať již nebyla obnovena. Vlak poté jezdil z Hukovic (Velké Kraše) jen do Vidnavy, ovšem v roce 2010 došlo k ukončení provozu i zde.

Podobný vývoj potkal i řadu vleček. Odsun původního obyvatelstva po 2. světové válce se projevil v poklesu tradiční průmyslové produkce regionu. Další ránu pro nákladní dopravu přinesly změny po roce 1989 spojené s ukončením provozu kdysi věhlasných jesenických závodů a po zrušení vojenské posádky v Mikulovicích.

V současnosti hrozí zastavení provozu zejména na málo využívané trati z Mikulovic do Zlatých Hor a s velkými potížemi se potýká i peážní trať vedoucí přes Glucholazy. Sousední Polsko nemá na obnově zastaralé železnice zájem a česká strana jen obtížně hledá miliony korun na zaplacení každoročního poplatku za její pronájem. Vývoj navíc nelze zastavit a v podmínkách hornatého Jesenicka, lze jen těžko čekat, že vlaky na zdejších lokálních tratích budou ziskové. Osobní doprava tak chřadne a díky upadajícímu průmyslu to ani v nákladní dopravě není o nic lepší.

Bez železnice by však nikdy kraj pod Pradědem neprožil svůj hospodářský rozmach na přelomu 19. a 20. století, kdy zdejší ekonomika směle konkurovala nejvyspělejšími oblastmi habsburské monarchie.

POZNÁMKY

1. KREJČÍŘÍK, M.: *Kleinové. Historie moravské podnikatelské rodiny*. Brno 2009, s. 365. Těž
2. TEMPÍROVÁ – KOTRLÁ, D. a kol.: *století železnice na Jesenicku 1896–1996*. Olomouc 1996, s. 5.
3. Österreichische Lokaleisenbahn-gesellschaft.
4. v císařském Německu existoval systém tzv. Zemských drah, neboli každá země (Bavorsko, Sasko, Prusko atd.) měla vlastní železniční správu. V případě Pruska šlo o Správu královských pruských drah (Königliche Preussische Eisenbahn-Verwaltung).
5. TEMPÍROVÁ – KOTRLÁ, D. a kol.: c. d., s. 4–5.
6. TEMPÍROVÁ – KOTRLÁ, D. a kol.: c. d., s. 7–11.
7. Dnešní polská ves Slawniowice nesla tehdy ještě původní název Gross Kunzendorf (Velké Kunětice) jako její rakouská část. Obec byla totiž rozdělena státní hranicí vytyčenou v roce 1743 po odtržení většiny Slezska Pruskem.
8. POHL, J.: *Die Lokalbahn Zuckmantel – Niklasdorf*. Ziegenhals 1901, s. 3–10. Těž TEMPÍROVÁ – KOTRLÁ, D. a kol.: c. d., s. 25–28.
9. Peážní doprava = železniční doprava mezi dvěma místy na území jednoho státu přes území druhého státu na základě dohodnutých podmínek.
10. TEMPÍROVÁ – KOTRLÁ, D. a kol.: c. d., s. 18–19.
11. Tzv. Severní dráha císaře Ferdinanda vedla přes Moravu a spojovala Vídeň s Krakovem.
12. TEMPÍROVÁ – KOTRLÁ, D. a kol.: c. d., s. 37–38.
13. TEMPÍROVÁ – KOTRLÁ, D. a kol.: c. d., s. 55.
14. TEMPÍROVÁ – KOTRLÁ, D. a kol.: c. d., s. 15.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Geschichte des Eisenbahnverkehrs in der Region Jeseník

In der Mitte des 19. Jahrhunderts war bereits völlig klar, dass dem Eisenbahnverkehr die Zukunft gehört und die Unternehmer der damaligen Region Jeseník begriffen, dass der Bau einer Eisenbahn ein belebendes Wasser für die wirtschaftliche Entwicklung der Gegend sein würde. Die Firma Gebrüder Klein, der bedeutendste Bauherr von Eisenbahnlinien in der Habsburger Monarchie erarbeitete bereits 1862 ein Projekt für eine Eisenbahn von Zábřeh (Hohenstadt) über Branná (Goldenstein) und Jeseník bis in das preußische Nysa (Neisse), die das Eisenbahnnetz beider Staaten verbinden sollte. Zur Realisierung kam es jedoch besonders aus politischen Gründen nicht. Erst nach einer Konsolidierung der österreichisch-preußischen Beziehungen zu Beginn der 80er Jahre begann der Bau einer Eisenbahnlinie zur Region Jeseník. Die gemeinsame Verbindung der preußischen und österreichischen Eisenbahnen wurde durch einen zwischenstaatlichen Vertrag zwischen Österreich und Preußen am 14. März 1885 besiegelt. Nach einander entstanden folgende Linien: 1888 Hanušovice – Glucholazy, 1896 Dolní Lipová – Bernartice, 1896 Mikulovice – Zlaté Hory, 1897 Bernartice – Javorník und Hukovice – Vidnava, 1911 Vidnava – Nisa. Vom Jahre 1909 gibt es ein Projekt für eine Lokalbahn von Žulová nach Velké Kunětice. Und als es nicht realisiert wurde, wurde es durch eine lokale Abzweigung, die von einer Privatfirma errichtet wurde, ersetzt. Einige Firmenabzweigungen führten ebenfalls auf das benachbarte preußische Territorium. Die Nachkriegswirren nach dem Wiedererstehen der Tschechoslowakei führten zur Einstellung auf den grenzüberschreitenden Linien von Vidnava nach Nysa und Bernartice nach Otmuchow. Eine definitive Wunde für die Jeseníker Eisenbahn war die Entwicklung nach 1945. Gegenwärtig droht die Betriebseinstellung besonders auf der wenig genutzten Strecke Mikulovice – Zlaté Hory und große Schwierigkeiten betreffen die Linie über Glucholazy.

STRESZCZENIE

Historia transportu kolejowego na Jesenicku

W połowie XIX w. było już oczywiste, że do transportu kolejowego należy przyszłość i również przedstawiciele z terenu Jesenicka stwierdzili, że budowa linii kolejowych może przyczynić się do rozwoju gospodarczego regionu. Firma Gebrüder Klein, najważniejszy budowniczy kolei żelaznych w monarchii habsburskiej, już w 1862 r. opracowała projekt linii z Zábřehu przez Branną i Jeseník do pruskiej Nysy, która miała połączyć sieć kolejową obu państw. Do realizacji nie doszło głównie z przyczyn politycznych. Po poprawie stosunków austriacko-pruskich zaczęto w latach 80. budować sieć kolejową również na Jesenicku. Wzajemne połączenie kolei pruskich i austriackich opierało się na między państwowej umowie z 14 marca 1885 r. Stopniowo powstały następujące linie: 1888 Hanušovice – Glucholazy, 1896 Dolní Lipová – Bernartice, 1896 Mikulovice – Zlaté Hory, 1897 Bernartice – Javorník i Hukovice – Vidnava, 1911 Vidnava – Nysa. Od 1909 r. był także rozpatrywany projekt linii lokalnej z Žulovej do Velkých Kunětic. Nie został on zrealizowany. Częściowo zastąpiła go lokalna kolejka wybudowana przez kamieniołom. Niektóre firmowe linie prowadziły na teren sąsiednich Prus. Powojenne zmiany po powstaniu Czechosłowacji spowodowały zawieszenie przewozów na transgranicznych liniach Vidnavy do Nysy oraz z Bernartic do Otmuchowa. Duży cios dla jesenickich linii nastąpił po 1945 r. Obecnie grozi zamknięcie mało używanej linii z Mikulovic do Zlatých Hor. Kłopoty ma także linia prowadząca przez Glucholazy.

Zlaté Hory 1850–1914: Stavební kultura města jako svědectví modernizačních procesů

Doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D., Univerzita Palackého v Olomouci

Mezi modernizační trendy, zásadně měnící život středoevropské společnosti druhé poloviny 19. století, náleží urbanizace a industrializace. Tyto pojmy vystihují skutečnost, že agrární před-moderní, tj. stavovská společnost se po roce 1850 již definitivně změnila ve společnost industriální. Ta byla politicky definována jako společnost občanská. Pro to které středoevropské město – města na Jesenicku nevyjímaje – obvykle stačí uvést sérii oněch epochálních proměn, jimiž prošlo v časovém intervalu přibližně od konce 18. století do první světové války, aby bylo zjevné, jak industrializace a urbanizace byly procesy komplementární a v proměně obrazu sídla úspěšné. Je tomu tak i v případě Zlatých Hor, které slovníkové příručky definují právě výčtem těchto milníků celospolečenského, zejména hospodářského a sociálního pokroku: město, jemuž byly roku 1753 „*odňaty veškeré svobody a výsady*“, se čtenářům Ottova slovníku naučného o sto padesát let později představovalo jako sídlo okresního soudu, římskokatolické fary a dvou škol, jako místo, známé produkcí lněného, bavlněného a polobavlněného zboží, jakož i výrobou šumivých nápojů, svíček, piva, cihel, ba i voňavek, město spojené se světem železnicí, těšící se nadregionální proslulosti díky zdejšímu lázeňskému ústavu, zřízenému v roce 1879; jako moderní město, jež k roku 1890 obývalo 4869 obyvatel – což je mimochodem přibližně o 860 více, než je tomu dnes. Prezentace proměn urbánní kultury a dosažených civilizačních standardů prostřednictvím statistických dat jakožto exaktních důkazů o platnosti ideje pokroku je metoda v historiografii a historické vlastivědě natolik obvyklá, že je vlastně očekávána, a tak informačních zdrojů takovýchto informací nalezneme více, pochopitelně až do současnosti.¹ Pokusme se příběh modernizace ukázat poněkud jinak: prizmatem proměn stavební kultury jako historie, vtělené do nonverbálního kódu staveb a projektové dokumentace, do řeči čar, linií a forem, do architektonické typologie a tvarosloví. Je to pohled sice parciální, avšak jeho výpovědní hodnotu nelze snižovat již proto, že oněmi kulisami, kterými město vítalo své návštěvníky před sto lety, vítá je i dnes.

Zlaté Hory jsou pro takovýto způsob prezentace modernizačních tendencí druhé poloviny 19. století a počátku století následujícího ideální hned z několika důvodů: 1/ zejména proto, že se k nim vztahuje velmi dobře dochovaná pramenná báze v podobě stavebních spisů. Ty by jistě mohly doplnit další zdroje – soudobá vlastivědná literatura, periodika a pochopitelně ikonografie – avšak v následujícím výkladu se soustředíme právě na ně jako na spolehlivý zdroj informací, které odjinud nezjistíme.² 2/ Zlaté Hory jsou město malé, v sumárním, pohledu dobře postižitelné a co je zvláště důležité, konskripce se za dvě století nezměnila, což umožňuje snadnou identifikaci plánů ve vztahu k budovám, které dodnes stojí, avšak v mladších údobích byly stavebně proměněny. 3/ Zlaté Hory jsou místem, které dějiny architektury obcházely, snad s pocitem, že nic podstatného nelze k jejich urbanisticko-architektonickému vývoji sdělit. o to více se však pozornosti těšila tradice důlní činnosti, poutě k Panně Marii Pomocné nebo lázeňská péče.³ Rok 1924, rok oslav 700. výročí založení města, spojených s otevřením místního muzea, podobně jako rok 1974 s připomínkou jeho 750. výročí zavládl příležitost k vydání obsáhlých dějin, jistěže koncentrovaných na potvrzení dávné německosti území a jeho hlubokých a nepřerušovaných tradic nebo – o půlstoletí později – socialistického budování.⁴ Ani tehdy se však dějiny architektury nestaly předmětem zájmu.

Obecnou charakteristiku sídelního útvaru lze uvést konstatováním, že urbanizační proces byl výrazně zpomalen a zredukován vinou nepříliš šťastných vnějších okolností. Zlaté Hory zůstaly od zbytku území Rakouského Slezska odříznuty horským masivem, jako by vsazený do trapézovitého sedla mezi Biskupskou kupou (kóta 890) na východě a Lysým vrchem na západě (kóta 670). Terén ovlivnil severojižní vedení komunikace ze Slezska na Moravu, která determinovala podobu městského jádra. Jeho

poznání umožňuje indikační skica z roku 1836. Ta potvrzuje, že Zlaté Hory se v první polovině 19. století jevily jako město nejen z hlediska historicko-právního nebo demografického (počtem obyvatel), nýbrž také z pohledu urbanismu a urbánní geografie, tj. šlo o sídelní útvar vůči krajině jasně vymezený a současně dostatečně koncentrovaný, tj. s řadovou, resp. blokovou zástavbou, vymezující uliční síť a disponující centrálním veřejným prostorem, jež lze s jistotou nadsázkou označit za náměstí. Tento prostor vřetenovitého tvaru, v půdorysné stopě dodnes dobře uchovaný, se větvil krátkými uličkami, které spojovaly komunikace, vůči středověké rovnoběžné. Tu na obou koncích uzavíraly brány, vložené do řadové zástavby. Přibližně v polovině délky z něj byla vedena komunikace k farnímu chrámu, vsazenému do svahu a doprovázenému několikrát rozšířenou areou hřbitova. Jeho kompoziční protiváhu utvořil radní dům, tvořící součást kontinuální zástavby hlavní komunikace. Tato ulice byla v průběhu druhé poloviny 19. století rozšířena natolik, že společně s předprostorem mariánského chrámu, terasovitě upraveným, vytvořila centrální městský veřejný prostor. Nutno zdůraznit, že krátkých uliček, vedoucích z hlavní komunikace, bylo a stále ještě je více, byť jejich původní trasování není zcela čitelné vinou demolice po druhé světové válce. Vně protáhlé městské arey byla v roce 1836 zakreslena rozptýlená zástavba, sestávající v naprosté převaze z dřevěných domů, koncentrovaných kolem hlavních komunikací a vodotečí (např. dnešní Hlucholazské nábřeží). Ta vzala zcela zasvě, nahrazena domy zděnými nebo průmyslovými areály.

Úvahy o modernizaci Zlatých Hor v průběhu druhé poloviny 19. století pohledem lokální stavební kultury lze zahájit již připomenutím daleko starší diskuse o modernizaci radní budovy, která proběhla v letech 1822–1823. Realizovaný projekt adaptace vypracoval krajský inženýr **Johann Anton Englisch** (1768–1838). Jeho elegantní řešení obohatilo dispozici o nové schodiště s pilířovou konstrukcí – přesně takové, jaké je dodnes k vidění v budově zemského sněmu v Opavě, v níž sídlí Zemský archiv. Také adaptace této opavské administrativní budovy byla Englischovým dílem. Englisch převýšil schodiště do altánové nástavby, fungující jako světlik, jak bylo v klasicismu a biedermeieru první poloviny 19. století zcela běžné. S úsporným, racionálním řešením ladila fasáda s nápadně plasticky vyvedeným trojúhelníkovým štítem, akcentovaným sochou Spravedlnosti. Novinkou ve výstavbě města, spojenou s počátkem dvacátých let 19. století, nebyla pouze tato elegantní, přesto nanejvýš úsporná architektura (která se realizovala patrně podle projektu včetně fasády, byť ta později vzala zasvě vinou mladších adaptací), nýbrž alternativní projekt místního stavitele Josefa Metznera. Metzner nabídl

Zlaté Hory, městský polyfunkční objekt, 1822–1823, Josef Metzner (SOKA Jeseník)

velkorysé řešení v podobě solitérní novostavby palácového vzezření s fasádou v tradici barokního stavitelství členěnou v rytmu 3–2–3–2–3 s trojicí vchodů v parteru a trojicí štítů na atice. Staviteli šlo o kulisu, o vizuální efekt, neboť za stejnorodou fasádou s rytmem velkých obdélných oken se ukrývala disparátní funkce, čítající masné krámy a byty kancelisty, porodní báby nebo policejního úředníka v parteru, v patře pak úřadoven a bytů, to vše přerušené v axiále schodišťovou halou, spíše rozšířenou chodbou, zůstávající daleko za elegancí Englischova řešení adaptace staré radnice. Projekt realizován nebyl, avšak ukazuje na podstatnou věc, kterou lze pro budoucnost spojit s dvacátými léty 19. století jako s dobou, kdy se tato myšlenka prokazatelně utvořila: na myšlenku narušit hustý sled středověkých parcel a měšťanských domů s jejich úzkými fasádami; na záměr obohatit město o monumentální palácovou architekturu, jelikož panské sídlo, které by takovou funkci v obraze města plnilo, Zlaté Hory postrádaly.⁵ A snad i na ideu novou monumentální architekturou definovat také nový, moderní centrální veřejný prostor někde vně oné hlavní ulice, sloužící jako náměstí od středověku. Lze uvažovat, že se mělo jednat

o nynější plochu parkoviště při dnešní ulici Bezručově, kde stojí dům s městským informačním střediskem. V roce 1836 zde stála solnice – a snad právě ona měla ustoupit Metznerově radniční novostavbě.

Připomínkou jména Josefa Metznera se dostáváme k tématu, jímž předběhneme události: k osobnostem určujícím podobu a vývojové perspektivy lokální stavební kultury, tedy ke stavitelům činným přímo v místě. Zlaté Hory měly tu smůlu, že opravdu tvůrčí osobnosti stavitelů postrádaly. Přibližně až do třetí třetiny 19. století zde působil vždy jeden místní stavitel, který uzurpoval zakázky na všechno možné, co město a jeho obyvatelé potřebovali – ale z hlediska tvůrčího jde spíše o servis, nikoliv o architekturu jako kreativní činnost. Pro dvacátá až padesátá léta to byl Josef Metzner, pro léta šedesátá až osmdesátá Roman Rößner, pro poslední dvě desetiletí 19. století Alois Schön a pro následující období až do první světové války Franz Siegel a Fridolin Hübner.⁶ Po polovině 19. století se situace sice postupně, avšak směrem ke konci století stále zřetelněji proměňuje: přibývá stavitelů odjinud, z jiných, nepříliš vzdálených center, když se zlatohorskou klientelu snaží oslovit stavitelé z Jeseníku (Johann Gröger, od 1870; Rudolf Zelenka, od 1897), Vrbna pod Pradědem (Karl Maier; Ferdinand Ulrich; Josef Nitsch, 1900), Jindřichova ve Slezsku (Adolf Birek, 1884)⁷ nebo Janova (Ferdinand Reichel, 1897).⁸ K nim se připojuje Zdenko Vodička ze Šumperku. Skutečně zlomovým se jeví obohacení lokální situace výkony stavitelskými firmami z Opavy (Josef Hruschka, 1884; Julius Lundwall, 1900; Adalbert Bartel, 1910) a během 90. let 19. století také několikerým angažmá vídeňských tvůrců. Ty v dějinách stavební kultury Zlatých Hor identifikujeme tři: Jakoba Gartnera a Oskara Marmorka, tedy jména, jež odborná literatura registruje, a L. Klinkowského, městského stavitele ve Vídni II., jehož jméno ani v rakouské literatuře bohužel nenajdeme.

Avšak vraťme se k **Josefu Metznerovi** (1766?–1829),⁹ jehož lze považovat za posledního stavitele barokní éry. Tuto charakteristiku naplňuje jeho projekt střelnice (1827), s průčelím pojednaným pásovou rustikou, rytmicky přerušenou hladkými vpadlinami, což je motiv josefinského klasicismu, avšak zdůraznění vstupu do podoby brány se stlačeným obloukem s profilovanou archivoltou a nasazeným trojúhelníkovým štítem vyznívá ještě barokně. Tento dojem ještě zesiluje zvláštní forma střechy kýlového tvaru, pročleněná řadou vikýřů, obsahující prostorný sál pro společenské akce.¹⁰ Podobný byl rovněž výpravný dvoupodlažní dům provozovatele bělidla (1827), postavený podle Metznerova projektu na místě menšího dřevěného obydlí jako palácová architektura s fasádou pročleněnou v rytmu 3–1–3 s risalitem v axiále a se vstupem opět v podobě portálu se stlačeným obloukem. Střecha je samozřejmě vysoká, tentokrát mansardová, aby podtrhla výstavnost architektury. Symetrie se promítla také do dispozice, jíž dominuje schodišťové těleso s předloženou halou čtvercového půdorysu, to vše spolu s ostatními místnostmi parteru sklenuté systémem placek na širokých pasech.¹¹ Na jistotu symetrie v dispozičním řešení a komponování fasád Metzner vsadil také k menším, přízemním domům, jakým je kupříkladu dům č. 202 (1827). Jeho projekt dobře ukazuje, že pojem *architektura* se Metznerovi pojil s jednoduchým, rytmicky pročleněným tělesem pravoúhlého založení, jehož zevní plášť je artikulován

Zlaté Hory, přestavba sladovny s bytem sládka, 1827, Maxmilian Wielsch (SOKA Jeseník)

okny a slepými okenními nikami, průčelí je v ose zdůrazněno a silueta změkčena složitým, nejčastěji mansardovým tvarem střechy.

Nejprve bylo třeba opustit tento barokní princip artikulace stavební hmoty. V místních poměrech se tak stalo velmi pozdě – až v roce 1827 s projektem **Maxmiliána Wielsche** (1780–1848), význačného stavitele éry klasicismu v rakouském dílu Slezska. Precizně vypracovaný plánový list, jak jsme k tohoto stavitele zvyklí, dokumentuje přestavbu sladovny, obohacenou o nový byt pro sládka. Fasáda je hladká, horizontálně členěná, jako by prázdná, stylově spíše bezpříznaková než

klasicistní – což v konečném důsledku lze chápat jako projev modernizace morfologie lokální stavební kultury. Dvacátá a třicátá léta 19. století jsou však v kulturních centrech, Opavu s Těšínem nevyjímaje, spjata s revivalem barokní plasticity a složité tektonické struktury, jež je obsažena v synkretickém *biedermeieru*. Ten ve Zlatých Horách není zastoupen, resp. nevíme o něm; Metznerovy stavby jsou spíše projevem survivalu pozdního baroka na periferii než revivalu ve smyslu modernizace, návratu k plasticitě po období purismu, jak jej velmi pěkně vyjadřuje Wielsch. A přesto jeden důkaz o *biedermeieru* jako o moderním konceptu pro Zlaté Hory máme: je jím dokumentace podoby zahrad domů č. 251 a 349 (k roku 1836), k nichž bylo užito dekorativní schéma spočívající v aplikaci geometrických principů a prozrazující parkový, tj. estetický, nikoliv pouze utilitární přístup k zahradní ploše. Nejcenější parkový objekt byl založen k Papírenského mlýna Josefa Weisse na jižním konci Zlatých Hor, jehož areál byl zcela zlikvidován industriální výstavbou a dnes na tomto místě není památky po situaci, věrně dokumentované mapou stabilního katastru z roku 1836. Autor mapy zakreslil vinoucí se pěšinky mezi stromy, rybníčky, jejich propojení, snad i můstky, plastiky i záhony, vědom si toho, že tento *biedermeierovský* bibelot je v místních poměrech něčím naprosto výjimečným.¹²

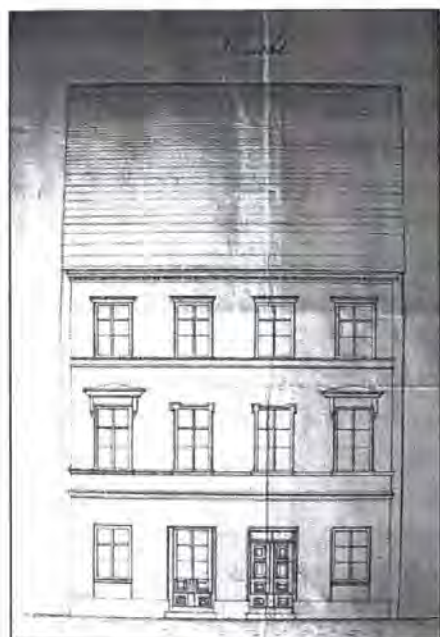
Oč pozoruhodnější byl Weissův soukromý park, o to důležitější byl z hlediska prosazování moderních trendů ve zlatohorské společnosti městský, *veřejný* park. Byl založen v ostrém zlomu silnice směrem na Heřmanovice, ve vzdálenosti asi dva kilometry jižním centrem od centra města. Jeho strukturu, tvořenou hustou spleť cestiček a prostranství, dřevěnými objekty a solitérními stromy rámcově dokumentuje indikační skica z roku 1836; dnes na tomto místě nic nenasvědčuje o původní parkové úpravě, snad jen dendrologická skladba a zbytky komunikací vypovídají o funkční odlišnosti této plochy od navazujícího lesa.

Napětí mezi estetickou, až poetickou a mezi technicistní složkou stavební kultury, které je konstitutivním rysem moderní doby, potvrzuje protipól těchto zahradních objektů. Za něj lze chápat pokusy o výstavbu dopravních cest. V prvé řadě je to výstavba silnice za Janov a Jindřichov ve Slezsku, jež by Zlaté Hory přiblížila Opavě a východní části Slezska. Projekt silnice vypracoval v roce 1845 osvědčený inženýr **Vincenc Supp**. Její stavba znamenala odtěžení velkého objemu zeminy a zčásti i odstranění skalního podloží, výstavbu kanálových propustí nebo přemostění vodotečí, položení vozovky, zpevněné po stranách kamennými bloky a doprovázené po obou stranách hlubokými příkopy, sloužícími k odtoku vody. Záměr, spíše technicky než finančně náročný, se podařilo realizovat.¹³ Naproti tomu jako vyložení utopickou je třeba brát myšlenku napojení Zlatých Hor na železnici v rámci projektu trati Olomouc – Rýmařov – Bruntál – Vrbno pod Pradědem – Zlaté Hory – Nisa, který vypracoval ing. John v 60. letech 19. století.¹⁴ Jestliže úsek z Bruntálu do Vrbna byl nakonec vybudován, ovšem pouze jako větev z hlavní linie ve směru Olomouc – Krnov, pak spojení Vrbna a Zlatých Hor vlakem se stalo technicky neproveditelné, protože – nazíráno dnešní silniční komunikací – by bylo nutno překonat více než 300 metrů nadmořské výšky během vzdálenosti přibližně 500 metrů, odpovídající sedlu mezi Suchým vrchem a Rokytníkem. Napojení železnice se proto řešilo v roce 1896 podstatně jinak – ze severozápadu těsně při státní hranici slepou větví, vycházející v Mikulovicích z linie trati Jeseník – Glucholazy. Zcela lokální, z hlediska sledované typologie a konsekvencí pro modernizaci města však jako stejně důležitý projekt vyznívá regulace vodoteče od stavitele **Franze Metznera** z roku 1847, přinášející napřímení toku a umožnění vedení komunikace po jeho straně a dále snazší budování hospodářských provozů a technických zařízení.¹⁵

Čtyřicátá léta 19. století jsou údobím, kdy se vyhrcoje napětí mezi estetickým či poetickým, a mezi technicistním principem moderní kultury. V jakési velice vzdálené, provinční podobě tuto ambivalenci vyjadřuje situace Zlatých Hor – a to nejen pro opozici *biedermeierovských* zahrad a proponovaných dopravních staveb, nýbrž zejména pro jejich kontrast s průmyslovými stavbami, které jsou v místě budovány. Právě ony dávají pojmu *město* charakter města moderního. Víme o existenci plátenické manufaktury bratří Pohlů (1820), o Weissově továrně (1841) – avšak v projekční činnosti zaznamenáváme tlak industrializace až později. Vedle již vzpomenutého projektu nové sladovny (1845) je to projekt rozšíření výrobního objektu A. R. Heyeka (Hájka) (1853). Opět je to objekt spojující výrobní a obytnou

část; v parteru se ocitla stáj, barvínka a valcha, převádějící pohyb vodního kola ke strojům, v patře pak pětipokojový byt s kuchyní. Kontinuálně s touto sekcí pokračuje výrobní prostor, dvoupodlažní, mající v patře galerii. Autorem projektu byl významný představitel *biedermeieru* a raného historismu **Ignaz Wiesinger** (1821–1890).¹⁶

Těžiště stavební produkce tkvělo v obytné architektuře. Ta existovala ve dvou typech: měšťanského řadového domu, zbudovaného na protáhlé parcele v podobě hloubkově orientovaného trojtraktu nebo případně šířkově vyvedené jednotraktové dispozice, rozdělené do několika sekcí. Už z produkce Josefa Metznera známe také druhý typ domu – přízemní soliterní objekt se vstupem v axiále uličního průčelí, jehož atributem byly dvě okenní osy po stranách vchodu a vysoká zvalbená střecha. Typový základ poskytl standardní venkovský dům, ovšemže transformovaný do pevného materiálu a zejména obohacený o podkrovní obytné prostory.¹⁷ Po Metznerově smrti v této tradici pokračovali další stavitelé, a to jeho syn **Johann Metzner**,¹⁸ **Johann Weber** z Rožmitálu¹⁹ a zejména **Roman Rößner**. k něj to jsou domy č. 290 Josefa Schramma staršího (1868) nebo č. 457 Franze Schmidta (1869). Souvisejí

Zlaté Hory, dům č. 4, 1870, Johann Gröger (SOkA Jeseník)

s dobovým trendem zaměnit dřevěné konstrukce za zděné, což je proces, sledovatelný v této době také k obytných budov na okrajích města. Inovaci v obytné architektuře přinesl projekt přestavby domu č. 4 Josefa Wagnera od stavitele **Johanna Grögera** z Jeseníku (1870). Jde o dům, dodnes sice dochovaný, žel bez štukové fasády. Obdržel tři obytná podlaží s byty ve všech podlažích, tedy včetně parteru. Takovýto dům tedy již neobývala jedna rodina, jak bylo v minulosti běžné, nýbrž sloužil několika partajím jako *dům činžovní*. Samozřejmě že značnou komplikací byla hloubkově orientovaná dispozice, takže byty, aby si uchovaly jistou provozní nezávislost, byly dispozičně řešeny velmi nešťastně. Moderní byla rovněž fasáda, dokumentována kresebně, která v jemném reliéfu aplikovala klasicismus již v té podobě, jež avizuje složitost neorenesanční morfologie a propracovanost její tektoniky, a to včetně akcentů nárožních os z celkové čtveřice, kterými stavitel fasádu pročlenil.²⁰ Princip trojpodlažního řadového domu nikoliv už jako domu měšťanského, nýbrž jako moderního domu činžovního, rozvinul až **Roman Rößner** při adaptaci domu č. 96 pro Amalii Poppe (1883), jakkoliv dispozice pater s hloubkově orientovanou středovou chodbou byla stále velice klopotná a ukazovala zlatohorským

stavitelům i stavebníkům nutnost zcela opustit schéma domu, stavěného na hloubkově orientované parcele.

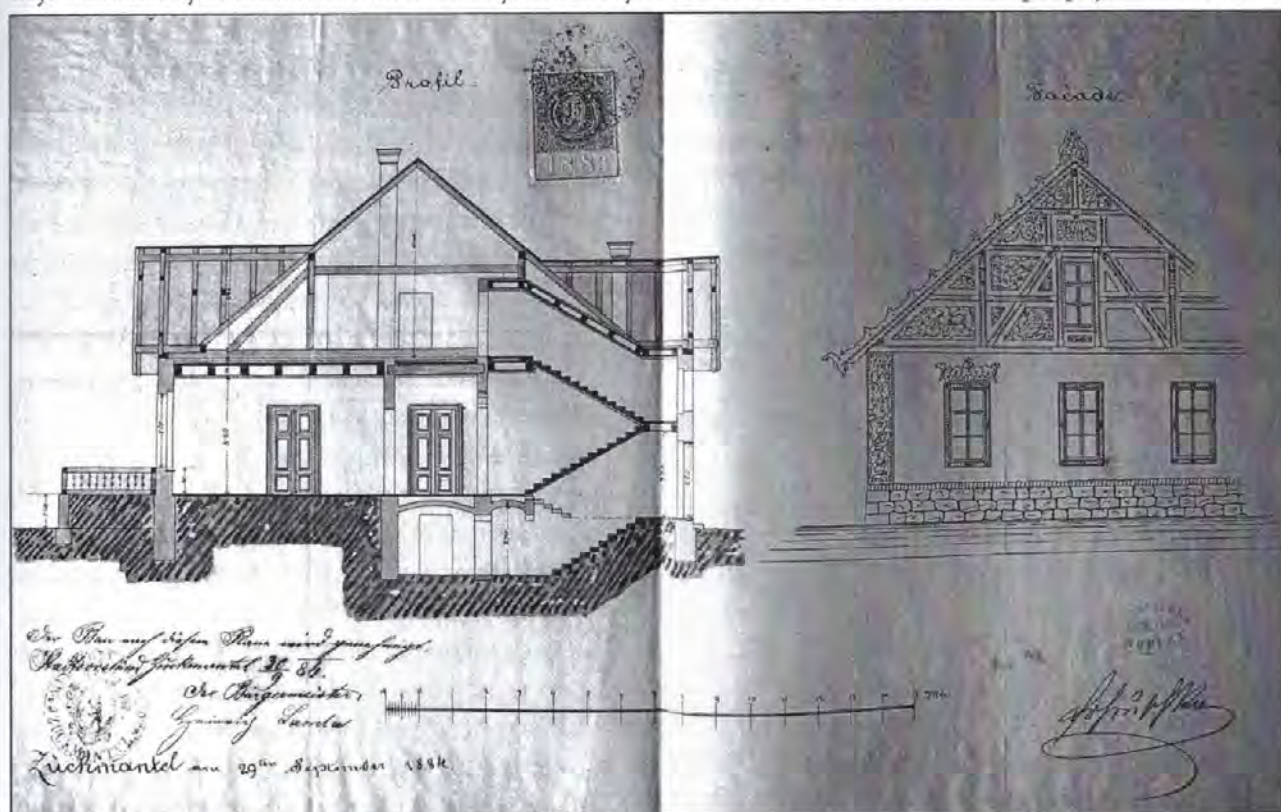
Jinou vývojovou linii představuje řadový dům, kombinující obchody v parteru a nájemní byty v patrech. Jeho „vývoj“ počíná Grögerovou adaptací, resp. novostavbou domu č. 4 a uzavírá se dodnes dobře zachovaným domem č. 30 od Ferdinanda Ulricha (1913). Jde o starší budovu s fasádou, využívající na fasádě motivy z vokabuláře geometrické secese, mající v parteru velký, prakticky čtvercový výkladek. Vchod do obchodu není řešen separátně, jako k Grögerovy adaptace domu č. 4, nýbrž z jedné chodby, tak aby průčelí bylo ponecháno opravdu velkému výkladci, určenému k přehlídce zboží.²¹

Kontinuitu běžných úkolů vůči investorům zajišťoval v třetí čtvrtině 19. století místní stavitel **Roman Rößner** (1822?–1886).²² Vedle běžných obytných domů přestavěl dům č. 175 s hostincem Josefa Pohla (1869) nebo sklep na led pro Arnolda Herrmanna (1870) a pořídil projektovou dokumentaci pro pilu Josefa Pohla ml. (1872).²³ Držel se osvědčených postupů až do konce své profesní dráhy, kterou uzavírá přestavba domu č. 202 Karla Stenzela (1884). Šlo o soliterní objekt na obdélném půdoryse s pětiosou fasádou a se vstupem vedeným v axiále uličního průčelí.²⁴ Rößnerova fasáda nezajímala; je prakticky vždycky stejná, maximálně úsporně řešená. Zvyk zakreslovat složitosti průčelí je charakteristický až pro mladší generace, zejména pro stavitele Aloise Schöna, jenž průčelím svých domů věnoval velkou pozor-

nost. Ostatně i tato zdánlivě nenápadná proměna podoby projektové dokumentace (Rößnerovy projekty se totiž vskutku omezovaly jen na půdorys) ohlašuje změnu podstatnou – změnu stylového modu.

Již od čtyřicátých let 19. století identifikujeme ve Zlatých Horách konkurenční stylové mody vůči převažující klasicistní nebo „bezpríznačkové“ výstavbě. Je to zvláště požární zbrojnice, řešená jako přístavba, přimykající se ke štítové stěně již stojícího domu (1841).²⁵ Johann Metzner jí dal podobu prostory, otevřené trojicí arkád, které jsou vloženy do vpadlin, řešených zvláštním způsobem, totiž tak, že jsou ukončeny nízkým rovnoramenným trojúhelníkem. Do nich je vepsán otvor, ukončený stlačeným obloukem.²⁶ Tento motiv, jakási komplikace klasicistního východiska, jak ji známe v mnohem vybroušenější podobě z architektury kulturních center dané doby, anticipuje jinou podobu romantismu – romantismus třetí třetiny 19. století, romantismus vernakulární, rovněž oponující soudobému klasickému stylovému modu, kterým byla neorenesance. Pro úplnost je třeba se zmínit také o arkádovém stylu, chronologicky náležejícímu údobí mezi *biedermeierem* a ranou neorenesancí, jenž se ve slezských městech prosazoval až po polovině 19. století a ovlivnil zdejší stavební kulturu až do 70. let 19. století. Ve Zlatých Horách lze tohoto časového vymezení užít jako relativní dataci domů čp. 67 a 69, definujících ústí nynější ulice Palackého do hlavní komunikace (náměstí Svobody – ulice Polská). Dvoupodlažní budovy zaujmou sledem půlkruhových záklenků nad okny v parteru a v případě domu čp. 69 i v patře, jakož i uplatněním rustiky po celé ploše průčelí. Tyto prostředky berme jako naplnění normy arkádového stylu v provinčním prostředí, žel autora či autory těchto staveb neznáme.²⁷

S prosazením tohoto romantického vernakularismu, jemuž doba, ba dokonce i autoři projektové dokumentace staveb určených pro Zlaté Hory, dávala označení *švýcarský styl*, se objevuje první Opavan v dějinách zlatohorské architektury – známý stavební podnikatel **Josef Hruschka** (1853–1905). Jeho dům hraběnky Heleny Stillfriedové, rozené Ballestremové (1884–1885), zbudovaný na pozemku dr. Anjela, si už nemůže vystačit s jedním plánovým listem. Složitost dispozice, ze všech čtyř stran odlišné, promítající se do diferentně řešených fasád, kombinujících omítané, zdrsňené a hrázděné zdivo, si vynutila podrobnější kresebné zachycení. Označení místností jako *salon*, *jídelní salon*, *budoár*, *ložnice* ukazují na promyšlený stavební program s funkčně provázanými prostory, řazenými kolem ohniska v podobě schodiště do podkroví. Vila postrádá centrální halu – to se stane obvyklým motivem až později – avšak svým umístěním do zahrady, hmotovým rozvinutím do všech stran a propojením interiéru

Zlaté Hory, vila Heleny hraběnky Stillfriedové, 1884–1885, Josef Hruschka (SOka Jeseník)

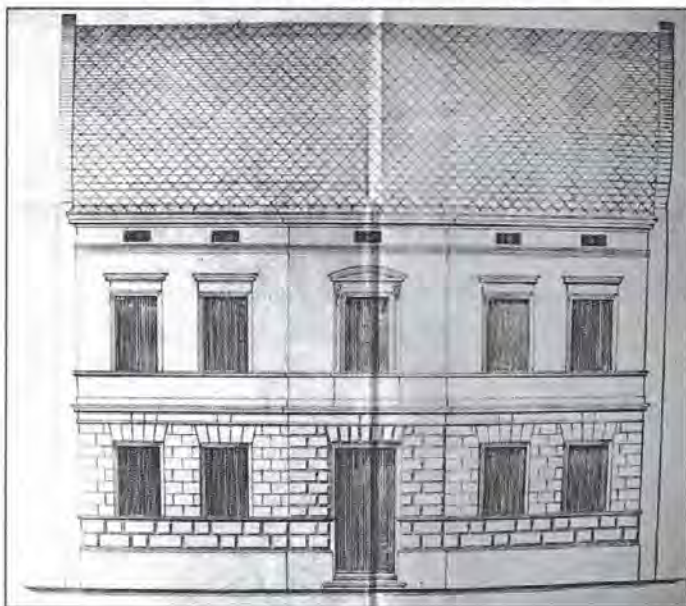
s exteriérem prostornou terasou ukazuje na Hruschkovu schopnost nabídnout klientce moderní formu komfortního bydlení.²⁸

Vila Heleny Stillfriedové ukazuje hned na tři aspekty modernizace, jež vyznačují osmdesátá léta: 1/ Hruschkovo autorství projektu připomíná nápadné rozšíření personální základny lokální stavební kultury; 2/ fasády avizují prosazení neklasického stylového modu jako určujícího (!) pro stavební kulturu Zlatých Hor; 3/ dispoziční řešení a koneckonců i nový architektonický typ, jímž je *vila*, poukazuje k měnícímu se těžišti stavební produkce, dosud ovládané řadovými měšťanskými domy. A stavební dokumentace je také jiná, propracovanější; stavitel řeší detaily, jakým jsou dvoukřídlé dveře, členěné kazetami. To je totiž motiv, s nímž bychom se ve starší projektové dokumentaci vůbec nesetkali.

Hruschkovu intervenci do zlatohorských poměrů řadíme k šíře založenému proudu dramatických proměn, jimiž se osmdesátá léta 19. století zapsala do dějin města. Náleží k nim rozkvět spolkového života a obecně občanské sféry, jak to vyznačuje akcelerace doposavad nenápadného, poklidného vývoje, neřkuli stagnace místní stavební kultury. Ač již víme, že město v tomto desetiletí nevzrůstalo počtem obyvatel, ba ani nerostl jeho hospodářský potenciál, sledujeme nápadné vzepětí stavební produkce z důvodů odlišných – z důvodu objevu rekreativní funkce kopcovité krajiny Zlatohorska. To anticipují cesty poutníků ke kostelíku Panny Marie Pomocné, ležícího nedaleko města jižním směrem.²⁹ Plán Romana Rößnera z roku 1864, týkající se adaptace zdejší lesovny, ukazuje situaci jeho okolí, tj. dvě řady dřevěných krámků po stranách prostranství před kostelem a současně rozptýlenou zástavbu dřevěnými budovami v jeho okolí.³⁰ Místem, kam stojí ještě dnes vystoupat, je kaple svatého Rocha.³¹ A samozřejmě rozhledna, realizovaná v letech 1895–1898. Obnova poutí a posléze turistický ruch podnítily výstavbu letních restaurací s venkovním posezením a s možností jednoduchého noclehu, úpravu vyhlídkových míst a pěších cest apod. To vše máme pro Zlaté Hory a okolí dobře doloženo v topografii J. C. Hoffmanna, jakkoliv mnohé z toho se dodnes nedochovalo. Závažnější je však prosazení nového stylového modu v městské architektuře, který tuto rekreativní funkci asociuje (nemusí totiž jít jen o domy určené pro letní byt, ale pro trvalý pobyt) – onoho švýcarského stylu, který kontrastuje s industriálními stavbami své doby. Také ty identifikujeme v dokumentaci výstavby města v 80. a 90. letech 19. století.

Náročné pojetí švýcarského stylu ukazuje anonymní projekt přestavby letní vily Richarda Löhnera (1890), jež obdrželo asymetrickou dispozici a fasády, bohatě strukturované bosáží, rustikou a hrázděním. Požadavek malebnosti, což byla určující estetická kvalita pozdního historismu, se na stavbě, jakož i na dalších z této stylové vrstvy, promítl do členité siluety, zježené vikýři.³² Stejný stylový modus, byť v redukované formě užil Alois Schön pro objekt lázní dr. Schweinburga (1890) a zejména pro vilu Josefa Pohla (1888).³³ Švýcarský styl si osvojil rovněž Carl Maier, jak dokládá vilový objekt se dvěma byty (1894), zajímavý dřevěným portikem. Vrcholným dílem v uplatnění stylového modu pak zůstává vila Wilhelma Förstera od vídeňského architekta Jakoba Gartnera (1894).³⁴

Jinou novinkou osmdesátých let bylo šířkové vyvedení městského řadového domu. Ten měl v poměrech Zlatých Hor doposud tři, maximálně čtyři okenní osy a jeho určující prostorová dimenze se odvíjela kolem hloubkové osy, obvykle vyjádřené průběžnou chodbou. Nevýhoda takovéto dispozice je naprosto zjevná. Alois Schön se v domě řídícího učitele Franze Schmidta (1888) pokusil o pětiosou fasádu, ovšemže stále se středovou chodbou, avšak půdorysný obdélník byl položen rovnoběžně k linii komunikace, nikoliv kolmo. A v případě obytného domu městské spořitelny

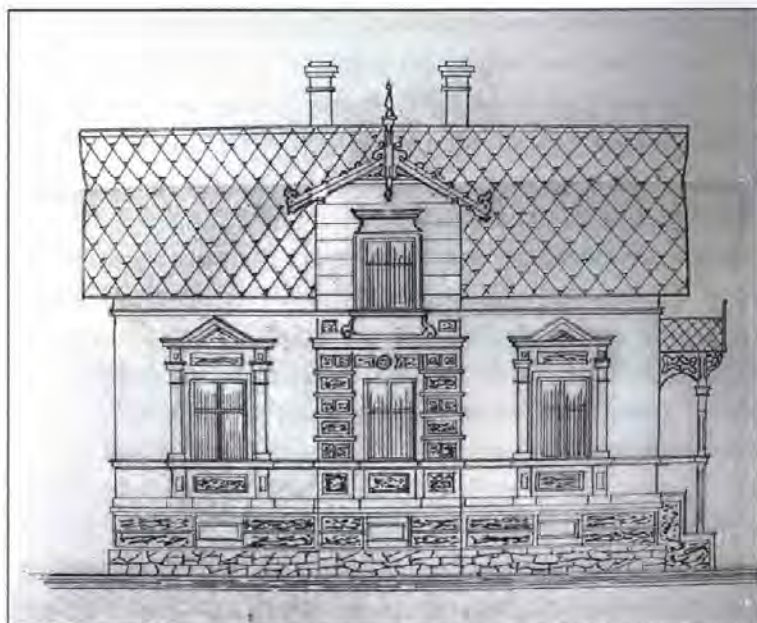
Zlaté Hory, obytný dům řídícího učitele Franze Schmidta, 1888, Alois Schön (SOKA Jeseník)

(1891) dokonce užil sedmiosé průčelí; to teprve umožnilo vytvořit po obou stranách chodby prostorově plnohodnotné obytné sekce. Konkrétně se v celém domě jednalo o osm jednopokojových bytů s kuchyní a s kloboučnicí, umístěnými do nádvorní přístavby, přístupné z podesty schodiště.³⁵ Na široce rozvinutém průčelí pak mohla lépe vyniknout tektonika, ba dokonce i superpozice těžkého parteru, opatřeného rustikou, a hladkého patra, zajímavého plastickým provedením tektonických elementů s gradací v axiále (byť jen diskrétně vyjádřené segmentovým frontonem). [obr. 31]

Samostatnou zmínku zasluhuje další důležitá novinka osmdesátých let – industriální výraz staveb určených k výrobě nebo ke skladování tovaru. Určující pro ně byl exteriér se segmentově ukončenými okenními otvory a kombinace režné cihly s omítanými plochami. Samozřejmostí byla průmyslová okna, členěná roštem kovové konstrukce do pravidelného sledu obdélných okenních tabulek. To platí zejména o projektu Aloise Schöna na rozšíření domu Karla Stenzela o prostornou dílnu (1884).³⁶

Ještě podstatnější novinky přinesla devadesátá léta 19. století a první desetiletí století následujícího. Lze je vystihnout následujícími „klíčovými slovy“: *parní stroj, Vídeň, vila, lázně, železo, hotel, luxus, sociální otázka, Anglie*. Je nesporné, že architektura Zlatých Hor v tomto období (1890–1914) prožívá kulminační bod; ostatně tak je tomu i v případě celé středoevropské stavební kultury, ač jisté zpoždění je nápadné. Týká se hned prvního civilizačního ukazatele, tj. uplatnění parního stroje. Zlaté Hory se jej dočkaly až na samém sklonku „století páry“ – to když proslulá firma Rudolfa Wolfa z Magdeburku-Buckau,³⁷ založená v 60. letech 19. století a na parní stroje se specializující, dodala takovéto zařízení Paulu Hoffmannovi do Zlatých Hor (1895).³⁸ Dodejme, že se tak stalo přibližně o půlstoletí později než v Opavě a o třicet let později než v Krnově. Akcelerace vývoje se týká zesílené orientace na Vídeň a tamní stavební kulturu, kterou vyjadřuje zejména projekt Oskara Marmorka na dostavbu sanatoria ze srpna 1897. Tento mimořádně cenný dokument ukazuje na implicitní diskusi o stylu, kterou zlatohorské elity vedly: měly k dispozici švýcarský styl, německou renesanci – a nyní se ke slovu hlásil vyzrálý vernakularismus v nebyvalém rozsahu a v stylizaci, kterou lze označit za modernistickou, resp. secesní. Složitá struktura fasád s velkými rustikálně dělenými okny, vysoké střechy, detailizování konstrukce, to vše mění Marmorkovu architektonickou vizi ve vizuální manifest stylového obratu od historismu k moderně.³⁹ Ji se však dařilo v jiném aranžmá – ve florální secesi, kterou použil Julius Lundwall v projektech na dostavbu sanatoria (1900) nebo která se prosadila při dostavbě nynějšího hotelu Praděd, ve sledované době náležejícího Eduardu Tammovi. Báží, na níž se uplatnila secesní morfologie, zůstával pozdní historismus, tj. manýrismus nebo francouzská renesance. Takto vyhlíží přístavba domu č. 197 k restauraci Eduarda Tammy od Ferdinanda Ulricha (1901), ale i fasáda přístavby hotelového provozu dalšího z místních hoteliérů – Heinricha Grabera od Rudolfa Zelenky (1902). Téma hotelové stavby, klíčové pro přelom 19. a 20. století, nemohl řešit místní projektant; bylo třeba zajistit schopného stavitele a rutinního aranžéra štukových fasád v modernějším pojetí historismu, jakkoliv za noblesní fasádou se skrývala na dnešní poměry dosti ubohá ubikace. Přístavba Graberova hotelu totiž obsahuje v patře jen šest jednolůžkových, nevytápěných pokojů, přičemž sociální zařízení tvořily dva společné suché kloboučnice na patře.⁴⁰ S rekreativní funkcí Zlatých Hor a jejich okolí souvisejí další drobnější stavbičky, jako restaurační kiosek na nádraží (1897)⁴¹ nebo zahradní pavilon k restauraci Roberta Hoffmanna č. 177 (1900). Projekt na otevřenou architekturu celodřevěné konstrukce dodal vrbenský stavitel Josef Nitsch.

Funkčně různorodé užívání dřeva dokonce v podobě celodřevěných konstrukcí je jedním z aspektů přelomu 19. a 20. století. Jak je všeobecně známo, v předmoderní době se takto stavěly jen jednoduché hospodářské objekty, kůlny, seníky, stodoly apod.; k nim přibýly objekty spjaté se správou lesa, jakým je celodřevěný obytný dům lesního zřízence, jehož projekt vypracoval Alois Schön v roce 1892, aby v něm navázal na stále ještě aktuální švýcarský styl. Z hlediska progresu se stavění ze dřeva omezovalo na objekty specifické funkce; naopak budoucnost náležela železu. Proto nechtě je železo dalším, z klíčových slov, objasňujících modernizaci lokálního kontextu prizmatem stavební kultury. Železo bylo užito v řadě stájových kleneb v přístavbě dílny k domu Karla Stenzela (1884), ale teprve Lundwallův projekt dostavby Schweinburgova sanatoria ukazuje na důsledky užití železa pro výraz stavby. Jde o zhotovení překladu velkých okenních otvorů a zejména průjezdu pod spojovacím krčkem mezi starou a

Zlaté Hory, vlastní dům, Franz Siegel, 1894 (SOkA Jeseník)

novou částí sanatoria, otvorů, jež by bylo v případě jejich realizace z klasického materiálu nutno překlenout. Avšak dřevo jako materiál stavebních konstrukcí ještě dlouho neustoupilo železu, třeba už proto, že tvořilo nezbytnou součást fasád domů ve švýcarském stylu. Jedním z mladších produktů této stylové módy ukazuje vlastní dům Franze Siegela (1894), obsahující sice pouze třípokojový byt s kuchyní, avšak nepostrádající složitou fasádu a dřevěnou verandu (přičemž bosování přízemní partie risalitu působí vzhledem k měřítku až komicky). Samozřejmě jsou vyřezávaná okřídla a zhlaví trámů, což je povinná složka morfologie podhorské jesenické architektury období pozdního historismu i moder-

ny.⁴² Ba ani pěšební skleník pro zahradníka Otto Kneifela (1897) od Rudolfa Zelenky s chladnou a vytápěnou částí, jež jsou navzájem oddělené vstupní partií, se díky rozlehlé prosklené ploše neobešel bez dřevěných konstrukcí, jakkoliv zvolený typ skleníku se v té době již běžně realizoval s kovovými okny.⁴³

Už jsme zmínili různé stylové módy v rámci neorenesance včetně manýrismu, přinášejícího složitější tektonické členění a dekorativní aranžmá fasád; rozvoj švýcarského stylu a uplatnění zakopanského stylu jako folklórní a současně modernistické varianty pro výpravné celodřevěné stavby. Sociální stratifikace zlatohorské architektury se týká nejen formálního utváření budov, ale zejména jejich funkce. Na straně jedné vidíme exkluzivní bydlení, jež naplňují pojem *vila* (jakkoliv ten se užíval i pro stavby soliterních činžovních domů nebo rodinných domků), na straně druhé ubikace pro dělníky a sociálně potřebné.

Pro sociální bydlení z doby před první světovou válkou máme v místě doloženy příklady kolektivního bydlení pro dělníky a ubikace, zřízené pro obecní chudé. Prvním je projekt Zdenko Vodičky pro dělníky firmy Wilhelma Förstera (1899), dvoupodlažní objekt s hladkým průčelím, oživeným pouze lištovou kordónovou římsou, segmentovými záklenky z režného cihlového zdiva nad obdélnými okny a štítem vyzděného arkýře v ose jinak šestiosého průčelí.⁴⁴ Druhý případ není svou fasádou natolik provokativní, neboť zachovává morfologii historismu: Ferdinand Ulrich nakreslil pro městský chudinský fond ubikaci (Armen-Versorgungshaus) (1898) jako dvojpodlažní budovu, k níž dispozičně zaujme zdánlivě nenápadný motiv – vedení vstupu z kratší strany budovy, tj. nikoliv z uličního průčelí. Tak si šestiosé průčelí, členěné plochými risality na tři vertikální zóny, horizontálně pak podezdívkou z režného kamenného zdiva, pásovou rustikou, kordónovou a korunní římsou, uchovalo důstojný výraz hodný městské architektury, která má dokonce zdůrazněnu osu průčelí letopočtem stavby a atikou s nápisem, označujícím funkci objektu. Světlík na střeše, přisazený těsně k levému kraji, ozřejmuje na kresbě průčelí, kde byla vedena vertikální komunikace a současně způsob jejího prosvětlení.⁴⁵

Dramatickou proměnou prošly v posledním dvacetiletí před první světovou válkou také vilové stavby. Vyznačuje je opulentní štukový dekor na fasádě i uvnitř budovy, a zejména podstatně proměněná dispozice. Ještě novostavba domu Johanna Seutnera (1898–1899), projekčně připravená šumperským Zdenko Vodičkou jako „*ein stock hohe Villa*“ je kompaktním tělesem.⁴⁶ Ale již vídeňský architekt L. Klinkowsky v projektu přestavby rezidence pro Alberta Förstera (1897) postupoval jinak: dům chápal jako dvě tělesa, navzájem propojená, v místě styku s komunikačním jádrem v podobě vzhledem schodiště, uzavřeného proskleným stropem. Do obytné sekce se směstnaly jídelna, hudební salon, pánský pokoj, šatna, ložnice, hostinské pokoje i koupelny, to vše zevně skryto za v podstatě klasicistními fasádami,

snad pozůstavšími ze starší budovy. Siluetu, dosud ovládanou těžkou mansardovou střechou, narušila jehlancová střecha vížky.⁴⁷

Klinkowského projekt se neuskutečnil. Až se značným odstupem se k téže nemovitosti majitel vrátil projektem podstatně odlišným – aby se s ním současně uzavřela naznačená linie vývoje vilové architektury ve Zlatých Horách. Tím se také dostáváme k poslednímu z klíčových slov, shora uvedených coby motto dramatické situace, v níž se ocitla stavební kultura malého jesenického města v době před první světovou válkou: je jím Anglie, případně Skotsko a tamní příklady historické i současné obytné architektury, recipované německými a rakouskými autoritami a šířené v publikacích a soudobých časopisech. Jimi se ve středoevropské stavební kultuře – a s jistým zpožděním také ve Zlatých Horách – objevil motiv halové dispozice výpravné vilové stavby. Toto poučení zhodnotil autor projektu radikální adaptace Försterovy vily (1910) – opavský architekt **Adalbert Bartel** (1877–?). Vila, zachycená precizními, secesně stylizovanými Bartelovými plány, je bezesporu nekvalitnějším příkladem soudobé architektonické tvorby v místě a regionu. Obsahuje všechny součásti, jež má moderní anglikanizující vila mít, včetně obohacení o prvky středoevropského *neoempíru*, jenž je dalším stylovým modelem ve skladbě zlatohorské architektury: o trojosý risalit pilířové konstrukce, vybíhající před líc zdiva do portiku a završený trojúhelníkovým štítem, obsahující trojici vstupů v parteru, jemuž je předloženo schodiště do zahrady, a lodžii v patře, dále o diferentní tvary oken, o tektonické řešení jednotlivých ploch průčelí kombinací omítek různé frakce s diskrétním dekorem, o samostatnou přístavbu velkého skleníku s kovovou konstrukcí, o polovalbovou mansardovou střechu s námetky, o kované mříže na oknech ve zvýšeném suterénu i v patře, o arkýřové okno s květníkem, o okenice nebo o kovovou a prosklenou markýzu nad vstupem a o další a další mondéní a zejména módní motivy. A samozřejmě o halu se schodištěm, jež je komunikačním středobodem, kolem něhož gravituji salony, pokoje a obslužné prostory a s nimi život noblesního sídla. Základní objem nestačil; některé činnosti byly vykázány do samostatného křídla, vybíhajícího směrem z hlavního tělesa lehce obdélného půdorysu do zahrady.⁴⁸

Tak jako v celé Evropě, i v mikrokosmu Zlatých Hor učinila Světová válka přítrž doposavad kontinuálnímu vývoji a rozvoji stavební kultury. S novým sociálním posláním a v podstatně změněných politických poměrech Československé republiky tento vývoj sice pokračoval i nadále, avšak ono vzepětí stavební činnosti z let 1850–1914 již budoucnost nepřekonal. Proto nechť je tento text pouze prolegomenou k zevrubnému postižení stavební kultury Zlatých Hor – města, k jehož kulturním dějinám je nutné se opakovaně vracet.

POZNÁMKY

1. *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí* 5, Praha, Jan Otto 1892, reprint Praha 1997, s. 760. – Dále KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha, Libri 2011, s. 591–599; BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960* 13, Olomouc, Vydavatelství UP 1994, s. 114–117. K deskripci před rokem 1914 HOFFMANN, Julius Carl: *Führer durch Zuckmantel und Umgebung*, Zuckmantel 1894, 1898, 1907; WOLFF, Viktor (ed.): *Festschrift zur 700 Jahrfeier der Stadt Zuckmantel und eine Rückschau auf die jüngere Ortsgeschichte*, Zuckmantel 1924.

2. Uloženo v SOKA Jeseník v Archivu města Zlaté Hory (AM Zlaté Hory); děkuji Mgr. Květoslavu Growkovi za pomoc při vyhledání materiálu a jeho badatelské zprostředkování.

3. VEČEŘA Josef – VEČEŘOVÁ, Viera: *Historie zlatohorských dolů*, Jeseník, Pinka 2010; KNOPP, Tomáš – KNOPPOVÁ, Eva: *Oázy vody a vzduchu*, Jeseník 2001.

4. PFITZNER, Josef: *Geschichte der Bergstadt Zuckmantel in Schlesien*, Zuckmantel, Stadtgemeinde Zuckmantel 1924; k 750. výročí města vyšla kolektivní práce ZUBER, Rudolf (ed.): *Zlatohorsko včera a dnes*, Zlaté Hory, městský národní výbor 1975, prioritně revidující Pfitznerův nacionalistický obraz dějin.

5. SOKA Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 27, inv. č. 1022.

6. K roku 1912 je ovšem již uváděn jako stavitel ve Vrbně pod Pradědem, viz SOKA Jeseník, AM Zlaté Hory, inv. č. 1143, karton 137, plán domu Augusta Thiele z července 1912 – k Fridolinu Hübnerovi tamtéž, karton 136.

7. Projekt nástavby druhého podlaží na domě Franze Hlawčka (1884–1885), viz SOKA Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 132, inv. č. 1143.

8. Jde o celou dynastii Reichelů, z níž rekonstruuje alespoň následující vztahy: Franz (I.) Reichel, tesařský mistr v Janově, měl dva syny – Franze (II.) a Ferdinanda; oba jsou uváděni jako tesařští mistři v Janově při sňatku, který uzavřeli shodně v roce 1863. Franz II. měl syna Ferdinanda Reichela (1865–1897), stavitele, jenž zemřel na otravu krve ve věku pouhých 32 let. Jelikož

dochovaný projekt na přestavbu obytného domu č. 392 Rudolfa Seiferta ve Zlatých Horách, signovaný Ferdinandem Reichelem, má datum 26. 12. 1897 (SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, inv. č. 1143, karton 134), což je pět měsíců po Ferdinandově smrti, jde o jiného Ferdinanda Reichela, ovšem dochovanost janovských matrik neumožňuje podrobnější genealogický průzkum v tomto směru. ZA v Opavě, sbírka matrik, matrika oddací Janov sign. Os-IV-6, fol. 98 a 100, matrika úmrtí sign. Os-IV-7, fol. 373 a matrika rodná Os-IV-5.

9. K biografii této osobnosti alespoň několik základních dat: ZA v Opavě, sbírka matrik, matrika oddací sign. Z-IX-15, fol. 108 a 120, dne 26. 1. 1802 a znovu dne 7. 2. 1804 se Josef Metzner oženil, z druhého manželství se narodil syn Johann Metzner, rovněž stavitel, který se oženil ve Zlatých Horách dne 12. 11. 1833 jako čtyřiatvacetiletý, k tomu viz matrika oddací sign. Z-IX-15, fol. 285; dále viz tamtéž, matrika úmrtí sign. Z-IX-23, fol. 64, dne 24. 7. 1829 zemřel zednický mistr Josef Metzner ve věku 63 let; tamtéž, matrika úmrtí sign. Z-IX-24, fol. 223, dne 4. 8. 1850 zemřel Moritz Metzner, sedmiletý syn zednického mistra Johanna Metznera.

10. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 27, inv. č. 1022.

11. Písemnosti a plán tamtéž.

12. Dnes Tovární čp. 214.

13. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 58, inv. č. 1037.

14. Zvl. popis proponované železniční linie z června 1864 a další viz SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 130, inv. č. 1143.

15. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 28, inv. č. 1147.

16. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 108, inv. č. 1125.

17. Projekt domu č. 202 od Josefa Metznera z roku 1827, viz SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 28, inv. č. 1028.

18. Přestavba domu č. 397 z roku 1853 od Johanna Metznera, viz SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 108, inv. č. 1125.

19. Projekt přízemního domu pro Franze Thamma z roku 1846, viz SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 28, inv. č. 1042.

20. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 130, inv. č. 1143.

21. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 137, inv. č. 1143, plán z října 1913.

22. ZA v Opavě, sbírka matrik, matrika úmrtí Zlaté Hory sign. Z-IX-46, fol. 54; zemřel 10. 5. 1886 ve věku 64 let; obýval dům č. 38, ten z důvodu regulačních byl později odstraněn, aby se rozšířil koridor Kostelní ulice směrem od radnice ke kostelu.

23. Vše viz SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 130, inv. č. 1143.

24. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 132, inv. č. 1143.

25. V prostoru dnešního objektu čp. 144 při ulici Bezručově; dle mapy stabilního katastru (1836) zde původně stál dřevěný sklad hasebních prostředků.

26. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 28, inv. č. 1034. Jde snad o jakousi transformaci tudorského oblouku.

27. Projektová dokumentace, jež by odhalila atribuci a dataci staveb, nebyla dosud dohledána; při novostavbě domu čp. 67 zanikl dům čp. 68 a ulice mezi domy čp. 67 a 69 se rozšířila a napřímila. Tento fakt vyplývá z komparace dnešního stavu s mapou stabilního katastru z roku 1836.

28. Vila zbudována na parcele č. 718, padesát metrů od domu č. 439. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 132, inv. č. 1143. – Stavbu vily lze vysvětlit ovdověním Heleny hraběnky Stillfriedové (1846–1909) v roce 1878.

29. DIETRICH, Philipp: *Andachtsbuch für fromme Wallfahrter nach Maria-Hilf bei Zuckmantel in k. k. Schlesien*, Leitomischl 1844.

30. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 130, inv. č. 1143.

31. [ANONYM]: *Die Rochus-Capelle bei Zuckmantel*. Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde (Brno) 1862, č. 2, s. 23.

32. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 132, inv. č. 1143.

33. Spisy a projekty uloženy tamtéž.

34. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 133, inv. č. 1143. Realizací pověřen stavitel Carl Maier.

35. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, karton 132, inv. č. 1143.

36. Tamtéž.

37. Historii firmy podává heslo v německé wikipedii, viz http://de.wikipedia.org/wiki/Maschinenfabrik_Buckau_R._Wolf; vyhledáno dne 19. července 2014.

38. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, inv. č. 1143, karton 133, plán výstavby stroje se zákresem parního stroje z dubna 1895. – Majitel pily Paul Hoffmann se angažoval také při stavbě rozhledny na Biskupské kupě.

39. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, inv. č. 1143, karton 133, projekt ze srpna 1896 schválen k realizaci 19. Května 1897. Stavitelem byl Zdenko Vodička ze Šumperku.

40. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, inv. č. 1143, karton 134.

41. Projekt viz SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, inv. č. 1143, karton 133.

42. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, inv. č. 1143, karton 134.

43. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, inv. č. 1143, karton 133. Skleník byl snad zbudován k domu č. 351, jenž je uváděn jako Kneifelovo bydliště ve zlatohorských matrikách. Místo, kde stál tento objekt, se dosud nepodařilo identifikovat.

44. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, inv. č. 1143, karton 134.

45. SOka Jeseník, AM Zlaté Hory, inv. č. 1143, karton 134.

46. SOKA Jeseník, AM Zlaté Hory, inv. č. 1143, karta 134.

47. SOKA Jeseník, AM Zlaté Hory, inv. č. 1143, karta 133. Plány schváleny k realizaci v červnu 1897.

48. SOKA Jeseník, AM Zlaté Hory, inv. č. 1143, karta 137. – Dům dodnes nese označení čp. 175 a projekt charakterizován jako adaptace a přístavba. Dům byl realizován v pozmeněné formě, například piliřová konstrukce risalitu odpadla a stejnou službu splnila risalitová přístavba na úrovni parteru s terasou na úrovni patra; motiv trojúhelníkového štítu přešel na trojosou střešní vestavbu, v ose otevřenou lodžii. Na objektu jsou dodnes čitelné detaily, zvl. kované prvky zábradlí, tvary oken, zubořez korunní římsy nebo původní je zaoblení nároží s vloženými kanelovanými dírkami. Dům byl ve své době na nejvyšší úrovni, například byl vybaven koupelnou s vanou.

STRESZCZENIE

Zlaté Hory 1850–1914: Kultura budowlana miasta jako świadectwo procesów modernizacyjnych

Artykuł opowiada o trendach modernizacyjnych w kulturze budowlanej miasta Zlaté Hory, w przybliżeniu od lat 20. XIX w. do I wojny światowej, ze zwróceniem szczególnej uwagi na okres 1850–1914. Bazując na dokumentacji projektowej zachowanej w Státním okresním archivu Jeseník, zwrócono uwagę na skład osobowy miejscowej kultury budowlanej (miejscowi budowniczowie Josef Metzner, Roman Rößner, Alois Schön, Franz Siegel; budowniczowie z Opawy, Šumperku, Janova, Jindřichova ve Slezsku, Vrbna pod Pradědem lub Jeseníku; wiedeńscy architekci Jakob Gartner, Oskar Marmorek, L. Klimkowsky), na zmiany architektonicznej typologii i morfologii miejscowych budowli publicznych i prywatnych. Największą uwagę zwrócono na architekturę mieszkalną, budowli publicznych jest niewiele (ratusz, hotel, brak szkół). Najatrakcyjniejsze są wille z około 1900 r., hotele i sanatorium Schweinburga. Interesujące są także projekty budownictwa socjalnego i przemysłowego. Badacze zainteresowali się planowaną w latach 60. XIX w. linią kolejową Olomuniec – Zlaté Hory – Nysa lub budową pierwszej maszyny parowej w mieście, którą wykonała znana firma Rudolfa Wolfa z Magdeburg-Buckau dla miejscowego tartaku Hoffmana w 1895 r.

ZUSAMMENFASSUNG

Zlaté Hory 1850–1914: Die Baukultur einer Stadt als Zeugnis für Modernisierungsprozesse

Der Beitrag berichtet von den Modernisierungstrends in der Baukultur der Stadt Zlaté Hory (Zuckmantl), und dies etwa in der Spanne von den zwanziger Jahren des 19. Jahrhunderts bis zum I. Weltkrieg mit einem Schwerpunkt für die Zeit zwischen den Jahren 1850–1914. Der Nachlass der erhalten gebliebenen Projektdokumentation, die im Staatlichen Kreisarchiv Jeseník hinterlegt ist, konzentriert sich auf die personelle Zusammensetzung der hiesigen Baukultur (die örtlichen Baumeister Josef Metzner, Roman Rößner, Alois Schön, Franz Siegel; Baumeister aus Opava (Troppau), Šumperk (Mähr. Schönberg), Janov (Johannestál), Jindřichov in Schlesien (Hennersdorf), Vrbno pod Pradědem (Würbenthal) oder Jeseník; des Wiener Architekten Jakob Gartner, Oskar Marmorek, L. Klinkowsky) sowie auf die Veränderung der architektonischen Typologie und Morphologie der hiesigen öffentlichen und privaten Bauten. Bei den Themen wird die größte Aufmerksamkeit der Wohnungsarchitektur gewidmet; den öffentlichen Bauten nur am Rande (Rathaus, Hotel, völlig fehlt das Thema der Schulbauten). Am attraktivsten sind die Villen aus der Zeit um das Jahr 1900 ausgeführt, die Hotelbauten und das Areal des Schweinburg-Sanatoriums, das allmählich wuchs. Interessant sind auch die Versuche mit Sozialwohnungen oder Projekte von Industriebauten. Die Forscher fesseln besonders die Erwähnung des Vorschlages einer Eisenbahnlinie Olomouc – Zlaté Hory – Nysa, die in den 60er Jahren des 19. Jahrhunderts angedacht wurde oder die Errichtung der ersten Dampfmaschine in der Stadt, die von der bekannten Firma Rudolf Wolf aus Magdeburg-Buckau für die Hoffmannsche Sägerei geliefert wurde.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
1100 EAST 58TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637
TEL: 773-936-5000
FAX: 773-936-5001
WWW.CHICAGO.EDU

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

II. VELKÁ VÁLKA

Vzpomínky na Velkou válku javornického veterána Alfreda M. Schosse

Mgr. Květoslav Growka, Státní okresní archiv Jeseník

„Ich will als guter, alter Soldat, welcher 8 Jahre unter den Fahnen der alten österreichischen Armee stand und die strenge Disziplin kennt.“

Letošní 100. výročí vypuknutí I. světové války, neboli Velké války, jak byla nazývána do doby, než lidstvo zažilo o 20 let později katastrofu ještě větších rozměrů, nám dává možnost stále dokola promýšlet existenciální otázky, na něž nenacházíme odpovědi: Je skutečně válka neodmyslitelným lidským projevem? Je člověk schopen poučit se z válečných hrůz, aby se již neopakovaly?

Zajisté v tomto roce probíhá ve světě celá řada konferencí, vycházejí stovky knih, kde vědecké kapacity analyzují příčiny války, hledají její viníky, aniž by se ovšem ve svých názorech shodovali. Většinou se totiž pohybují v uzavřeném kruhu kulturního vzorce daného národa či státu. Většinou také posuzují jen činy politické reprezentace a stojí bezradně nad otázkou, jak tito jedinci mohli ovládnout masy do té míry, že se šly navzájem vyvražďovat. Jako ozvěnou zde zaznívá výrok jednoho filosofa, že lidé jsou nuly a je zapotřebí výjimečného jedince, který z nich udělá sílu. Pro představu to lze vyjádřit i matematicky: $000\ 000 + 1 = 1\ 000\ 000$. A nesmíme zapomenout na archetypální psychické ustrojení jedince a psychologii mas vedoucí k projekci optimálních představ do politického reprezentanta. A je jedno, jestli se jedná o císaře, prezidenta, führera, bodrého zemana z tvrze na Vysočině či ruského alfasamce. Většinou pak dospějeme k paradoxu, že lidé si válku nepřejí a zároveň ji akceptují jako politický prostředek nápravy špatností soudobého řádu světa. O to horší je pak jejich vystřízlivění včetně vědomí, že nejsou schopni rozběhnutou mašinerii zastavit.

Jedním z přínosů novodobé historiografie je, že se zaobírá postavením jedince, právě té „nuly“, či spíše ozubeného kolečka, které svou jakoukoliv účastí pohání válečný běh. Tak se znovu vracíme k deníkovým záznamům vojáků nebo k dochovaným dopisům z fronty s vírou, že nalezneme klíč k výše položeným otázkám.

A. M. Schoss na frontě, 1916

Na Jesenícku najdeme dokonce zajímavý případ, že účastník světové války o ní vydal tištěné svědectví, knihu *Verklungene Tage*, která se zachovala ve Státním okresním archivu Jeseník.¹ Toto svědectví i po letech vypovídá o patriotismu, vztahu k vlasti, již bylo Slezsko jako součást nadnárodní rakouské monarchie. A v mnohém objasňuje i směřování německého obyvatelstva za Československé republiky končícím valnou většinou v náručí nacismu.

Představme si autora a na malých ukázkách z knihy dokumentujme jeho pohled na válku.

Alfred Michael Schoss se narodil 29. 9. 1889 v Bílém Potoku jako syn krejčovského mistra Karla Schosse a Marie, rozené Schmidtové. Do roku 1900 navštěvoval obecnou školu v Bílém Potoce, poté pokračoval na měšťanské škole v Javorníku. V letech 1904–1906 se začal učit lesníkem, nejprve absolvoval praxi k nadlesního pačkovských městských lesů Friedricha Lahtse v Horních Hošticích. Následující školní rok studoval na Lesnické škole v Hranicích a v září 1907 složil státní zkoušku

před zemským vládním lesním inspektorem v Opavě a v prosinci nastoupil do služby na lesní správu velkostatku vratislavského biskupství v Javorníku.

Dne 1. 10. 1910 byl povolán do armády k polnímu dělostřeleckému pluku č. 1 v Krakově. Po tříleté službě ve funkci ohněstrůjce byl vyřazen do zálohy. V té době vypukla na Balkáně válka a Rakousko-Uhersko uvedlo své ozbrojené síly do stavu pohotovosti. Za účast při této akci obdržel A. Schoss Pamětní mobilizační kříž 1912–13. Po návratu z armády povýšil v kariérním žebříčku a stal se pomocným lesníkem I. stupně na lesní správě v Dolní Lipové pod vedením lesmistra Ing. Antona Clementa.

O rok později však vypukla 1. světová válka a Alfred Schoss 1. 8. 1914 narukoval ke své kmenové jednotce, s níž již 8. srpna táhl do pole.

Chtěl bych se vrátit do dnů mobilizace toho hrozného roku 1914. Jako blesk se to šířilo od úst k ústům. Někteří cizinci odjížděli z lázní ještě tentýž den, či v dny následující. Každý muž podléhající branné povinnosti si vyřizoval nejnnutnější domácí záležitosti a druhý den ráno nádraží sotva pojala množství lidí, kteří sem přišli na nejvyšší válečnou výzvu, aby ochránili svou milovanou vlast před zlým nepřitelem.

Vlaky se s hukotem řítily jeden po druhém k posádkovým městům. k každého branci naplněného vlaku vyhrávaly civilní kapely národní hymnu a různé pěkné staré vojenské pochody. „Hoch Habsburg, Prinz Eugenmarsch, Deutschmeistermarsch“ a mnoho dalších, ještě dnes známých. A když se tak přehrabuji v albu minulosti, docela často se mi vybavují vzpomínky, jako by se přihodily včera.

Vidím ještě ovace obyvatelstva a množství květin, které vhazovalo za rukujícími muži a mladými hochy do vlakových kupé. Na nástupišti stály stovky žen a dívek s hořkými, těžkými pocity a tísni v srdci, plačící při loučení s muži a ženichy. „Kdo ví, zda se opět shledáme?“ zaznívalo dosti často z oken odjíždějícího vlaku.

Na všech stanicích, jimiž parní oř projížděl, totéž divadlo. Mezi rukujícími se brzy sešli starí známí a je i veselo, když vlak zastaví ve větší stanici. Kořalka rozehrála leckterou mysl; nejlépe je to znát na často hodně rozladěných písních, které se za doprovodu harmonik ne a ne rýmovat.

U potoků přes vodní toky a jiné železniční přejezdy stály již hlídky, které připomínají válku. Čím dále pokračujeme na východ, tím je na nádražích větší nával. V pozdních odpoledních hodinách 2. srpna vlak vjel do staré pevnosti Krakov.²

Dne 23. srpna prodělal Schoss křest ohněm jako příslušník 12. dělostřelecké brigády na bojišti v prostoru Krassnik – Annopol. o den později viděl na vlastní oči výsledky této nelítostné řeže. Dojem to byl tak ohromující, že i po letech si vybavoval strašlivé detaily.

24. srpna 1914

Plukovní štáb pochoduje směrem na Annopol. Podél cesty se nabízejí příšerné pohledy: nafouklí, voskově bílí Rusové leží na strniskách a polích. Tu jeden sedí v příkopu s puškou ještě přilícenou – ale jeho duše je již jinde, v lepší věčnosti. Šrapnel mu utrl kus lebky a na jeho mozku sedí nespočet much a hoduje. Jedu na koni vzhůru po prudkém úbočí. Za malým borovým lesíkem leží ruské pozice.

Naši vojáci se snad také zakopávají, ale vidět jsou jen tak veliké díry, kdy je dostatek místa pouze pro jednoho muže. Ovšem v mobilní válce by to bylo zbytečné plýtvání časem, kdyby se budovaly velkolepé zákopy.

Již z dálky je vidět velmi mnoho ruských pušek s bajonetem zapíchnutým v zemi a dlouhé řady těchto zbraní bez řemenů tvoří celé ploty. Naproti nám přicházejí s obvazy lehce zranění 56. pěšího pluku, jimž se dostalo první pomoci. Utrápené postavy ještě namáhavě vlečou těžkou výzbroj a pušky. Stále dále a mezi jinými mrtvými nalézám ležet na poli ješného blondatého četaře 20. pěšího pluku. Jeho pravá ruka spočívá pod obličejem, jako kdyby spal. Lehce zvedám jeho hlavu, kaluž krve pokryla paži. Uprostřed čela má malou díрку, z níž vytékala a rychle zasychala krev. Jeho obličej je žlutý jako včelí vosk. Zemřít musel téměř bezbolestně, neboť jeho výraz obličeje neprozrazoval ani nejmenší zápas se smrtí. Na rozdíl od nějakého

pěšáka, ležícího opodál, který musel na válečném poli těžce bojovat se smrtí. Jeho ruce, hluboce křečovitě stažené, jak vyrývaly celé díry, jsou ještě ponořeny v blátě a jeho šat se podobá rozervanému zablácenému hadru. Ubožáku, pomyslí si, jak nesmírně těžká musela být tvá bolest, když tě zasáhla nešťastná střela. Jeho obličej je zohaven k nepoznání hlínou, která za toho vedra přischla.

Sotva sto kroků další hrůzný obraz: písková jáma o velikosti 20 metrů v průměru, před ní malé nakupení písku, které mělo v případě potřeby poskytnout ochranu pozorovateli. Uvnitř malý stolek na dřevěných kulech cca 40 cm vysoký, na něm speciálka z rakouského Vojenského zeměpisného institutu ve Vídni odpovídající terénu. Na zemi leží obr – ruský vyšší důstojník s nádherným plnovousem, s otevřeným hrudníkem a těžkým průstřelem břicha; nad ním zabíjí mladý důstojník s obvazem přes čelo. Jeho ruce drží křečovitě vousy toho staršího. Vedle nich odpočívá v písku několik mrtvých ruských vojáků, zdánlivě bez hodností. Kolem leží množství nábojů, které jim zřejmě způsobily smrt. Těsně za jámou protéká odvodňovací příkop asi jeden až jeden a půl metru široký hraničící s loukou; leží v něm celá telefonní ústředna, koně a muži přes sebe. Koně jsou ohromně nadmutí, roj much bzučí nad jejich mršinami. Snad se dá s jistotou říci, že zde našel smrt štáb.

Tricet kroků dále stojí těsně vedle sebe dva ruské kulomety, které ztratily své velitele. Jeden leží na okraji příkopu, nakloněn stranou, druhý ohnutý přes kulomet jakoby spal ve vedru na jeho hlavní. Jeho čepice sedí nakřivo, chlapecky na studené hlavě.

Jímá mě hrůza, když se podobné obrazy stále opakují. Mnohdy leží vedle hrdinů nepřehledné množství roztroušených dopisů, lístků, které podněcují myšlenku, že zde již zapracovaly nečisté ruce. Tento obraz jsem viděl tak často a musím stále znovu zdůrazňovat, že je zcela pod důstojnost řádného vojáka oloupit mrtvého přítele či nepřitele, sotva tento zavřel oči navždy. V pozdějších letech se o těchto činech přece jen mezi lidmi mluvilo častěji, ale každý se měl na pozoru někoho udat. Mnohý kamarád, který toto možná také prožil, nechtěl o tom ze zvláštních ohledů mluvit, jen tu a tam pošeptal něco dobrému příteli do ucha a divil se, proč se tomu nebo onomu po několika letech po válce daří tak dobře.

Na jaře 1915 se účastnil mohutné ofenzivy v Karpatech, která měla předejít ruskému vpádu do uherské nížiny. Německé velení ve spolupráci se šéfem c. a k. generálního štábu Franzem Conradem von Hötzendorf zahájilo společný úder do gorlicko-tarnowského prostoru. Na hlavním směru útočila německá 11. armáda gen. Mackensena posílená rakousko-uherskou 12. pěší divizí, v jejímž rámci bylo nasazeno i dělostřelectvo, a 21. střeleckou divizí pod velením českého podmaršálka Aloise Podhajského. Jednotky, na jejímž úseku bojoval i A. Schoss, prorazily ruskou obranu na výšinách Pustki, prolomily ruskou frontu a donutily Rusy k ústupu. Alfred M. Schoss zde byl vyznamenán stříbrnou medailí Za statečnost II. třídy, což bylo velice ceněné vyznamenání.³ Zvláště tato operace se mu vryla hluboce do paměti, oživovala některá bojová přátelství a stala se inspirací pro budoucí literární zpracování. Bojovému střetnutí ve dnech 1.–5. května 1915 totiž předcházely Velikonoce, hlavní křesťanské svátky pravoslavných Rusů i katolíků na druhé straně bojiště.

Bystra, 3. dubna 1915, Bílá sobota

Nepřátelské dělostřelectvo střílelo přes den proti kótě 429 ze směru od městečka Glinik- Mariampolski, dále střílela jedna baterie ze směru Sokol do údolí řeky Ropa a severovýchodně od kóty 357. Tyto nepřátelské baterie se ihned dostaly pod dělostřeleckou palbu.

Dnes Bílá sobota. Nastalo pěkné velikonoční počasí. Před naším domem právě kvetou fialky; pod suchým listím vystrkuje svou skromnou hlavičku sasanka, kolem potůčků se to zelená a pučí na všech větvích. Poupata listnatých stromů jsou před rozpukem kulatá a plná, ve větvích to pípá a cvrliká, všude klíčí v matce přírodě nový život. Jak ostré protiklady: Tam hromadné umírání, zde nový život. Pěnkava sedí před naším domem a nadává hláskováním, užvaněné sýkorky půvabně poskakují z jedné větve na druhou. Příroda se připravuje na slavnost vzkříšení Pána. Slunce dnes vysílá zcela výjimečně tak příjemně teplé paprsky, že mě od rýsovacího stolu láká silou ven do přírody. Poslední zbytky sněhu v údolí a na úbočích

Ropy teplé sluneční paprsky rozpustily. Vlhká tmavá pole vydechují namodralé páry, ozimy se již pěkně zelenají a temně modře až fialově se jeví lesy a vrcholky malých viditelných Karpat. Díváme se na hezký kousek přírody. Remízky a úzké pruhy polí, které často dosahují až k strmě stoupajícím lesním porostům, tvoří střídavě oku lahodící obraz. Uprostřed této krásné horské krajiny leží roztroušeny po údolích jednoduché polské selské dvory s doškovými střechami a dřevěnými stodolami, každému vojákovi dobře známé. Zdi jsou natřeny velmi živými barvami, většinou však vidíme modrou v nejrůznějších odstínech. Kouřící komíny těchto malých chat prozrazují, že starostlivá hospodyně zrovna peče velikonoční koláč. Před domky se prohání houf dětí, radujících se z příchodu jara.

Já mířím k dělostřelecké baterii 4/1 a vyhledávám staré známé, abychom si zavzpomínali na domov. k baterie je veselo. Kanonýři hrají k děla karty, neboť nevědí, co podniknout s penězi a časem. Jiná parta se věnuje zpěvu a hře na harmoniku, jiní spí k děla a budou včas probuzeni na prvním místě sedícím mířičem, když pošlou protivníkovi „pěkné pozdravení“. Tak má každý voják své místočko. Většinou se ale hrají karty a v žádném tažení nechybí tak známá „modlitební knížka“, jak ji dělostřelci nazývají. Často naslouchám jejich rozhovorům a často zjišťuji, že dobrá katolická víra se pomalu vytrácí. Ale když nepřítel posílá své granáty, když jejich ocelové střepiny létají kolem, když nepřerušované tikání velikých hodin smrti tam vpředu nechce skončit, mnohý muž si uvědomoval, že uvnitř cítí něco, co nejde zapudit. Je to víra v Pánaboha, ten veliký skvost, který mu milá matka vkládala jako dítěti do srdce, kde pevně zakořenila a nasadila plody. Tato skálopevná víra a důvěra ve Všemohoucího pomáhala mnoha chrabrým bojovníkům překonávat těžké chvíle. Měl jsem možnost být k toho, kdy lidé v okamžiku největšího nebezpečí na kolenou prosili Pánaboha, aby tuto hodinu těžké zkoušky přečkali beze ztrát. Titíž lidé si ještě před půlhodinou tropili posměšky z náboženských otázek, kněžourků atd. Ve vážné chvíli, kdy spatřili nebezpečí a smrt, si až pak uvědomili, že existuje Bůh, který jejich prosby vyslyší.

Většina našich vojáků, které jsem znal, byli dosti přísně věřícími lidmi, zvláště Poláci byli všichni dobří křesťané. Každý měl kolem krku svůj škapulíř, který mu tam pověsila jeho choť nebo matka, když táhl do války. Mnohé jsem viděl při veřejné modlitbě, naskytla-li se příležitost. Leckterý infanterista klečel k podstavce sochy a prosil milého boha o přímluvu v těžké hodině.

Kolik prosebních modliteb bylo v domovu, z těch nejmenších chaloupek zasláno vzhůru za toho, který musel v poli, v zákopech vykonávat své drsné řemeslo. Proč máme schopné, poslušné, disciplinované vojáky? Protože jsou ještě nábožensky založeni, což je nezbytně nutné pro pořádek, pro výchovu úspěšného

Postavení 2. baterie k Bielawince, 1916

člověka. Již Napoleon tvrdil, že bez náboženství musí každý národ zaniknout. Sám nebyl zkostrnatěným katolíkem, ale zdůrazňoval, že k disciplíně a k výchově v muže je pevná a přísná víra předpokladem. Dále tvrdil, že k počestnosti a úplně nezištnosti úspěšného muže je třeba hlubokého náboženského citění od dětství, neboť je v životě ze všech stran ovlivňován a jeho pevná víra by mohla často zakolísat. o Napoleonovi je známo, že svým vojákům neustále pod přísným trestem zakazoval jakkoliv škodit svátostem v kostelích nebo duchovenstvu. Zakazoval i zesměšňování každé víry a jeho nadřízení se vždy přísně dodržovala. Církevní hanobení trestal dokonce smrtí.

Nadporučík zál. O. W. líčí zážitek o Bílé sobotě na frontě před Gorlicí, který je tak zvláštní, že stojí za zaznamenání pro budoucnost.

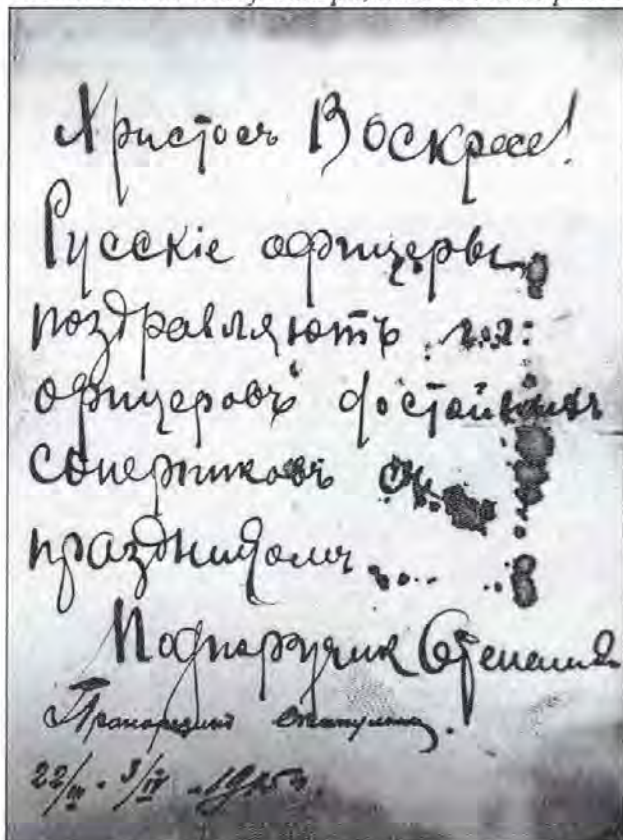
*

V předvečer Bílé soboty 3. dubna 1915 jsme zase v melancholické náladě zaujali pozice v zákopech a nepřetržitá palba až do čtvrté hodiny ranní nám nedala spát. Přes den byl naprostý klid, až na několik výstřelů z děl, zřejmě ze cvičných důvodů.

K večeru jsme náhle z ruských zákopů uslyšeli vícehlasný velebný nádherný zpěv, tisíce Rusy zpívaný, stále silící burácel nocí a v našich drsných vojenských duších vzbuzoval netušené pocity. Do zpěvu se vmísily hlasy zvonů kostela ve vsi Mszanka a oznamovaly nám: „Kristus vstal z mrtvých.“ Zachvátila nás nábožná nálada, při níž jsme vzpomínali na vzdálený domov a i naše mužstvo pohnuto hledělo strnule do hvězdnaté noci protkané nádhernými tóny nebo se sepyatýma rukama společně zpívalo mariánskou píseň. Zpěv mnoha tisíců přátel i nepřátel tak silil, nesl se ke hvězdné obloze s prosbami a nářky jedné nešťastné, trýzněné generace.

Brzy však byla atmosféra narušena bezohlednými lidmi, střelbou, hlavně hromadnou palbou ze stano-
višť sousedního pěšího pluku č. 20; bylo slyšet zpustlé zpěvy a nakonec došlo na pravidelnou střelbu. Vy-
střelené světlice stoupaly vzhůru a osvětlovaly jako ve dne a strašidelně území nikoho mezi pozicemi, které
leželo před námi v hlubokém osamocení. Přidalo se i dělostřelectvo obou stran. V přestávkách palby byly
slyšet stále zvony. Přestřelka trvala až do rána 4. dubna na Pondělí velikonoční.

Velikonoční neděle nám přinesla skvostný jarní den, dosud nezaznamenaný. Slunce hrálo natolik, že
všichni stáli na okraji zákopů, nebo se sedělo před bunkry, aby vychutnávali nádherný den. Ze svěže zele-
ného pole mezi zákopy vzlétali trylkující skřivani. Na

Velikonoční pozdrav ruských důstojníků, 1915

samotné frontě panovalo sváteční ticho. Díval jsem se přes předprseň do předpolí. Kam až oko dohlédne, ani náznak nějakého lidského života, žádná střelba z pušky; smrt ve své práci vraždění lidí ustala. Ani potuchy, že zde na malém prostoru stojí tisíce vojáků. Bylo takové ticho jako ve vzdáleném blaženém míru. Ve třpytu ranního slunce ležel před námi opevněný les k Moszczenice, vpravo vrch cihlářské pece, na něj se napojoval hřbitovní vrch kóty 357 nazvaný „Baumhöhe“ k Gorlice.

Hned po svítání se k polní hlídce pěšího pluku č. 56 objevil ruský důstojník a žádal o tři až čtyřdenní příměří, aby mohli pohřbít mrtvé a oslavit velikonoce. Tento parlamentář, a to bez plné moci, byl zahánán zpět. Později se k pěšímu pluku č. 100 blížily dvě ruské polní hlídky. Ruský šikovatel na naše zavolal: „Můžete teď klidně pohřbít vaše mrtvé, my to uděláme také a nebudeme střílet.“ Ruská patrola upozornila na tabuli, na níž bylo polsky napsáno „Radostné velikonoce vám přeje carský ruský pěší pluk č. 244“. Když jsme se i my dozvěděli, že 23. pěší brigáda (ge-

nerálmajor V. Metz) uzavřela krátkodobé příměří pro pohřbení padlých, ležících k zákopů, tak se částečně potvrdila domněnka, o níž se mluvilo již v noci.

Přibližně kolem 9. hodiny dopoledne o velikonočním pondělí se náhle objevily z ruských pozic tři osoby, mířily k nám v rojnici, gestikulovaly, mávaly čepicemi a šátky, aby ukázaly, že nejsou ozbrojeni. Mávaly a naznačovaly, aby se jim šlo naproti. Tři dobrovolníci z našich na můj rozkaz vyšli ze zákopu a potkali Rusy asi uprostřed předpolí, kde se objímali a líbali. Po krátkém hovoru se obě skupiny oddělily a naši hlásili, že protivníci prosili o příměří, aby pohřbili mrtvé. Po doručení hlášení vyššímu velitelství byla dohoda uzavřena a sjednáno příměří do šesté hodiny večerní.

Mimo stráže vystoupili jsme z krytu, beze zbraní, v ruce jen rýč. Jeden voják vyšel s bílým prostěradlem upevněným na tyči cca 50 kroků před kryt a zabodl provizorní prapor do země. Totéž se událo k Rusů a všichni sestupovali z úkrytů dolů a přes ostnatý drát se prodírali do předpolí. Z obou stanovišť vycházeli vojáci, viděl jsem však jen ruské osoby mužstva, co opakovaně vojensky zdravily a volaly „Kristus vstal z mrtvých!“

Naše setkání bylo přívětivé a obě skupiny se vydaly pohřbít mrtvé z předpolí. Leželi okolo v rozkladu nafouklí jedovatými plyny. Zvláště na zuhelnatěné tělesné pozůstatky k shořelého domku před pravým křídlem 12. roty pěšího pluku 57 byl strašný pohled. Byl to nejpříšernější pobyt na stanovišti, zvláště za měsíčních nocí, kdy mračna vrhají střídavé stíny a mrtvoly ožívaly a nabývaly podoby coby přeludy smyslů.

Často pracovali na jednom hrobě přítel i nepřítel, vyměňovali si maličkosti a potřásali si spolu rukama. Na pozicích se všude slunili vojáci. Oči vychutnávaly krásy začínajícího jara a plíce se občerstvovaly lehkým jarním vzduchem. Každý se radoval, že se mohl vzdálit z úzkých zákopů. Vše povzbuzovalo k idyle dne „vytvořeného bohem k lepšímu, než se býti“.

I já jsem s mým velitelem šel velký kus do předpolí, abych řídil práci. Podle odznaků na ruských uniformách jsem viděl, jací nepřátelští bojovníci proti nám stáli. Protože jsem mohl určit i hodně ruských vojáků s různými čísly na výložkách, bylo mi řečeno, že se jedná o přidělené zbytky sibiřského pluku rozdrčeného „Germány“ na Bzuře. Náhle ke mně přistoupil ruský šikovatel, pozdravil a předal velikonoční pozdrav ruských důstojníků a plechovku s cigaretami, salámem, kandovaným ovocem a bábovkovými řezy. Byl jsem ohromen, předal dary jednomu pěšákovi a na dopisní papír napsal německy „Statečným ruským důstojníkům opětuje srdečné přátelské velikonoční pozdravy“. Praporčík mé roty to na druhou stranu dopisu přeložil do polštiny a s láhví koňaku, kterou na rozkaz přinesl ordonanc z mého krytu, toto předal ruskému šikovateli, který velikonoční dar s potěšením přijal.

Krátce nato se objevila skupina ruských důstojníků, kapitán, nadporučík a praporčík. Jeden z důstojníků mluvil lámanou němčinou, jeho prsa zdobila četná vyznamenání; zúčastnil se již třetí války. Bavili jsme se delší dobu a rozloučili se s přáním všeho dobrého. Při loučení protivníci rytířsky prohlásili, že nechtějí střílet ani ve dnech příštích.

V šest hodin večer příměří skončilo; bílé prapory se stáhly a zase nastoupilo nepřátelství. Ale vše zůstalo v klidu.

O velikonočním pondělí 5. dubna jsme byli vystřídáni. Z rezervy obětované pití, dobová žoldácká zábava a „salónní kapela“ roty se postaraly o dobrou náladu až do hluboké noci. Příjemné chvíle vyvážily vzpomínku na dny útrap a špíny. Bylo to možné samozřejmě jen v zákopovém boji. Dá se však říci, že bez vystřídání by život v zákopech byl nesnesitelný.

*

„Ježíš vstal z mrtvých.“

Jaro v celé oblasti kolem města Gorlice, kde probíhaly těžké boje. Kopcovitý terén poskytuje velmi dobrý pohled na nepřátelské pozice, které z našeho o něco výše položeného postavení se dají dobře přehlédnout.

Z Karpat k nám fouká studený vítr; jarní fén taví sníh na horách a někdy sem shora přijde i dosti studený vzduch. V namodralém oparu leží Gorlice, sotva 3 km před námi. Malé město na řece Ropa prožilo mnoho zlého, některému příteli i nepříteli poskytlo přístřeší na věčné časy, neboť tam odpočívají tisíce statečných bojovníků. Každý pahorek kolem Gorlice je nasáklý krví, krví udatných, tvrdých vojáků, sklizeň neúprosné smrti. A dnes o velikonoční neděli je kolem města klid, který se od podzimu 1914 vytratil, téměř

nezvyklý. Po tak dlouhou dobu svištěly denně stovky střel z děl sem a tam, vzduch se stále chvěl hučením a pískotem. Má skutečně dojít k míru? Mají tyto Velikonoce opravdu přinést změnu? Téměř nikdo nemůže uvěřit, neboť síla nepřítele není ještě zlomena. Rozhodnutí nepadlo. Kolik statných bojovníků ještě vydechne duši, než se tento zápas rozhodne?

Posedává se na krytech, z jedné strany starost, bez opravdové radosti z vesny. V srdcích vojáků se hluboká touha po domově sváří s nemilosrdným osudem. Tento los je často nesnesitelný a krutý. Mučivě to hlodá na těle i duši každého jednotlivce a stejně jako dravec, který svou oběť trhá na kusy, se ostré drápy bolestně zabodávají do masa našich statných vojáků v „polní šedi“. Mnoho dopisů bude dnes odesláno do vlasti. Kolik hořkých zklamání je obsaženo v řádcích, jež budou dnes o velikonočních svátcích věnovány domovu. Z dálky je slyšet zvuk zvonů nějakého kostela; všude vládne sváteční nálada, jež zaplaší krutosti trýznivé války. Ale jak dlouho potrvá tolik pochybný klid?

3. baterie polního dělostřeleckého pluku č. 1 hlásí, že v Szyari na silnici stojí Rusové a Rakušané s civilisty, mezi nimi mnoho žen, a baví se. Ženy mají koše s vejci a různými dobrotami, které vojáci – přítel i nepřítel – přijímají. Je slyšet hru na harmoniku, mezi pozicemi vidět tančící páry, slyšet hluk i smích a vůbec všelijaký shon. Dochází k řádnému bratření, zatímco na vnějším levém křídle je zajato 33 Rusů, kteří budou k večeru na statku Bystra k našeho velitelství vyslýcháni. Radují se, že pro ně válka skončila. Je však jejich radost pravá?

Nastal večer. Je šest hodin a ve všech telefonech to bzučí novými rozkazy a nevěrohodnými zprávami. Mluví se o lsti protivníka, očekávají se noční přepady a nařizuje se nejvyšší bdělost v předních liniích pěchoty. Byly postaveny zesílené hlídky a naslouchači; to, že si ruští a rakouští důstojníci podali ruce, nahoře pobuřovalo, i zde se zase zjevně neprosadila vůle národa. Jisté je, že ruský voják je unavený dále bojovat. Což nebyly snad tyto Velikonoce příznivé k snadnému uzavření míru?

Bystra, 5. dubna 1915, Neděle velikonoční

Ujednané podmínky mezi mužstvem z obou stran vzájemně nestřílet a Velikonoce slavit v duchu křesťanské lásky byly dodrženy. Žádný výstřel nenarušuje svatý klid, který vstoupil do našich pozic. Nařízeno je ostré sledování z dělostřeleckých pozorovaten.

Velikonoční bratření vojáků

Sedím k npor. Büttinghauseho na pozorovatelně baterie 6 a dalekohledem vidím spolu stát skupinu Raků a Rusů na silnici před Mszankou. Naproti je vidět mužstvo ležící na slunci na předprsni zákopů, hrají karty nebo si povídají, snad zážitky minulých dnů. Vyšší polní velitelství náhle znervóznělo a v pět hodin večer jsem telefonem slyšel velitele dělostřelecké brigády gen. Rozwadowského⁴ žalostně nadávat: „To přece není možné, vojáci tam vepředu konají již mírové konference, všichni ti patří před vojenský soud; Lagen schießen.“ Plukovník Riedel⁵ přikázal npor. Pohlovi, veliteli 6. baterie: „Pane nadporučíku Pohle, vystřelte prosím, souřadnice /.../ a to hned.“ Vzdálenost mezi zákopy. Jako varování, že nežijeme v míru. Poblíž zákopů se zapráší, Rusové i Rakové mizí na své pozice. Ale k dalšímu výstřelu nedojde, neboť Rusové palbu neopětují.

Zbytek dne probíhá v klidu; ze zákopů zní na ruské straně hra na harmoniku a pobožné zpěvy. Zrovna zde bych chtěl zmínit, že Rus je zajisté rytířský bojovník. Špinavé činy, pokud je nám v naší válečné oblasti známo, použil zřídka. Zcela bezpochybné, drsné válčení na obou stranách nebylo nikdy.

Před naší malou prkennou boudou zpívá na vršku smrku drozd svou večerní píseň. Čermáček (rehek) poskakuje na staré doškové střeše, prohlíží každé stéblo trávy, zobne tu a onde malý hmyz, radostně cvrliká a píská do jarního večera.

Během válečné služby na ruské frontě byl A. M. Schoss dvakrát raněn: v roce 1916 utrpěl průstřel stehna a později zlomeninu klíční kosti a žeber po pádu z koně do zákopu. Stal se štábním kresličem a koncem roku 1917 nastoupil na Vojenský zeměpisný institut při Ministerstvu války ve Vídni. Po jeho absolvování a krátké dovolené se vrátil k dělostřelectvu. Čekala ho cesta za svou jednotkou na italskou frontu, kde se ještě zuřivě bojovalo na Piavě. To již byl nositelem i bronzové medaile Za statečnost a Stříbrného záslužného kříže s válečnou dekorací. Autor v knize sice zpětně zaznamenal politický rozpad habsburské monarchie, ale v době, kdy ze země Koruny české vznikla 28. října 1918 Československá republika, se nacházel stále na bojišti.

Tamai 30. října 1918

Jedna malá epizoda, která stála život amerického letce. Když se bombardovací letadla daleko před námi střetla s úplně prázdnými silnicemi, otočila se s cílem bombardovat naše jednotky zepředu. Maďarská pěchota zahájila masovou palbu s pušek na letadla letící z boku přes silnici. Je možné, že americké letadlo bylo Maďary sestřeleno – krátce – zpozoroval jsem, jak zrovna cca sto kroků od nás zůstalo viset za ocasní plochu v telegrafních drátech a udělalo pěkné salto. Maďaři se v bezmezně zuřivosti na letadlo vrhli a pilota pažbami pušek utloukli skutečně na kaši. Když jsem viděl, že se letadla od naší jednotky vzdalují, aby se věnovaly jinému vhodnému cíli, pospíchal jsem skrze tlačenicí k zřícenému letadlu. Pilot představoval nevzhlednou, krví pokrytou hmotu. Benzinová nádrž se mezitím vznítla a letadlo stálo v několika vteřinách v plamenech.

Válka pro něj skončila 4. 11. 1918 k italského městačka Nogareta, kdy padl do italského zajetí. Z něj byl propuštěn až 25. 11. 1919. Po návratu do vlasti získal již ve funkci lesníka vlastní revír v Železně k Vrba pod Pradědem, od roku 1932 pak sloužil v Javorníku v nejvyšší hodnosti nadlesního (jmenování 1940) na lesní správě komorního ředitelství velkostatku vrtislavského arcibiskupství. Nebyl členem žádné politické strany, nevykonával službu v čs. armádě. Na komorním ředitelství se mj. věnoval kartografii, tvorbě lesnických map. Oženil se s Emilií Kaluschovou (nar. 7. 6. 1890 v Bílovci), manželství zůstalo bezdětné.

Alfred Michael Schoss byl mnohostrannou osobností. Svůj zájem o lovectví a život v lese prokazoval populárně-naučnými i literárními články publikovanými na stránkách periodik Jagd und Wild (Wien), Deutsche Jägerzeitung, Mähr.-schles. Presse, Mitteilungen des niederösterreich. Forst- u. Jagdschutzvereines, Deutsche Post Troppau, Neisser-Zeitung a přednáškami pro rozhlas v Ostravě a Vrtislavi.⁶ Byl například velkým zastáncem chovu kamzíků v Jeseníkách.⁷ K jeho koníčkům patřilo fotografování, za-

Moždír „Die dicke Thilde“ ráže 30,5 na italské frontě chovala se řada místopisných a žánrových fotografií, též osob mu pracovně blízkých a událostí ze života v Javorníku.⁸ Stýkal se s výraznými kulturními osobnostmi svého regionu, např. s hercem Rudolfem Rittnerem⁹ a regionální spisovatelkou a učitelkou Louise Schittenhelmovou.

Sám si však nejvíce cenil své malířské tvorby, kterou lze dnes zhodnotit jako insitní umění, čímž je míněna tvorba neškolených amatérů, tedy to, čemu se dřív říkalo naivní umění. Namaloval na 80 olejomalb, které skončily jak k jeho osobním přátel, v zámeckém muzeu na Jánském Vrchu, ale zejména jeho oblíbený námět zámek Jánský Vrch coby suvenýr či upomínka na pobyt se nalézal k řady majitelů od Drážďan po Budapešť. Mimo jiné 20. dubna 1939 zaslal svůj obraz „Zámek Jánský Vrch na podzim 1938“ jako dar říšskému kancléři Adolfu Hitlerovi k jeho 50. narozeninám. Obdržel děkovný dopis z vůdcovy kanceláře, ale až po posudku, který na něj vypracovalo okresní vedení NSDAP v Jeseníku.¹⁰

A. Schoss nebyl politicky organizován, jen od roku 1933 byl členem spolku sdružujícího hospodářské úřednictvo, ale společensky se výrazně angažoval v javornickém střeleckém spolku. Stal se i králem střelců a podle tradice namaloval pro další krále střelců jejich terče s motivy divadla v Beyreuthu, letní olympiády v Berlíně 1936, obligátního pohledu na Javorník se zámekem či motivu „Grossdeutschland mit dem Führer“. V roce 1936 založil v Javorníku Německý spolek frontových bojovníků, pozdější NS Reichskriegerbund Kyffhäuser, a byl jeho jednatelem.

Připojení Sudet k Říši totiž jako válečný veterán přivítal, pociťoval to jako satisfakci za léta, kdy ideologie československého státu upřednostňovala legionáře. To však neplatilo na javornickém komorním ředitelství, kde několik kanceláří od něj seděl ruský legionář německé národnosti Herman Jung.¹¹ Co se skutečně skrývá za nacistickou propagandou jako většina jeho spolubojovníků neprohlédl, ale vůči místním nositelům nacistické ideologie se rozhodně nechoval podlézavě s touhou po kariéře, dával jim najevo, že patří k elitě. Mezi svými soukmenovci nebyl tedy oblíben, jak plyne z jeho stranického hodnocení.¹² Do SdP vstoupil 20. března 1938 (legitimace č. 923641) a do NSDAP byl převeden k 1. 12. 1938. Ale nezúčastnil se žádných iredentistických akcí proti Československé republice, nevykonával žádné stranické funkce, jako řadový člen jen platil členské příspěvky a odebíral stranický tisk.

Coby válečný veterán se účastnil se zájezdů na bývalá bojiště a obdržel 11. 2. 1939 maďarskou Pamětní válečnou medaili s meči, 6. 4. 1939 bulharskou Pamětní medaili světové války na červené stuze, 5. 2. 1940 tyrolskou Zemskou pamětní medaili 1914–1918 a 2. 11. 1940 německý Čestný kříž světové války 1914/1918 pro frontové bojovníky.¹³

Až v roce 1940 musel formálně vstoupit do NSKK (Národně socialistický motorizovaný sbor) a NSV (Národně socialistická péče o blaho lidu). Jeho kritický vztah k místním nacistům ho přivedl v roce 1942 před stranický soud NSDAP v roli obžalovaného, protože mu tzv. „ujela v telefonu puša“ zmíniv se o protekci starosty Javorníku. A z posudku, který na něj v únoru 1944 vypracovala místní skupina NSDAP, si okresní vedoucí do hodnocení zaslaného oddělení bezpečnostní služby SD (Sicherheitsdienst) do Opavy vybral, že je římský katolík, jeho odborné znalosti jsou průměrné. „*Podotýkám, že je arogantní, svéhlavý a těžce se podřizuje.*“¹⁴

Po porážce Německa ve 2. světové válce byl nejprve internován v javornickém lágru, ale časem se mohl vrátit jako odborník zpět na ředitelství lesů, zůstal mu zachován i služební byt. Dne 31. července 1946 byl odsunut do Německa. Zemřel 8. 4. 1965 v Ansbachu/Mfr.¹⁵

Osobní dokumenty A. M. Schoss zanechal před odsunem v bývalém arcibiskupském archivu, který přešel po roce 1948 do správy zemědělsko-lesnického, později státního archivu. V roce 1961 byly předány Okresnímu archivu v Javorníku, kde byly r. 1965 uspořádány a inventarizovány dr. Rudolfem Zuberem.¹⁶ Neznámou a po půl století nevyužívanou součástí jeho fondu jsou přílohy k rukopisu knihy *Verklungene Tage*. Vedle podrobných map jednotlivých bojišť jde především o album válečných fotografií, které Schoss uměle sestavil z oficiálních i soukromých zdrojů.¹⁷

V osobě Alfréda M. Schosse a jeho pozůstalosti máme doklad o nečernobílém pohledu na události, které vyvolalo válečné střetnutí před sto lety.

POZNÁMKY

1. SOKA Jeseník, osobní fond Schoss Alfred Michael, inv. č. 20 (rukopis), 22 (tisk) – *Verklungene Tage*. W. Braumüller, Wien 1933.

2. Z rukopisu (viz osobní fond Schoss Alfred Michael, inv. č. 20) všechny ukázky přeložila Krista Voračová.

3. Jednalo se o vyznamenání pro mužstvo a poddůstojníky založené roku 1789 v podobě zlaté a stříbrné medaile. Císař Ferdinand V. rozdělil stříbrnou medaili do dvou tříd. Tzv. malá stříbrná medaile Za statečnost, čili II. třída, byla za 1. světové války udělena v počtu 384 000. Srovnáme-li si počty např. ruské carské armády, tak této medaili odpovídal Kříž sv. Jiří 4. stupně, jenž byl udělen v počtu cca 1,5 milionu. A spojenecká německá armáda udělovala populární Železný kříž II. třídy, kterých bylo předáno okolo neuvěřitelných 5 milionů. Již z toho srovnání vyplývá, že rakouská medaile se udělovala skutečně jen za výjimečné projevy chrabrosti! Viz SEDLÁK, Ladislav – JEDLIČKA, Roman: *Medaile Za statečnost II. třídy*. Signum 2007/20, s. 812.

4. Generál Tadeusz Jordán ROZWADOWSKI (1866–1928) pocházel ze starého zemanského rodu s dlouhou tradicí vojenské služby. Po ukončení nižšího gymnázia ve Lvově absolvoval důstojnickou školu jezdeckta v Hranicích na Moravě a Vojenskou technickou akademii ve Vídni. Skvělé výsledky jej dovedly do diplomatických služeb, v letech 1896–1907 byl vojenským attaché v Bukurešti. Po návratu z ciziny velel pluku a do roku 1913 rychle postoupil do generálské hodnosti. Ale také navázal kontakt s vůdci polského hnutí za nezávislost. Na počátku války velel 12. dělostřelecké brigádě, která spadala pod 12. pěší divizi v Krakově, s ní vyrazil na ruskou frontu a bojoval u Krasniku (srpen 1914) a Borowa (6. září 1914). Od roku 1915 div. gen. Rozadowski se ještě zúčastnil dalších operací, ale o rok později odešel ze služby vzhledem ke sporům s nadřízenými – protestoval proti represím vůči místnímu obyvatelstvu. o něm GROWKA, Květoslav: *Polští nositelé Vojenského řádu Marie Terezie*. Signum, Brno 2007/18, s. 716–720.

5. Plukovník Ludwig RIEDEL velel dělostřelecké divizi při ofenzivě v květnu 1915 ve východní Haliči na úseku Gorlice – Tarnobrzeg. Krátce po zahájení útoku byl jmenován dočasným velitelem 12. dělostřelecké brigády a úspěšně ji vedl od Gorlice a pak na řece Strypa v novoroční ofenzivě 1915/16. Byl vyznamenán rytířským křížem Leopoldova řádu s válečnou dekorací a pruským Železným křížem II. třídy. v červnu 1916 byl jmenován velitelem maďarské 39. dělostřelecké brigády, s níž se zúčastnil těžké obranné bitvy během Brusilovovy ofenzivy. v srpnu 1916 bojoval proti Rusům a Rumunům v Sedmihradsku. 29. ledna 1918 převzal velení pěchotní brigády v sektoru Karnských Alp v Jižním Tyrolsku. Ráno 3. listopadu 1918 se brigáda musela vzdát držených pozic. Riedel byl v důsledku nejasností týkajících se uzavřeného příměří zajat Italy. 11. listopadu 1918 byl povýšen do generálské hodnosti. Po propuštění ze zajetí se 7. 10. 1919 hlásil maďarskému vrchnímu velení, 17. 2. 1920 byl reaktivován a sloužil do 1. 11. 1921, kdy byl povýšen do hodnosti podmaršálka. Penzionován byl 1. 11. 1922. 25. října 1927 byl při 193. promoci vyznamenán za bitvu u Gorlice malým křížem Vojenského řádu Marie Terezie. Zemřel 7. května 1936. A. M. Schoss si s ním později vyměnil několik dopisů, viz SOKA Jeseník, osobní fond Schoss Alfred Michael, inv. č. 6.

6. SOKA Jeseník, osobní fond Schoss Alfred Michael, inv. č. 1, Vlastní životopis s přehledem literárního a výtvarného díla.

7. SOKA Jeseník, osobní fond Schoss Alfred Michael, inv. č. 9, Populárně-naučné články o kamzících, 1939.

8. SOkA Jeseník, osobní fond Schoss Alfred Michael, inv. č. 39–41, tři fotoalba z let 1916–1944.
9. SOkA Jeseník, osobní fond Schoss Alfred Michael, inv. č. 13, Články o R. Rittnerovi, jeho osobnosti a úmrtí, 1932–1943.
10. SOkA Jeseník, fond NSDAP, okresní vedení Jeseník, inv. č. 25, karton 70, Posudek na A. Schosse z 10. 7. 1939.
11. GROWKA, Květoslav: Českoslovenští legionáři okresu Jeseník. Jeseník 2003, s. 16–17.
12. v posudku na A. Schosse z 10. 7. 1939 čteme doslova (v překladu): *Velmi si o sobě myslí. Nezdárvě ctižádostivý*. Viz SOkA Jeseník, fond NSDAP, okresní vedení Jeseník, inv. č. 25, karton 70.
13. SOkA Jeseník, osobní fond Schoss Alfred Michael, inv. č. 4, Dekrety k vyznamenáním, 1939–1940.
14. SOkA Jeseník, fond NSDAP, okresní vedení Jeseník, inv. č. 25, karton 70. Posudek z 1. 3. 1944.
15. o něm: PACHL, Hans: *Zum 65. Geburtstag von Alfred Michael Schoss*. Jauerniger Heimatbrief 7. Jg., 1954/4, s. 4; LUDWIG, Gernot – PACHL, HANS: *Persönlichkeiten*. In: Jauernig und das Jauerniger Ländchen. Regensburg 1983, s. 262–263.
16. Při generální inventuře 2012 byly archiválie nově posouzeny a fond v r. 2014 nově uspořádal a inventářem opatřil Květoslav Growka.
17. SOkA Jeseník, osobní fond Schoss Alfred Michael, inv. č. 37 – fotoalbum obsahuje fotografie č. 1–405. Album si lze prohlédnout na webových stránkách www.archives.cz v sekci digitální archiv.

STRESZCZENIE

Wspomnienia z I wojny światowej weterana z Javorníka Alfreda M. Schossa

Alfred Michael Schoss (1889–1965), pochodzący z Bilého Potoku koło Javorníka, z zawodu leśnik, pracował od 1932 r. w zarządzie lasów administracji dóbr arcybiskupstwa wrocławskiego w Javorníku. W tym okresie napisał książkę *Verklungene Tage* – wspomnienia z czasów walk na froncie rosyjskim i włoskim podczas I wojny światowej. Z okazji 100. rocznicy wybuchu wojny prezentujemy z niej kilka fragmentów. Te wspomnienia również po latach świadczą o patriotyzmie, stosunku do ojczyzny, którą była austriacka monarchia. Opowiadają o wstrząsie, który przeżyli żołnierze i w końcu także całe społeczeństwo. Częścią rękopisu jest album zawierający 405 fotografii z okresu wojny.

ZUSAMMENFASSUNG

Erinnerungen an den großen Krieg des Veteranen Alfred M. Schoss aus Javorník

Alfred Michael Schoss (1889–1965), ein Landsmann aus Bilý Potok (Weißbach) bei Javorník (Jauernig), Förster von Beruf, arbeitete ab 1932 in der Forstverwaltung der Kammerdirektion des Gutes des Breslauer Erzbistums in Javorník. Zu dieser Zeit schrieb er ein Buch - *Verklungene Tage* – Erinnerungen an seine Teilnahme an den russischen und italienischen Kriegsschauplätzen des 1. Weltkrieges. Aus Anlass des 100. Jahrestages des Kriegsausbruchs führen wir einige Ausschnitte daraus an. Diese Zeugnisse zeigen auch noch nach Jahren den Patriotismus, das Verhältnis zur Staatsmacht, die damals die österreichische Monarchie war. Und sie bezeugen auch die Erschütterungen, die die Soldaten und in der Folge die gesamte Gesellschaft, die gesellschaftlichen Einrichtungen und die europäischen Staaten durchlebten. Bestandteil der Handschrift des Buches ist ein Album mit 405 Kriegsphotografien.

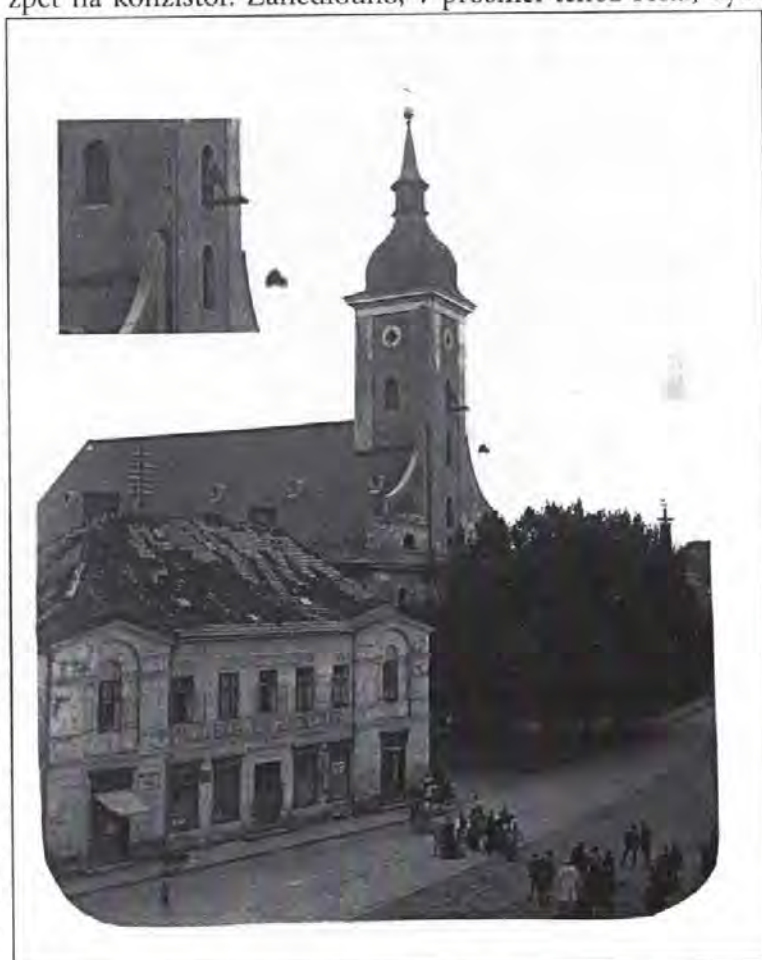
Ohlédnutí za rekvizicemi zvonů na Jesenicku v období 1. světové války

Jan Lednický, Jeseník

Rekvizice zvonů během 1. světové války připravily řadu kostelů, kaplí a zvoníc na území tehdejšího Rakouska-Uherska o tisíce zvonů. Zvonovina, slitina mědi (78%) a cínu (22%), musela tehdy posloužit zbrojnímu průmyslu neustále se potýkajícímu s nedostatkem barevných kovů pro válečnou výrobu. Zájem o zvony, vyvolaný blížícími se rekvizicemi, podnítil úřady k řadě různých opatření. Ať už to bylo roku 1915 nařízení o vyhotovení soupisů zvonů ve farnostech s podrobnými údaji o jednotlivých zvonech, tak i vyčlenění odborníků, kteří měli posuzovat památkovou hodnotu jednotlivých zvonů na základě těchto soupisů a dále pořizování fotodokumentace, zhotovování sádrových odlitků plastické výzdoby cenných zvonů, frotáže aj. i přes veškerou snahu nebylo možné zabránit tomu, aby při dvou vlnách rekvizic v letech 1916 a 1917 zmizela v nenávratnu řada cenných kampanologických památek. V rámci letošního výročí 100 let od začátku 1. světové války bych rád přiblížil prvoválečné ztráty zvonů na Jesenicku.

Možno říci, že v rozmezí let 1915 až 1917 zmizelo z věží kostelů a kaplí nynějšího jesenického okresu více jak 114 kusů zvonů pocházejících ze 17. až 20. století. Již na podzim roku 1915 rozeslala biskupská konzistoř pro rakouské Slezsko sídlící v Těšíně, pod níž spadaly i farnosti na Jesenicku, oběžníky s příloženými formuláři. Do nich měli správci farností zapsat podrobné údaje o všech zvonech v dané farnosti a následně tento seznam zaslat zpět na konzistoř. Zanedlouho, v prosinci téhož roku, bylo v rámci vyhlášené „Vlastenecké válečné sbírky kovů“ dodáno ministerstvu války několik zvonů. Z okresu Jeseník to bylo něco okolo 21 kusů. Není zde započítán puklý zvonek z roku 1803, který věnovala na sbírku barevných kovů farnost Ondřejovice již v dubnu roku 1915. Bohužel, díky dalšímu nepříznivému vývoji války a zvýšené poptávce po barevných kovech, jelikož tyto už nebylo možné dovážet z ciziny, bylo přistoupeno v roce 1916 již k rozsáhlým rekvizicím zvonů na celém území mocnářství.

V rámci jesenického okresu bylo v tomto roce zrekvírováno nejvíce zvonů, více jak 74 kusů. Tuto nezáviděníhodnou práci v našem regionu prováděl vojenský stavební oddíl z Krakova, tvořený několika vojáky pod velením por. Ing. Sigfrieda Gottlieba. Tento oddíl byl pověřen rekvizicemi zvonů v jednotlivých obcích a taktéž zajišťoval veškeré práce s tím spojené. Výjimku tvoří jen obec Ostružná, protože tato byla součástí politického okresu Šumperk a farnost spadala pod olomouckou diecézi.

Zvon zrekvírovaný 12. 9. 1916 z farního kostela Nejsvětější Trojice v Javorníku, výřez (VMJ Jeseník)

Proto zde zvony v roce 1916 a 1917 rekvírovala jiná jednotka krakovského vojenského stavebního oddílu. Zvony určené k rekvizici byly vyhazovány ze zvonových pater věží na prostranství před kostel nebo byly rozbíjeny přímo ve věžích na menší kusy. Ty nejmenší zvony pak byly povětšinou sneseny vojáky po schodišti dolů. Následně byly zvony či zvonovina z rozbitých zvonů zváženy, byl vyhotoven protokol o převzetí zvonů, které byly poté převezeny na železniční nádraží. Jelikož na Jesenicku bylo nejvíce zvonů zrekvírováno v roce 1916, vlna rekvizic o rok později nebyla pro region tak citelná. Jednalo se vesměs o ojedinělé případy.

Informace o rekvizicích na Jesenicku můžeme nalézt ve fondech Státního okresního archivu v Jeseníku. Bohužel materiály k tématu rekvizic zvonů za 1. světové války jsou ve fondech jednotlivých farních úřadů sporadické. Nejvíce informací nám ale poskytnou dochované farní a obecní kroniky, kde se o rekvizicích píše často velmi podrobně. Zvláště díky záznamům v kronikách si můžeme udělat obrázek o tom, kolik zvonů bylo z Jesenicka za první války zrekvírováno. Pro zajímavost přikládám v příloze tabulku se seznamem zvonů zrekvírovaných z jesenického okresu v letech 1915–1917. Údaje, které jsou zde značeny otazníky, nebylo možné zjistit. Ve dvou případech nejsou k daným farnostem vepsány žádné informace a to z důvodu absence jakýchkoli materiálů k tématu, ať už archivních pramenů, či literatury. Závěrem lze ještě dodat, že v okrese Jeseník bylo během 1. světové války zkonfiskováno více jak 20 000 kg (čili zhruba 20 tun) zvonoviny.

*Lic. theol. Hugo Foltwarschky
Harrer*

Rekvizice zvonu z evangelického kostela v Jeseníku dne 14. 8. 1916 (VMJ Jeseník)

Zrekvírované zvony z farnosti Zlaté Hory, léto 1916 (VMJ Jeseník)

PŘÍLOHA

Obec	Část obce	Kostel, kaple, aj.	Datum rekvizice	Váha (kg)	Rok ulití	Zvonař
Bělá pod Pradědem	Horní Domašov (farnost)	kostel sv. Tomáše	9/6/1916	261	1802	Wolfgang Straub, Olomouc
			4/9/1916	171	1748	Stephan Reichel, Nisa
	Dolní Domašov (farnost)	kostel sv. Jana Křtitele	5/9/1916	981	1889	Petr Hilzer, Vídeňské Nové Město
			5/9/1916	130	1823	?
	obec	obecní kaple	9/6/1916	43	1833	?
			9/6/1916	36	1828	Leopold František Stanke, Olomouc
Walden-burk	škola	24/7/1917	33	1825	Leopold František Stanke, Olomouc	
Bernartice	obec	kostel sv. Petra a Pavla	13/12/1915	363	1875	W. Geittner, Vratislav
			13/12/1915	73	1827	František Stanke, Olomouc
			6/9/1916	233	?	?
Bílá Voda	obec	kostel Navštívení P. Marie	1915 - 1917 (?)	771	?	?
				317	?	?
		hřbitovní kaple		45	?	?
	Růženec	kaple		42	?	?
Černá Voda	obec	rekvizice proběhla, ale podrobnější údaje nebylo možné zjistit				
Česká Ves	obec	kaple sv. Dominka (zbořena)	14/12/1915	130	1775	Jan Arnošt Christelly, Bratislava
			14/8/1916	155	1798	Wolfgang Straub, Olomouc

Hradec - Nová Ves	Hradec	kaple sv. Anny	1916 (?)	?	1767	František Stanke, Olomouc
	Nová Ves	kaple P. Marie Růžencové	30/8/1916	41	1887	Petr Hilzer, Vídeňské Nové Město
Javorník	Město	kostel Nejsv. Trojice	12/9/1916	?	?	?
			12/9/1916	?	?	?
			12/9/1916	?	?	?
		kaple sv. Antonína	12/9/1916	?	?	?
	Bílý Potok	kostel sv. Vavřince	3/9/1916	550	?	?
			3/9/1916	160	?	?
			3/9/1916	80	?	?
	Kohout	kaple	3/9/1916	24	?	?
	Travná	kostel Neposkvr. početí Panny Marie	5/9/1916	730,5	?	?
			5/9/1916		?	?
	Zálesí	kostel sv. Barbory	rekvizice proběhla, ale podrobnější údaje nebylo možné zjistit			
Jeseník	Město	kostel Nanebevze- tí P. Marie	14/12/1915	252	1794	Wolfgang Straub, Olomouc
			16/8/1916	218	1738	Jan Jiří Poseck, Nisa
		radnice (požární zvon)	1917 (?)	?	1718	?
		evang. kostel	14/8/1916	540	1883	Petr Hilzer, Vídeňské Nové Město
	Bukovice	kostel sv. Jiří	16/8/1916	818	1902	Petr Hilzer, Vídeňské Nové Město
			16/8/1916	235	1902	Petr Hilzer, Vídeňské Nové Město
			10/10/1917	379	1902	Petr Hilzer, Vídeňské Nové Město
		škola	14/12/1915	51	1887	?
	Dětrichov	škola	14/12/1915	66	1796	?
	Gräfen- berk	kaple	16/8/1916	17	?	?
	Hamrová	kaple Sedmibo- lestné P. Marie	14/12/1915	9	?	?
	Křížový Vrch	kaple sv. Anny	14/12/1915	102	1847	Karel Stecher, Brno
Kobylá n. Vidnavkou	obec	kostel sv. Jáchy- ma	15/12/1915	87	1846	Leopold František Stanke, Olomouc
			15/12/1915	62	1808	?
	Annín	kaple sv. Josefa	15/12/1915	16	1816	František Stanke, Opava
Lipová Lázně	obec	kostel sv. Václava	1915 (pro- sinec)	392	1826	?
			8/16/1916	68	?	?
Mikulovice	obec	kostel sv. Miku- láše	30/8/1916	1058	1904	Petr Hilzer, Vídeňské Nové Město
			30/8/1916	328	1904	Petr Hilzer, Vídeňské Nové Město
	Kolnovice	kaple sv. Rocha	30/8/1916	57	1801	František Stanke, Opava
	Terezín	kaple	30/8/1916	31	1812	František Stanke, Opava
	Široký Brod	kostel Povýšení sv. Kříže	1916 (?)	?	1912	Petr Schilling, Apolda
			1916 (?)	?	1912	Petr Schilling, Apolda

Ostružná	obec	kostel Tří králů	13/10/1916	237	1731	?
			6/9/1917	230,5	1873	Ignác Hilzer, Vídeňské Nové Město
			6/9/1917		1873	Ignác Hilzer, Vídeňské Nové Město
		hřbitovní kaple	6/9/1917		?	?
Ostružná	Petrův	kaple	6/9/1917	?	?	?
Písečná	obec	kostel sv. Jana Křtitele	5/6/1916	205	?	?
			5/6/1916	75	?	?
	Chebzí	kaple	5/6/1916	9	?	?
Skorošice	obec	kostel sv. Martina	15/9/1916	213	1847	Leopold František Stanke, Olomouc
			15/9/1916	123	1866	Leopold František Stanke, Olomouc
	Kamenné	kaple	15/9/1916	18,5	?	?
	Nýznerov	kostel Nanebevze- tí P. Marie	15/9/1916	13,5	1849	Leopold František Stanke, Olomouc
			15/9/1916	16	?	?
	Petrovice	kaple	15/9/1916	52,5	1840	Leopold František Stanke, Olomouc
St. Červená Voda	obec	kostel Božího Těla	15/12/1915	133	1792	?
			15/12/1915	60	1792	?
Supíkovice	obec	kostel sv. Hedviky	21/8/1916	576	1869	Wolfgang Straub, Olomouc
Uhelná	obec	kostel sv. Kateřiny	9/9/1916	?	?	?
			9/9/1916	?	?	?
	Nové Vilé- movice	kostel Neposkv. početí Panny Marie	za I. svět. války byly zrekvírovány 2 zvony, nic bližšího však nelze o této rekvizi zjistit			
Vápenná	obec	kostel sv. Filipa Neriho	1916 (únor)	454	1799	?
			1916 (únor)	26	?	?
Velká Kraš	obec	kaple sv. Floriána	13/12/1915	42	1855	?
	Hukovice	kostelík P. Marie	13/12/1915	15	1764	?
Velké Kuně- tice	obec	kostel P. Marie Sněžné	22/8/1916	197	1749	Stephan Reichel, Nisa
			22/8/1916	216	1778	Wolfgang Straub, Olomouc
			22/8/1916	43	1749	Stephan Reichel, Nisa
	Františkov	kaple	22/8/1916	60	1861	Leopold František Stanke, Olomouc
Vidnava	obec	kostel sv. Kateřiny	13/12/1915	49	1732	?
			13/12/1915	38	1883	?
			6/9/1916	625	?	?
			6/9/1916	154	?	?
		kostel sv. Františka (gymnázium)	6/9/1916	?	?	?
Vidnava	obec	kaple (klášter)	6/9/1916	20	?	?
Vlčice	obec	kostel sv. Bartolo- měje	8/5/1916	300	1618	Adam Schraub, Nisa
			6/5/1917	166 (?)	1618	Adam Schraub, Nisa
	Dolní Les	kaple	6/6/1916	20,5	?	?
	Hřibová	kaple	6/6/1916	31	1832	Leopold František Stanke, Olomouc
	Vojtovice	kaple	6/6/1916	33	1875	Ignác Hilzer, Vídeňské Nové Město

Zlaté Hory	obec	kostel Nanebevzetí P. Marie	1916 (srpen)	?	?	Adalbert Hiller, Brno
			1916 (srpen)	?	?	?
			1916 (srpen)	?	?	?
			1916 (srpen)	?	?	?
		kostel sv. Kříže	1916 (srpen)	?	?	?
		kaple Sv. Trojice	1916 (srpen)	?	?	?
		kaple sv. Rocha	1916 (srpen)	?	?	?
	Horní Údolí	kostel sv. Jana Křtitele	1916 (léto)	832	1888 (?)	Franz Gössner, Vídeň
			1916 (léto)		1888 (?)	Franz Gössner, Vídeň
			1916 (léto)		1888 (?)	Franz Gössner, Vídeň
	Maria Hilf	poutní kostel (zdemolován v r. 1973)	1916 (srpen)	?	?	?
	Ondřejovice	kostel sv. Martina	12/12/1915	142	1861	Leopold František Stanke, Olomouc
			12/12/1915	72,5	1832	Wolfgang Straub, Olomouc
			23/4/1915	32	1803	František Stanke, Opava
	Rejvíz	kostel Jména P. Marie	17/8/1916	68	?	?
			17/8/1916	16	?	?
	Rožmitál	kaple sv. Antonína	1916 (srpen)	?	?	?
	Salisov	kaple Nanebevzetí P. Marie	12/12/1915	95,5	1894	Otto Morczinek, Hlubčice
Žulová	obec	kostel sv. Josefa	1916	422	1877	Ignác Hilzer, Vídeňské Nové Město
			1916	126	1877	Ignác Hilzer, Vídeňské Nové Město

ZUSAMMENFASSUNG

Rückblick auf die Requirierung von Glocken in der Region Jeseník in der Zeit des 1. Weltkrieges

Während des 1. Weltkrieges mussten Glockenlegierungen, Legierungen aus Kupfer und Zinn, ständig der Waffenindustrie bei dem auftretenden Mangel an Buntmetallen für die Kriegsindustrie aushelfen. 1915 erschien eine Anordnung zur Anfertigung einer Aufstellung von Glocken in den Pfarreien mit ausführlichen Angaben zu den einzelnen Glocken. In einer ersten Welle wurde im Rahmen der verkündeten „vaterländischen Kriegssammlung von Metallen“ dem Kriegsministerium eine Reihe von Glocken zugeführt. Aus dem Bezirk Jeseník waren es um die 21. Infolge des ungünstigen Kriegsverlaufs wurde 1916 zu zahlreichen Requirierungen von Glocken im gesamten Territorium der Monarchie gegriffen. Im Verlauf der Jahre 1915–1917 verschwanden von den Türmen der Kirchen und Kapellen des heutigen Bezirkes Jeseník mehr als 114 Glocken, die aus dem 17. bis 20. Jahrhundert stammten. Ihre Übersicht aus Angaben, die namentlich aus den Pfarreien kommen und aus den Gemeindechroniken stammen, ist in einer Tabelle aufgeführt.

STRESZCZENIE

Rekwizycje dzwonów na Jesenicku w czasie I wojny światowej

Podczas I wojny światowej dzwony, będące stopem, miedzi i cyny, stały się surowcem dla przemysłu zbrojeniowego stale borykającego się z niedostatkiem metali kolorowych na potrzeby wojenne. W 1915 r. ukazało się zarządzenie dotyczące przygotowania spisu dzwonów w parafiach wraz ze szczegółowymi informacjami o poszczególnych dzwonach. W czasie pierwszej fali w ramach ogłoszonej „Patriotycznej wojennej zbiórki metali” przekazano ministerstwu wojny pewną ilość dzwonów. Z terenu powiatu Jeseník było to ok. 21 sztuk. Z powodu niekorzystnego przebiegu wojny przystąpiono w 1916 r. do zakrojonej na dużą skalę rekwizycji dzwonów. W latach 1915–1917 z terenu powiatu Jeseník ubyło ponad 114 dzwonów pochodzących z okresu od XVII do XX w. Ich przegląd z informacjami, pochodzącymi głównie z kronik parafii i miejscowości, znajduje się w tabelce.

Pomníky obětem 1. světové války na okrese Jeseník

Mgr. Bohumila Tinzová, Státní okresní archiv Jeseník

*„Přísahajme, že, až se svět poučí a mír se vrátí k národům,
byla tato oběť hrdinů válečného pole cti obětí poslední.“*
Motto pomníku v Loučné nad Desnou, autor neznámý

Války a jejich oběti; jako červená, či spíše krvavá nit se toto téma táhne celou historií lidstva. Miliony zmařených lidských životů obětovaných „na oltář vlasti“, náboženským ideálům či jiným vznešeným myšlenkám. Krev a slzy, neštěstí a bída, to jsou důsledky každé války bez ohledu na důvody, které k ní vedly, a na její výsledek. Přes to všechno jsou právě války v určitém slova smyslu hybnou silou lidských dějin a jako k takovým k nim přistupuje i historická věda. Jsou pravděpodobně nejlépe zdokumentovanými epochami lidských dějin od starověku po současnost, upírá se k nim neustálá pozornost historiků i laických zájemců o historii. S technickým vývojem šel vždy ruku v ruce vývoj nových zbraní, mnohdy došlo ke zneužití jedinečných objevů vědy k ničení lidských životů, ať již to byl vynález střelného prachu ve starověké Číně, letadlo na sklonku devatenáctého století, či štěpení atomového jádra ve století dvacátém.

Právě dvacáté století bylo svědkem dvou nekrvavějších válečných konfliktů, které na rozdíl od dřívějších, povětšinou lokálních válek (snad s výjimkou války třicetileté), zasáhly svým rozsahem i důsledky prakticky celý svět.

Rok 2014 přinesl masové a nákladné oslavy 100. výročí počátku 1. světové války. Tento příspěvek má ale být spíše připomenutím neslavné stránky prvního světového válečného konfliktu, který přepsal mapu celé Evropy. Bohužel, víra autora motta v záhlaví příspěvku se ukázala být příliš optimistickou, války hýbají světem stále. Chceme vzdát hold oněm milionům obětí, nejen padlým a nezvěstným, ale též pozůstalým, vdovám a sirotkům, kteří patřili také k obětem války. Druhým důvodem vzniku článku je upozornit na pozoruhodná umělecká díla, jež byla vytvořena na památku těchto obětí. Takřka v každé obci našeho okresu byl v období od r. 1921 do r. 1937 postaven pomník či alespoň odhalena pamětní deska.

Základní typy pomníků na Jesenicku

Zjištěné realizace na Jesenicku lze prvotně rozdělit na tři základní typy. Nejprostším způsobem připomenutím obětí byly pamětní desky umístěné povětšinou v prostorách kostela nebo na venkovní zdi veřejné budovy; v případě pamětních desek pořizovaných místním spolkem třeba na hasičské zbrojnici. Šlo ve většině případů o desky žulové či mramorové s vyrytými jmény obětí. Doplněny byly vždy datací a většinou též nějakým mottem či dedikací. Na Jesenicku máme dochován jediný případ pamětních desek zhotovených ze dřeva (farní kostel v Jeseníku). V několika případech dotvářela celkovou kompozici ještě sochařská či řezbářská práce: Ježíš Kristus na kříži (farní kostely v Jeseníku a Žulové nebo hřbitovní kostel v Bukovicích) či pieta (kostel ve Vápenné).

Nákladnější variantou byly pomníky situované buď na veřejném prostranství: návsi, náměstí, k kostela nebo na hřbitově. Jejich provedení odpovídalo především finančním možnostem dané obce a také ambicím obecní reprezentace. Lze mezi nimi najít prosté pomníky vyžděné z lomového kamene se vsazenou pamětní deskou z leštěné žuly, složitější kamenné sloupy kvalitní práce zdejších kamenických mistrů, ale též umělecky provedené monumentální pomníky s bohatou sochařskou výzdobou pocházející z dílen místních umělců, které svou výtvarnou hodnotou přesahují regionální význam. Umění našich sochařů dokládá mj. též velikost území, na nichž jejich pomníky lze najít: od vlastního Jesenicka, přilehlé oblasti tehdejšího československého Slezska až po jižní Moravu a východní Čechy. Vysvětlením je částečně i výzva Zemského úřadu pro podporu řemesel z r. 1922, kterou úřad vyzval obce k nahlá-

šení úmyslu zbudovat pomníky. Následně jim zprostředkoval navázání kontaktů s vybranými umělci – sochaři. Mezi nimi byli z naší oblasti Engelbert Kaps, Josef Obeth a v jednom případě i Paul Stadler, jejichž památníky vznikaly v německy mluvících oblastech celého Slezska, Moravy a východních Čech, zatím co v českých obcích se objevovaly pomníky českých tvůrců, mj. Vojtěcha Suchardy z Nové Paky.

Symbolika výzdoby pomníků

Opomíjeným pohledem na dochované pomníky se sochařskou výzdobou je jejich symbolika; symboly tvořily odedávna důležitou součást myšlenkového obsahu uměleckých děl, byť pro dnešního člověka jsou mnohdy těžce pochopitelné nebo naprosto nečitelné. V případě války je jejich rejstřík velmi bohatý, zvláště k realizaci vytvořených takovými sochaři, jako byli Engelbert Kaps či Josef Obeth. Byť lze realizace jednotlivých sochařů poměrně dobře odlišit, obecné teze lze najít k všech.

Výrazové prostředky používané těmito sochaři při navrhování i realizaci památníků obětem 1. světové války tvořily širokou škálu: od tzv. obětních kamenů či pamětních desek se jmény padlých přes sloupy v různých provedeních až po složité sochařské kompozice či kašny. Lze mezi nimi najít figurální kompozice padlých či zraněných válečníků, církevní motivy vzkříšení či piety a složité válečné výjevy komponované jako reliéfy. Jako materiál využívali nejčastěji žulu a mramor (kombinace těchto materiálů je typická především pro Josefa Obetha), objevuje se také pískovec (kostel ve Vápenné) a již zmíněné dřevo v kombinaci s mramorem (v Jeseníku-Bukovicích). Vznikla emocionálně silná díla na jedné straně plná heroismu, na straně druhé smutku nad zbytečně zmařenými lidskými životy, tiché modlitby za jejich spasení, ale také úcty k vlasti a k padlým, jež za ni položili život, a víry, že se běsnění válečné litice nebude opakovat.

Symbole lze rozdělit do několika skupin, z nichž první tvoří obecné symboly války: meč, a další zbraně, přilby v nejrůznějších provedeních a především tlapatý kříž – původně symbol osobní statečnosti vojáka bez ohledu na hodnost, který byl sice zneužit nacisty, ale v upravené podobě železného kříže je v Německu stále vojenským vyznamenáním. Tento kříž se na německých pomnících vyskytoval často, najdeme ho takřka na všech pomnících 1. světové války okresu Jeseník. Objevují se samozřejmě postavy vojáků či výjevy z bitevní vřavy, většinou v podobě reliéfů. Mistrovství v tomto oboru představovaly reliéfy Engelberta Kapse na pomníku před vodní tvrzí v Jeseníku. Bohužel, k představě o jeho umění nám musí dnes stačit pouhý fragment zničeného díla. Patrně nejčastějším atributem je meč-kříž jako spojený symbol války, a modlitby za její oběti, víry v Boha i v lepší zítřek.

Druhou skupinu představuje symbolika převzatá z germánské či galské mytologie nebo ze starověku. Sem patří vavřínové snítky a věnce známé z antiky jako symbol vítězství, antické přilby či celá zbroj nebo písmena řecké abecedy alfa a omega symbolizující začátek a konec všeho, tedy i lidského života. Často se objevuje též obětní kámen, symbol nejvyšší oběti nebo věčný plamen symbolizující věčnou památku, orel jako symbol statečnosti. V naší oblasti, jako ve všech německy mluvících zemích, jsou častými symboly dubový věnec či propletené větve dubu, posvátného stromu starých germánských kmenů. Zařadit sem lze i postavu gotického rytíře Rolanda, hrdiny francouzského rytířského eposu, velice populárního v německých zemích.

V neposlední řadě byly na pomnících často zobrazovány křesťanské symboly a motivy z bible: kříž, andělé, především anděl smrti se široce roztaženými křídly či andělé v reliéfech vzkříšení vojáka, zřejmém příoměru k biblickému vzkříšení Ježíše Krista. Patří sem také motivy piety či postavy samotného Krista, většinou jako symbolu největšího utrpení, nebo k Josefa Obetha ve zpodobnění Samaritána, pomáhajícího raněnému. Josef Obeth použil v našem regionu i sv. Jiří, hned dvakrát: ve Vidnavě jako sochu stojícího rytíře modlícího se po boji a ve Vápenné na jednom z mramorových reliéfů rozsáhlého pomníku. Sv. Jiří je legendárním symbolem vítězství nad drakem, personifikací zla.

Antimilitaristická symbolika je charakteristická především pro dílo Josefa Obetha, k něhož symbolická hloubka díla hraje podstatnou roli v celé tvorbě. k jeho válečných pomníků s figurální výzdobou šlo v naprosté většině případů o zpodobnění raněného, umírajícího či mrtvého; v mnoha případech ani ne vojáka, spíše muže; jeho antihrdinové v podobě sv. Jiří či rytíře Rolanda stojí po boji s hlavou skloně-

nou v tiché modlitbě; další pomáhají raněnému kamarádovi. Totéž platí také o obou pomnících z dílny Paula Stadlera. z děl Engelberta Kapse patří do této skupiny pomníky na Rejvízu (symbolické sloupy a reliéfy na obětní míse) a v Písečné (sarkofág s mrtvým vojákem). Většina pomníků tohoto umělce, hlavně z období po r. 1930, byla ale typická heroickým pojetím.

Autoři, kamenické dílny a kameníci podílející se na realizacích pomníků 1. světové války na okrese Jeseník

Určení autorství jednotlivých pomníků bylo ve většině případů nemožné. Pokud nebyl pomník přímo signován, bylo třeba vycházet z literatury, dobového tisku nebo ze zápisů v kronikách. Literatura či prameny se ale v některých případech v údajích o autorovi rozcházel. V tom případě jsou v textu či v poznámce k jednotlivým realizacím uvedeny obě varianty. Následující seznam je tedy pouze zachycením současného stavu bádání. k některých méně známých kameníků bylo zjištěno pouze příjmení, někdy iniciály jména.

Na prvním místě jsou v seznamu uvedeni známí sochaři, následuje abecední rejstřík ostatních tvůrců se zjištěnými údaji.

Josef Obeth (1874 Terezín, m. č. Mikulovic – 1961 Säckingen)¹

Josef Obeth měl kámen doslova v krvi, jeho otec byl provozním mistrem lomu ve Velkých Kuněticích. V roce 1887 nastoupil na odbornou kamenickou školu do Supíkovic. Jeho další kroky mířily do Vídně. Po absolutoriu Státní školy uměleckých řemesel zde studoval v ateliéru sochařství na akademii výtvarných umění. o jeho dalším osudu rozhodla do velké míry zakázka, kterou dostal v roce 1898: sousoší Vidění sv. Františka pro gymnaziální kostel ve Vidnavě. Definitivní návrat sochaře do rodného kraje znamenala druhá zakázka z roku 1902 na monumentální pomník k uctění památky V. Priessnitz, zakladatele lázní na Gräfenberku. Poté již byl Obeth jako uznávaný sochař zahrnut objednávkami. Dlouhý seznam jeho děl obsahuje nejen památníky, náhrobky a pomníky padlým, ale také výzdobu veřejných i soukromých budov.

I po odsunu v roce 1946 zůstával dále činný až do vysokého věku. Zemřel 18. 9. 1961 ve svém novém domově, v německém Bad Säckingenu.

Obeth byl středoevropským umělcem. Měl mimořádný cit pro začlenění díla do okolní krajiny, pro celkovou kompozici a vyznění realizace v souznění s okolním prostředím. Rozsah i kvalita Obethova díla svým významem překračuje regionální měřítko a řadí jej k nejosobitějším umělcům 1. poloviny 20. stol. ve střední Evropě.

Celkem 31 zjištěných pomníků obětem 1. světové války, které vytvořil od počátku 20. let do r. 1937. Původní domněnka, že většina z nich byla po r. 1945 zničena, se naštěstí ukázala jako mylná – jedním z důvodů může být skutečnost, že až na výjimky nenesla jeho tvorba charakteristické rysy „nového německého umění“ třicátých let 20. století a nebyla tedy v chaotickém období po skončení 2. světové války tolik provokující. Z tohoto celkového počtu se dochovalo v původním stavu 16 realizací, některé prošly restaurováním. K nim je třeba přičíst čtyři pomníky dochované jen z části, přičemž většinou chybí sochařská výzdoba (Dolní Dunajovice, Dolní Moravice, Krasov a Vápenná – kostel). Další čtyři díla se dočkala rekonstrukce, ať již celkové (Dolní Benešov, Stará Červená Voda) nebo částečné (Vápenná – obelisk, Vítkov). Nenávratně zničeno bylo tedy sedm dosud zjištěných Obethových pomníků 1. světové války.

Na Jeseníku je prokázáno jeho autorství k sedmi pomníkům: Horní Heřmanice, Javorník – kostel, Stará Červená Voda, Vápenná – komponovaný pomník na kopci a předsíň kostela, Vidnava, Vlčice.

Paul Stadler (1875 Jeseník – 1955 Bad Wildungen)²

Paul Stadler pocházel z řemeslnické rodiny, otec byl mydlářem v Jeseníku. Jako výtvarně nadané dítě navštěvoval odbornou řezbářskou školu ve Vrbně pod Pradědem, státní školu uměleckých řemesel ve Vídni a akademii výtvarných umění tamtéž. Jeho prvním působištěm byla Opava. Pak se ale vrátil na

Pomník v Adolfovicích, dílo P. Stadlera, 1923 (reprofoto)

Jesenicko a od druhého semestru školního roku 1905/06 vyučoval na Zemské odborné škole pro zpracování mramoru v Supíkovcích kaligrafii, kreslení a modelování. Byl prvním členem profesorského sboru, který byl sochařem, což znamenalo pro vzdělávání kamenosochařů i kameníků-řemeslníků velký přínos. Ve školním roce 1919/1920 byl jmenován prozatímním ředitelem školy. V období školních let 1921/22–1936/37 zastával Stadler funkci ředitele. Jako praktický učitel i ředitel udržel Paul Stadler vysokou úroveň přípravy absolventů školy. Po odchodu do penze se přestěhoval ze Supíkovců do rodného Jeseníku.

Vedle pedagogické práce se věnoval i vlastní tvorbě. Nesla většinou znaky klasicizujícího slohu, některé práce byly ovlivněny secesí. Většina prací byla provedena ve slezském nebo carrarském mramoru. Vzhledem k tomu, že byl finančně zajištěn, mohl se věnovat pouze zakázkám, které ho oslovily a tvořit zcela svobodně. v tvůrčí práci pokračoval i po odsunu do Německa, kde se usadil v Nieder Werbe v Hesensku. Po smrti své ženy roku 1950 se přestěhoval s dcerou Ilse do lázeňského města Bad Wildungen. i zde dále tvořil, věnoval se především drobné plastice. Zemřel ve věku osmdesáti let 22. října 1955.

Známe pouze 2 jeho pomníky I. světové války: na Jesenicku v Adolfovicích a mimo okres ve východočeských Svitavách (zničen).

Engelbert Kaps (1888 Jeseník – 1975 Regensburg)³

Je jedním z nejvýznamnějších žáků Zemské školy kamenické v Supíkovcích. Studoval zde v letech 1903–1906. Studium sochařství se pak věnoval na vídeňské akademii 1907–1914. Během studií se živil jako kamenosochař. Není bez zajímavosti, že v r. 1909 pracoval k Josefa Obetha na dokončení pomníku V. Priessnitze v Jeseníku. Až do r. 1921 měl ateliér k svého tchána Melzera v Jeseníku, od té doby působil v Supíkovcích. E. Kaps se věnoval monumentální a portrétní tvorbě. Je autorem řady válečných pomníků, náhrobků a hrobek, samostatných figurálních plastik a rozsáhlé kolekce bust známých osobností. Jeho sochařský projev vycházel z realismu, ale stylizací dosahoval zajímavého a pro něj charakteristického projevu. v r. 1946 byl s rodinou odsunut do Bavorska. Několikrát změnil bydliště, než se natrvalo usadil v Regensburgu. i nadále pracoval jako sochař.

Celkem 19 zjištěných pomníků I. světové války: Bílý Potok, Branná, Bravantice, Bruntál, Butovice k Studénky, Crhov, Jeseník, Krnov, Lanškroun, Ludgeřovice, Mikulovice, Mohelnice, Písečná, Pusté Žibřidovice, Rejvíz, Rýmařov, Tošovice, Travná, Vrbno p. Pradědem. Na Jesenicku realizoval prokazatelně 5 pomníků: Bílý Potok, Jeseník, Mikulovice, Písečná, Rejvíz a jeden pomník (v Travné) je též jeho dílem.

Franz Tinz (1874 Gierałtow – 1954 Dinkelsbühl)⁴

Franz Tinz je znám především díky svým řezbářským pracím, ale realizoval i několik děl v kameni. Narodil se 11. 2. 1873 v kladském Gierałtowie (dnes Polsko) jako nejstarší ze šesti dětí zemědělce a porodní babičky. Pro řezbářství měl nadání a od r. 1889 se učil k řezbáře Schmidta v Łądku Zdrój. Po vyučení ještě pět let jako tovaryš tvořil pod vedením mistrů v oboru stavitelství oltářů a řezbářství. V r. 1896 se přistěhoval do Jeseníku, kde si zřídil uměleckou řezbářskou dílnu. Následujícího roku se oženil a v roce 1898 se přestěhoval do Skorošic, kde převzal malé hospodářství č. p. 172. Tam si zřídil provizorní dílnu, v r. 1905 zboural staré stavení a postavil nový dům s velkou dílnou. Teprve v r. 1909 dostal rakouské státní občanství. Pak se vydal na studijní cestu do Itálie. V letech 1915–1918 pracoval jako voják pro válečnou správu vojenských hřbitovů, potom při renovaci interiéru posádkového kostela v Olomouci. Od návratu až do r. 1946, kdy byl odsunut, pracoval ve Skorošicích. Pracoval i s kamenem; z jeho dílny vzešly mj. pomníky obětem 1. sv. války. Jeho dřevěné plastiky byly z valné většiny s církevní tematikou a lze je najít např. v kostelích ve Velkých Kuněticích, na Rejvízu nebo v kostele v Městě Albrechticích (okr. Bruntál) či v Písečné, v Černé Vodě a Mikulovicích. Franz Tinz byl též autorem mnoha dřevěných křížů osazených v přírodě a řady betlémů. Po odsunu v r. 1946 se usídlil v Dinkelsbühlu v Německu, kde dále tvořil; především na zakázku odsunutých Němců. Zemřel 27. března 1954.

Celkem 5 zjištěných pomníků obětem 1. světové války, z toho 4 na Jesenicku: Bernartice, Nové Vilémovice, Jerlochovice k Fulneku (okr. Nový Jičín), Skorošice, Uhelná.

Oskar Becke

Kameník ze Staré Červené Vody se podílel na kamenických pracích Obethova pomníku ve zdejší obci.

Ehrlich

Kamenický mistr ze Supíkovic. Jeho signaturu nesou pamětní desky obětí 1. světové války v kostele v Jeseníku-Bukovicích.

K. Fischer

Kameník a sochař ze Skorošic. Spolupracoval na zakázkách F. Tinze, mj. provedl podle Tinzova návrhu pomníky 1. světové války v Uhelné a Skorošicích. k pomníku v Zálesí byl též autorem návrhu.

Albert Förster (1832–1908)⁵

Kameník Albert Förster původem ze Supíkovic je považován za průkopníka kamenoprůmyslu na Jesenicku. Kameníkem se vyučil v Opavě a začal pracovat ve Zlatých Horách. Po šestnáctileté vojenské službě se roku 1867 ke kamenické práci vrátil, přibral nejprve čtyři pomocníky a postupem let vybudoval jeden z největších podniků kamenického průmyslu v celé rakouské monarchii (r. 1915 měl podnik 300, v roce 1938 již 500 zaměstnanců). Provozovny měl nejen na Jesenicku, ale též v cizině, vlastnil dokonce lom v carrarské oblasti Itálie. Podnikal v mnoha oborech zpracovatelského kamenoprůmyslu. Jemu patří zásluha o zřízení kamenické školy v Žulové, která se specializovala na zpracování žuly. Podle návrhu E. Kapse zhotovila jeho firma pomník v Dolním Údolí a v Mikulovicích se podílela na zhotovení pomníku stejného autora.

Kamenictví, brusírna a leštírna kamene J. Förster Zlaté Hory

Firma byla založena roku 1896, v r. 1930 měla 60 zaměstnanců.

Kamenictví, brusírna a leštírna kamene J. Mattern Zlaté Hory

Podnik byl založen roku 1897, resp. 1907, v r. 1930 měl 30 zaměstnanců.

Obě tyto firmy měly velký podíl na výrobě pomníků nejrůznějšího druhu. Mezi zakázky jimi realizované patřil mj. pomník obětem 1. světové války ve Zlatých Horách.

Pomník v České Vsi, dílo F. Frankeho, 1937 (SOkA Jeseník)

Franz Franke

Sochař ze Supíkovic, účastnil se mj. v r. 1902 soutěže na Priessnitzův pomník ve dnešních Smetanových sadech v Jeseníku, zhotovil řadu náhrobků. Byl autorem návrhu pomníků 1. světové války v České Vsi a v Domašově, v České Vsi i realizátorem díla. Mimo hranice okresu Jeseník vytvořil ještě válečný pomník v Životicích (okr. Bruntál).

A. Franke

Kamenický mistr ze Supíkovic, navrhl a zhotovil pomník 1. světové války v Javorníku vsi.

Otto Friemel⁶

Kamenický mistr, obchodník ze Supíkovic. V l. 1919–1940 učitel odborné výuky v supíkovické kamenické škole. (Pozn.: V l. 1916–1918 vypomáhal jako vedoucí odborné praxe, skončil ve školním r. 1940/41 k 10. 11. 1940. Jako sochař se podílel na sochařské výzdobě válečného pomníku v Supíkovících. Navrhl a zhotovil sousoší vojáka loučícího se s rodinou. Podle jeho návrhu bylo totéž sousoší zhotoveno firmou Ferdinanda Schrottha ve Fryštátě (č. Karviné, okr. Karviná).

F. K. Liemert

Kameník a majitel firmy Kamenoprůmysl F. K. Liemert (jindy F. C. Liemert) v Mikulovicích. Podnik byl založen r. 1893, r. 1918 pobočky v Hradci, Černé Vodě a Písečné, v r. 1930 měl 130 zaměstnanců.⁷ Firma se podílela na realizaci pomníku v Mikulovicích podle návrhu E. Kapše.

Adolf Lindner

Kameník a majitel kamenické firmy Kamenictví, brusírna a leštírna kamene A. Lindner v Supíkovících. Byla založena v r. 1897, měla pobočné závody: 1916 ve Vápenné a 1938 v Černé Vodě. V r. 1925 cca 250 zaměstnanců.⁸ Zhotovil pomník 1. světové války v Domašově.

Josef Lux

Sochař a řezbář ze Staré Červené Vody je autorem pamětních desek s křížem z lipového dřeva ve farním kostele v Jeseníku.

Nitsche

Kamenický mistr z Javorníku. Víme o něm pouze, že spolupracoval na pamětních deskách J. Obetha v nikách farního kostela v Javorníku.

Heinrich Strauß (†1932)⁹

Sochař a kameník. V l. 1886–1921 učitel odborného výcviku v supíkovické kamenické škole. Mj. autor mariánského sloupu na náměstí v Žulové z roku 1899. Jako sochař se podílel s Otto Friemelem na sochařské výzdobě pomníku 1. světové války v Supíkovících. Byl autorem skulptury orla na vrcholu sloupu.

J. Spielvogel

Kameník z Dolní Lipové, patrně majitel firmy Kamenoprůmysl a výroba mletého vápence Na Pomezí, založené r. 1905. Zhotovil pamětní desku v kostelíku sv. Rocha v Ramzové.

Adolf Walter

Kamenický mistr a patrně majitel firmy Kamenictví, brusírna a leštírna kamene A. Walter v Supíkovcích. Firma byla založena r. 1867, r. 1915 měla pobočné závody ve Velkých Kuněticích, Staré Červené Vodě a lom ve Vápenné se šedesáti zaměstnanci.¹⁰ Podle návrhu P. Stadlera zhotovila jeho firma válečný pomník v Adolfovicích.

Seznam pomníků 1. světové války na okrese Jeseník

Nebylo jednoduché se k mnoha pomníkům dopátrat alespoň základních informací, najít jejich fotografie bylo ještě těžší. Celá řada z nich byla v období po skončení 2. světové války díky svému německému původu zničena či v lepším případě odstraněna. Takový je úděl pomníků v dějinných zvratech: jsou budovány k připomenutí toho či onoho, s novou dějinnou érou jsou jako doklad již nechtěného boření či nahrazeny novými pomníky, aby tyto posléze stihl stejný osud. Doufejme, že doba ničení památek historie je již minulostí a že pozornost, která je ze strany státu, památkové péče i obcí věnována mj. těm pomníkům 1. světové války, je již trvalá.

Z literatury, článků, biogramů autorů i z archivních pramenů bylo k dnešnímu dni doloženo 55 pomníků na okrese Jeseník. k jediného z nich – v Roklinách (Černá Voda) – nebyly zjištěny žádné údaje, ani nebyla nalezena fotografie, není proto v seznamu uveden. k několika pamětních desek umístěných v kostelích nebylo možno z časových důvodů zjistit, zda dosud existují.

Adolfovice

Na místě bývalého hřbitova byl 29. 7. 1923 slavnostně odhalen památník 35 občanům Adolfovic padlým v 1. světové válce. Peníze byly získány sbírkou a z výtěžku kulturních akcí. Pomník vyrobil podle návrhu ředitele kamenické školy v Supíkovcích P. Stadlera kamenický mistr A. Walter ze Supíkovců. Na podezdívce z lomového kamene byl osazen obětní kámen nesoucí na přední straně desku se jmény obětí, datací a tlapatým křížem. Nad ním je umístěn reliéf hlavy vojáka z profilu. Na vrcholu je umístěna zeměkoule ovinutá dubovými ratolestmi, před níž je symbol meče-kříže. Po 2. světové válce byl pomník poničen a místo postupně pustlo. V r. 2000 byl pomník znovu obnoven.¹¹

Bernartice

Pomník navrhl a zhotovil F. Tinz ze Skorošic.¹² Byl slavnostně odhalen 15. července 1923.¹³ Měl podobu žulových křídel ve tvaru lavice, zakončených kamennými koulemi, se středovým kvádrem, tzv. obětním kamenem. Ten nesl na vrcholu žulovou sochu umírajícího vojáka sraženého na kolena. Tmavé leštěné desky na pomníku nesly kromě datace a tlapatého kříže jména 135 obětí války z obce a jejích osad.¹⁴ Pomník se dochoval bez sochařské práce, která byla v r. 1945 zničena, a prošel rekonstrukcí. Na místě sochy na vrcholu je nyní umístěna kamenná krychle s tlapatými kříži.

Odhalení pomníku v Bernarticích, 1923 (reprofoto)

Bílá Voda

Dne 30. května 1926 byla v předsíni kostela odhalena pamětní deska obětem 1. světové války.¹⁵ Samotnou desku dodala firma Theodor Becke ze Supíkovice za cenu 3000 Kčs, kamenické a stolařské práce v ceně 1080 Kčs uhradil starosta Willibald Gottwald.

Bílý Potok

Pomník podle návrhu E. Kapse byl slavnostně odhalen a vysvěcen v neděli 10. září 1922 na návsi před kostelem. Nesl 39 jmen padlých a nezvěstných. Naštěstí se dochoval do současnosti, takže si lze udělat představu o umění jeho autora. Má podobu vysokého šestibokého sloupu na širším podstavci – obě části jsou odděleny římsou a dílo je završeno patkou nesoucí mísu s věčným plamenem. Podstavec nese v pohledovém poli vavřínový věnec, horní sloup zdobí devět reliéfů zobrazujících jak bojové výjevy, tak utrpení obětí válek.¹⁶

Bukovice

Pomník má podobu dřevěné skulptury ukřižovaného Ježíše Krista mezi dvěma mramorovými deskami se 71 jmény obětí na pravé zdi loď kostela. Desky jsou nahoře ozdobeny symboly příleb a dubových ratolestí, dole nesou symbol meče a vavřínových snítek. Na obou je zlatený nápis: *Den Helden unserer Gemeinde gewidmet*. Autorem desek je kamenický mistr Ehrlich ze Supíkovice, autorství sochy a kříže nebylo prokázáno. Podle určitých znaků by mohlo jít o práci Josefa Obetha.¹⁷

Černá Voda

Pomník má podobu tří spojených oblouků (bran) ze světlých kvádrů, do jejichž tří nik byly původně vsazeny tmavé desky se jmény obětí. Prostřední nejvyšší oblouk nesl na desce ještě gravírovaný tlapatý kříž a nápis: *Unseren Helden* s datací. Na soklu bylo černou barvou vyvedeno motto: *Wer für die Heimat liess sein Blut, Ruhr auch in fremder Erde gut*. Klenák tohoto oblouku nesl kamennou kouli, dva postranní stylizované nábojnice. Poničený pomník byl obnoven obcí roku 2002. Původní zničené desky byly nahrazeny novými, nyní je věnován obětem válek a násilí, jak je uvedeno na středové desce. Boční desky nesou datace obou světových válek. Na místě koule na klenáku hlavního oblouku je nyní též nábojnice.

Červená hora

Pomníček obětem 1. světové války z řad členů Moravsko-slezského sudetského horského spolku (MSSGV) měl podobu božích muk s obrazem Krista, na soklu byl nápis: *Den im Weltkriege (1914–1918) gefallen Bergfreunden und Bergwanderern des S-G-V*. Jeho existenci dokládá již jen dobová fotografie. Stál před chatou Maxe Schreiber a byl postaven z peněz nadace Marie Mattnerové a jejího muže. Odhalen byl 3. 7. 1927, takřka na den k 10. výročí otevření chaty.¹⁸

Česká Ves

Základní kámen k pomníku byl položen a vysvěcen dne 2. září 1934 před novým kostelem. Do podstavce pomníku byla při té příležitosti vložena schránka se jmény 113 obětí války. Pomník navržený a zhotovený dílnou sochaře F. Frankeho ze Supíkovice byl odhalen 6. června 1937. Centrálním bodem pomníku je postava matky z bílého mramoru o výšce cca 2 m. Pravou rukou si cloní oči a vyhlíží spolu se synem a dcerou svého muže-vojáka, který odešel do války. Sousoší stálo původně na vysokém podstavci, v němž byla osazena mramorová deska s motivem krajiny. Po stranách vlastního pomníku, spojeny s ním v kameni tesanými kříži, byly umístěny dvě 2,5 metrů vysoké žulové stély se jmény mrtvých. Celek doplňovaly koncové sloupky s lucernami. V r. 1945 byl pomník odstraněn a ležel desetiletí za kostelem. Po r. 1989 byl zrestaurován a v jednodušší formě znovu obnoven. Jeho současné místo je po levé straně kostela v rekonstruovaném parku. Je osazen na prostém nízkém soklu.¹⁹

Dolní Lipová (dnes Lipová-lázně)

Pomník obětem války stál nalevo od vchodu do kostela (patrně na hřbitově). Měl podobu vysokého čtyřhranu ze světlého kamene, k němuž po obou stranách přiléhal sloupek zakončený neurčitelnou sochařskou tvorbou. Na vrcholu byl vytesán kříž a pod ním neidentifikovatelný motiv. Do niky sloupu byla vsazena deska z tmavého kamene se jmény 83 padlých a 24 nezvěstných.²⁰

Dolní Údolí

Pomník zhotovila podle návrhu akademického sochaře E. Kapse firma A. Förstera ze Zlatých Hor. Měl podobu širokého podstavce o třech stupních, na němž byl osazen vlastní pomník čtvercového půdorysu, tzv. obětní kámen. Rohové sloupky nesly tvarovanou římsu ověšenou girlandami z vavřínu. Na vrcholu byla umístěna antická vojenská helmice. v nikách vlastního pomníku byly vsazeny tmavé desky, na nichž bylo jednak 29 jmen obětí: 21 padlých a 8 nezvěstných, jednak text: *Den im 1. Weltkriege gefallenen und vermißten Söhnen der Gemeinde Niedergrund gewidmet von ihren Zeitgenossen. Niedergrund im Jahre 1923*. Odhalen byl v neděli 8. září 1923. Na fotografii z r. 1943 jsou kolem pomníku březové kříže obětem 2. světové války.²¹ Po válce byl pomník zbourán, jeho torzo bylo ale nalezeno a pomník byl v r. 2007 zrekonstruován občanským sdružením Příznivci kamenických a sochařských děl na Jesenicku za přispění města Zlatých Hor a MO ČR.

Domašov

Pomník s postavou klečícího vojáka s puškou na masívním podstavci byl postaven v roce 1923 vlevo od parkoviště dnešní restaurace k Cimburý. Byl vyroben kamenickou firmou A. Lindner v Supíkovcích, postava vojáka byla z bílého mramoru.²² Vysvěcen byl v neděli 29. července 1923. Do schránky v podstavci byl vložen pamětní spis s historií jeho vzniku. Nesl celkem 118 jmen padlých z Dolního, Horního Domašova, Bělé (Waldenburgu) a Filipovic. Po roce 1945 byl pomník poničen, torzo bez hlavy se dochovalo dodnes (je uloženo na hřbitově k kostela sv. Tomáše). V roce 2000 byl pomník zrekonstruován na náklady obce, krajanů z Německa a MO ČR a osazen na nové místo před obecním úřadem. Torzo sochy vojáka bylo tehdy vráceno na původní podstavec, ale posléze byla zhotovena nová žulová socha, kterou vyrobil ukrajinský sochař Andrej Dacek. o technické záležitosti se postaral majitel kamenolomu Petr Plischke z Domašova. Dne 8. října 2005 byl pomník slavnostně odhalen.²³

Heřmanovice (okr. Bruntál)

Pomník stojí v blízkosti obecního úřadu. Měl podobu čtyřhranu z leštěné žuly na nízkém soklu vyzděném z lomového kamene. Spodní část nesla motto a dataci odhalení: *Gewidmet aus Dankbarkeit von den Bewohnern der Gemeinde Hermannstadt im Jahre 1922*. Ve střední části byla vyryta jména 91 obětí, rozdělených na tři skupiny: padlé, nezvěstné a zemřelé. Údaje o počtu obětí nejsou jasné, německá krajanská literatura udává 34 padlých, 60 zemřelých a pohřešovaných, což není upřesněno. J. Chybík píše o 34 padlých a 57 dalších zemřelých. V zakončení hranolu byl umístěn tlapatý kříž a nápis: *1914 Unseren Helden! 1918*. Na vrcholu pomníku seděl orel se složenými křídly. Poničený pomník byl částečně opraven, místo horní části s orlem a tlapatým křížem byl osazen prostý kamenný kříž.²⁴

Horní Heřmanice

Válečný pomník s reliéfem s názvem Vzkříšený hrdina (Auferstehender Held) byl odhalen roku 1936, po r. 1945 byl zničen. Znám je návrh sochaře J. Obetha, podle něhož měl být vysoký přes tři metry a prostorově velmi rozsáhlý.²⁵ V areálu zemědělské školy se ale dochovalo torzo památníku, jež zde bylo nově osazeno v r. 1992. Tvoří jej mramorový sloup s částí reliéfu s motivem nanebevzetí vojáka, známých z jiných Obethových realizací. Na zadní straně sloupu je nápis, který opravuje dřívější

tvrzení: *Gewidmet vom Absolventenverein*. Nešlo tedy o pomník postavený obcí, ale spolkem absolventů zdejší odborné zemědělské školy. Porovnáním náčrtu a torza bylo navíc zjištěno, že realizovaný pomník měl jinou podobu, než bylo původně předpokládáno.²⁶ Nyní nese pomník nápis: *Obětem války 1914–1917, Zemědělské učiliště Horní Heřmanice, Opraveno 1992*.

Horní Hoštice

Pamětní deska byla umístěna uvnitř kostela. Byla vyrobena z tmavého leštěného kamene a nesla secesní geometrické zdobné prvky. v horní části byl vytesán nápis: *Gedenktafel der gefallenen u. vermißten Krieger aus der Gemeinde Obergostitz*, ve spodní části pak následovalo ve dvou sloupcích 21 jmen padlých a nezvěstných.²⁷ Deska se zachovala, ale je do kříže prasklá.

Horní Údolí

Pomník tvoří mohyla vyzdřená z lomového kamene, v jejíž nise je osazena tmavá kamenná deska se jmény 27 padlých ve dvou sloupcích. Pod nimi je vyryt nápis: *Gewidmet von der Invalidenortsgruppe und Gemeinde Obergrund 1922*. Nad jmény nesla deska tlapatý kříž s ratolestmi vavřínu a dubu a nápis: *Ihren dem Weltkriege 1914–1918 zum Opfer gefallen Kameraden*, na vrcholu mohyly je osazen prostý kamenný křížek s litinovou soškou Ježíše Krista. Pomník je umístěn při pravé straně kostela. Poslední renovací prošel v roce 2011, přičemž byla zachována jeho původní podoba.²⁸

Javorník

Pomník tvořily dvě pamětní desky v nikách průčelí farního kostela se jmény obětí korunované dvěma reliéfy: vpravo Kristus jako největší z hrdinů a vlevo umírající voják. Autorem díla byl J. Obeth. Desky byly ze žuly,²⁹ nápisy provedl kameník Nitsche z Javorníku, reliéfy byly zhotoveny patrně z mramoru (Obeth uvádí kvarcit, Indra cituje z tisku a uvádí piskovec). Odhalen a vysvěcen byl pomník kardinálem Bertramem 27. srpna 1922; zničen byl někdy po 11. 7. 1945, z toho dne existuje fotografie, na níž ještě památník existuje.³⁰

Javorník ves

Pomník ve tvaru žulové pyramidy na podstavci korunovaný antickou helmici z bílého mramoru s vavřínovým věncem stál k zdi hřbitova. Pod nimi byl vytesán tlapatý kříž. Na přední straně bylo ve dvou sloupcích 27 jmen padlých. Autorem návrhu i zhotovitelem byl kamenický mistr A. Franke ze Supíkovic. Pomník byl slavnostně odhalen v neděli 26. června 1921.³¹

Jeseník

1. Pamětní deska s jedenácti jmény padlých a nezvěstných členů evangelické obce v Jeseníku byla umístěna v lodi evangelického kostela. Zhotovila ji školní dílna supíkovické kamenické školy z černé švédské žuly, k odhalení došlo v polovině listopadu 1932. Deska byla zničena.³²

2. Dvě pamětní desky z lipového dřeva uprostřed s křížem jsou umístěny na levé straně lodi katolického kostela a byly zhotoveny sochařem a řezbářem Josefem Luxem. Nesly 205 jmen padlých, zemřelých a nezvěstných (jinde je uváděno 191 obětí) z Jeseníku. Jména obětí byla v horní střední části desek doplněna reliéfy andělů. Nahoře byl vyřezán nápis: *Wir werden auferstehen wie Christus uns verheissen hat*. Památník byl slavnostně vysvěcen 15. srpna 1934 za účasti asi 3 000 lidí. Dílo je dochováno, pouze jména na deskách byla odstraněna a nahrazena citáty.³³

3. Pomník měl tvar čtyřbokého obelisku a stál v parčíku před vodní tvrzí. Žulový sloup na podstavci byl zdoben dvanácti válečnými reliéfy. Autorem byl E. Kaps, žulu dodala firma Bratři Frankeovi ze Žulové. Byl slavnostně odhalen v rámci setkání veteránů ve dnech 6. – 7. července 1935. Představoval jedno z vrcholných děl svého tvůrce. Byl zničen ihned v r. 1945, torzo bylo posléze nalezeno na dvoře Technických služeb Jeseník a uloženo v lapidáriu Vlastivědného muzea Jesenicka.³⁴

Kobylá nad Vidnavkou

1. Pomník stál před bývalým katolickým spolkovým domem. Na kamenné podezdívce byla osazena masivní čtyřhranná deska se zaoblenými horními rohy a s podpůrnými sloupky, která nesla jména 43 obětí. Jiná výzdoba či nápis nejsou z dochované fotografie patrné. Fotografie pochází z období po r. 1939, protože na obou tlapatých křížích osazených na kamenech po stranách pomníku je uveden tento rok a jsou na nich patrné hákové kříže. Na levém kameni jsou vytesána jména, evidentně jména obětí 2. světové války. Zda byly tyto kameny s tlpatými kříži součástí původního pomníku, nevíme, stejně jako neznáme další údaje o pomníku.³⁵

2. Na zdi kostelíku ze strany hřbitova je osazena pamětní deska hasičského spolku v Kobylé věnovaná jeho členům padlým ve válce. Nad nápisem: *Unseren Kameraden* jsou umístěny symboly hasičů: žebřík, zkřížené sekyrky s přilbou doplněné vavřínovými snítkami. Pod nápisem je šest jmen a datace 1914–1918. Deska se dochovala v původní podobě, zda sem ale byla přemístěna nebo je na původním místě, nevíme.³⁶

Kolnovice

Šlo o kamennou desku patrně z mramoru osazenou v lodi kostela. Její horní část tvořil tlpatý kříž doplněný o ratolesti dubu a vavřínu. Na kříži byla vytesána datace a v horním rameni kříže W. Nápis na desce zněl: *Den Opfern des Weltkrieges aus Kohlsdorf-Rennertsfeld*. Pod nápisem bylo ve dvou sloupcích vytesáno 21 jmen obětí podle roku úmrtí. Dole nesla deska ještě dedikaci: *H. (?) k Kriegerdenkmal-Komitee*. Deska se dochovala, byla uložena v patře kostelní věže a dnes visí po rekonstrukci opět na pravé straně pod kruchtou kostela.³⁷

Mikulovice

O postavení pomníku se jednalo již od r. 1927; v červnu toho roku se výbor pro jeho stavbu rozhodl pro návrh sochaře E. Kapse. Pomník byl 5 m vysoký a 11 m široký a byl situován na místě zrušeného pomníku císaře Josefa II. Na jeho stavbě se podílely firmy A. Förster ze Zlatých Hor a F. K. Liemert z Mikulovic. Měl tvar kamenné zídky s lavicí, z jejíhož středu se zvedala monumentální pyramida z osmi opracovaných kvádrů nestejně délky. Byla zakončena obětní mísou na podstavci se sloupky. Hlavní část pomníku tvořila kamenná deska vystupující z pyramidy a nad ní umístěný reliéf dvou vojáků. Samotná deska nesla jména stovky obětí pod dvěma vavřínovými věnci a nápisem. Celkové náklady činily 43.000 Kčs. Ke slavnostnímu odhalení došlo dne 2. září 1928.³⁸

Nové Vilémovice

Pomník zhotovený v r. 1921 podle návrhu sochaře F. Tinze ze Skorošic měl podobu prosté čtyřhranné desky na širším podstavci. Střední, vyšší část zakončovala atika s tlpatým křížem na vrcholu. V atice byl umístěn nápis: *Den Helden der Heimat!*, nad ním symboly: meč, zkřížené šavle a přes ně vavřínový věnec. Střední část desky nesla jména obětí. Spodní, širší, část byla na bocích zakončena kamennými koulemi a uprostřed byl umístěn reliéf dvou vojáků-kamarádů, z nichž jeden podává zraněnému druhovi pomocnou ruku a letopočet 1914–18. Pomník byl odhalen v r. 1921 a dochoval se v původní podobě.³⁹

Nýznerov

Pamětní deska na kapli z černé leštěné žuly byla financována výborem kaple v Nýznerově a zachovala se na zdi vedle vchodu do zdejší kaple. Zlacený nápis na desce zní: *Den gefallenen Helden der Heimat gewidmet 1914 Weltkrieg 1918*, pod ním je šest jmen padlých. Dole je uvedeno věnování: *Kapellen Ausschuss Niesnerberg*. Pod touto malou deskou je umístěna větší deska věnovaná obětem 2. světové války.⁴⁰

Ondřejovice

Kronika obce uvádí vysvěcení pomníku v červenci roku 1926.⁴¹ Pomník byl složen z několika částí opracované tmavé žuly a byl poměrně vysoký. Celkově šlo ale o prostou kamenickou práci bez sochařské výzdoby. Ze zbytků vyplavených při povodni r. 2014 lze vyčíst pouze bližší popis dvou nalezených částí. Horní část pomníku tvořila nahoře rozšířená stěla. Zde je gravírovaný vavřínový věnec se stuhami a pod ním letopočty 1914 a 1918. Následují ve dvou sloupcích jména obětí. Druhá nalezená deska tvořila střední část pomníku – nese další jména obětí a zcela dole špatně čitelný nápis.⁴² Při lokální povodni v červenci 2014 odhalila voda v korytě potoka k cestě do Javorné část pomníku, jenž byl považován za zničený.

Ostružná

V r. 1922 byl v obci (do r. 1996 okr. Šumperk) odhalen památník obětem války ve formě stély ze světlého kamene, na jejíž čelní straně byl po celé délce osazený široký meč z tmavého kamene nesoucí jména obětí. Na spodní části stély byly vyryty další nápisy a datace. Dnes stojí na původním místě přes silnici naproti obecnímu úřadu pouze holá stěla zakončená jílcem meče.⁴³ Netradiční pojetí pomníku svědčí o tom, že autorem návrhu byl někdo z místních uměleckých sochařů, ale k určení autorství chybí podklady. Nabízí se např. srovnání stejného využití plochy meče na pomníku J. Obetha ve Staré Červené Vodě.

Petrovice (m.č. Skorošic)

Renovovaný pomník v Petrovících, 2014 (foto B. Tinzová)

Pomník z tmavé žuly má podobu čtyřhranné stély s malými postranními sloupky na třístupňovém podstavci. Na její hlavici je nápis: *Helden der Heimat* a nad ním stylizované nábojnice. Na samotné stěle je umístěn v poli jednoduchého štítu tlapatý kříž, pod ním dvě zkřížené dubové ratolesti s datací. Následují jména celkem 33 obětí války: 15 padlých, 5 zemřelých a 13 nezvěstných. Ve spodní části podstavce následuje dedikace. Pomník byl renovován na náklady obce v r. 2002, kdy byla na zídce po levé straně pomníku osazena pamětní deska s tímto nápisem: *Památník obětem válek a násilí. Kdo odvážně pro svou zemi padl, ten staví si sám pomník věčný v zarmoucených srdcích svých bratří a tento pomník nestrhne nikdy žádná vichřice. Renovováno obcí Skorošice 2002.*⁴⁴

Písečná

Podle návrhu sochaře Engelberta Kapse byl v r. 1923 postaven a slavnostně odhalen monumentální pomník obětem války před kostelem v Písečné. Vedlo k němu schodiště zakončené dvěma antickými sloupy. Na vrcholu schodiště byl umístěn žulový katafalk nesoucí po stranách jména obětí a uprostřed dedikaci pomníku: *Ihren im Weltkrieg 1914–1918 gefallenen Söhnen zum Dank und ewiger Ehre gestiftet von den Bewohnern Pfarngemeinde Sandhübel, Kaltseifen und Hollunder im Jahre 1923.* Na katafalku byla umístěna socha ležícího mrtvého vojáka. Socha byla po roce 1945 odstraněna, je známa fotografie sochy pohozené v prostoru pískovny. Odstraněna byla rovněž jména obětí. Na místě katafalku byl umístěn kámen nesoucí československou vlajku. Text na takto upraveném pomníku zněl: 9. květen 1945. Dík osvoboditelům. Největší – Rudé armádě. Dnes nese pomník dedikaci: *Na památku obětem válek.*⁴⁵

Ramzová

Pamětní deska se jmény deseti obětí války byla slavnostně odhalena v neděli 3. září 1922 v místním novogotickém kostelíku sv. Rocha, kde se dochovala dodnes.⁴⁶ Prostá deska z tmavé žuly s horním zaobleným okrajem nese v oblouku tlapatý kříž, pod ním po stranách letopočty 1914 a 1918, mezi nimi jsou překříženy hlaveň děla a puška, které obepíná vavřínový věnec s černými stuhami. Nad dvěma sloupci jmen je umístěn nápis: *Zur Erinnerung an die gefallen Helden von Ramsau*. k spodního okraje je vytesáno jméno kameníka: *Spielvogel Lindewiese*.

Pamětní deska v Ramzové, 2014
(foto M. Jon)

Rejvíz

1. První pomník obětí války z Rejvízu byl údajně zřízen na hřbitově a vysvěcen 7. května 1922. Pískovcový kámen nesl na desce jména jedenácti padlých rejvízských občanů. Deska z černého mramoru se jmény měla být následně osazena v kostele, náhrobek přešel do soukromého držení.⁴⁷ Německá vlastivěda ale uvádí, že mramorová pamětní deska se jmény jedenácti obětí byla instalována přímo v kostele.⁴⁸

2. Podle německé vlastivědy připomínal zdejší oběti na hřbitově velice zvláštní památník na pravé straně hřbitova. Šlo původně o hrob jednoho z padlých ve válce. Tvořil ho prostý kříž, na němž byl umístěn obraz představující vojáka andělem neseného do nebe (vzkříšený hrdina). Doplnoval ho malý obrázek Matky Boží. k kříži stálo klekátko, na němž byla zlatým písmem jména padlých. Hrob rámovaly čtyři túje.⁴⁹

3. Poslední rejvízský pomník patří k těm nejpůsobivějším jesenickým válečným pomníkům. Je dílem sochaře E. Kapse s hlubokou pietní symbolikou. Základ tvoří pět masivních sloupů z lomového kamene spojených nahoře římsou. Uprostřed je umístěn antický sloup z bílého mramoru nesoucí na hlavicí měděnou obětní mísu s vlysem válečných výjevů: loučení vojáka s rodinou, bitevní vrávy, smrti v poli, pohřbu a zmrtvýchvstání. Celek doplňují kovové kříže s letopočty válečných let na každém z obvodových sloupů. Pomník je umístěn na okraji lesa směrem k mechovému jezírku. Byl odhalen v neděli 21. července 1928.⁵⁰

Salisov (Zlaté Hory)

Pomník se 14 jmény padlých byl postaven naproti škole a vysvěcen v červenci 1926. Náklady na zhotovení činily 7000 Kčs. Po roce 1945 byl odstraněn; údajně byl samotnými Němci zakopán. Ústřední část, kamenný blok se vsazenou deskou se jmény padlých, byl náhodou objeven při kopání pařezů v roce 2012. Deska je z černé žuly, nahoře ozdobená girlandou z vavřínových listů, pod níž je nápis: *Den Bechützern der Heimat. Im Weltkrieg gefallen*: následují jména ve dvou sloupcích a následuje věnování: *Aus Dankbarkeit die Bewohner von Salisfeld*. Na menší desce bylo patrně datum vysvěcení a další krátký text, ten je ale zničen vyškrobáním. V současnosti je torzo v soukromém držení.⁵¹

Skorošice

Po vleklých sporech stran umístění pomníku bylo v létě 1922 přistoupeno k jeho realizaci. Na základě návrhu místního sochaře a řezbáře F. Tinze jej zhotovil ze světlé a tmavé žuly zdejší kamenický mistr K. Fischer. Měl podobu čtyřhranného středového sloupu s nižšími postraními sloupky na třístupňovém podstavci. Prostřední část nesla na vrcholu orla. V horní části sloupu byl vytesán kříž, pod ním znak (patrně obce) a ještě níže byla umístěna tmavá deska. Ve spodní části byl umístěn reliéf 2 vojáků, z nichž jeden podává pomocnou ruku zraněnému kamarádovi. Byl totožný s reliéfem na pomníku v Nových Vilémovicích. Postraní sloupky nesly tmavé desky se jmény obětí. Ke slavnostnímu odhalení došlo dne 17. září 1922.⁵²

Stará Červená Voda

Umělecky nejzdařilejší realizaci válečného pomníku na Jesenicku představuje sousoší Smrt a hrdina J. Obetha z r. 1929, kde je použito propojení dvou částých symbolů: monumentálního meče-kříže a postavy smrti v podobě antického válečníka. Meč-kříž nese na široké čepeli 56 jmen padlých v boji. Do kamene dvou sarkofágů podpíraných postavami andělíčků-putti a tvořících zároveň jilec meče jsou vytesána jména pohřešovaných a raněných, kteří na následky války zemřeli. Sousoší památníku je vyvr-

Detail pomníku ve Staré Červené Vodě, 2014
(foto M. Čep)

cholením symbolického odkazu tvůrce: umístil sem dvě postavy v životní velikosti: vojáka v popředí a smrt oděnou v antické zbroji stojící za ním. Postava smrti drží levou rukou vojáka a pravou symbolicky ukazuje směrem ke hřbitovu. Návrh a sochařské práce provedl sám sochař, práce kamenické a celkové osazení pomníku řídil Franz Noche, kromě toho se na práci podílel kamenický mistr Oskar Becke a zednické práce provedli Alois Wancke a Ferdinand Wiesner, všichni tři ze Staré Červené Vody. K jeho odhalení došlo v červnu r. 1929.⁵³ Až do r. 2001 panovalo domnění, že pomník byl, jako mnoho jiných, po 2. světové válce zničen. Při opravě hřbitovní zdi byl ale 10. června 2001 objeven, renovován a v roce následujícím znovu instalován na původní místo.⁵⁴

Supíkovice

Záměr na výstavbu pomníku pocházel již z r. 1921, ale k jeho stavbě došlo až v r. 1925. Slavnostní odhalení se konalo 15. srpna 1925. Návrh a sochařské práce jsou většinou připisovány odborným učitelům zdejší kamenické školy Heinrichu Straußovi (socha orla s rozepjatými křídly na vrcholu) a Otto Friemelovi (sousoší vojáka loučícího se s manželkou a dcerkou).⁵⁵ Stavbu samotnou zhotovily místní kamenické podniky. Žulový pomník o celkové výšce 8 metrů nesl na bočních stranách podstavce jména 81 obětí (německá supíkovická vlastivěda udává 59 jmen), na přední straně byl vytesán nápis: *Den Opfern des Weltkrieges 1914–1918*. Pod ním byl umístěn ornament a motto: *Der Heimat Dankbarkeit schuf diesel Denkmal kommenden Geschlechtern zur Erinnerung*. Pomník byl zakončen orlem s rozpětím křídel 1,8 metrů na užším profilovaném sloupu. Před sloupem bylo umístěno sousoší; obě sochařské práce byly provedeny v bílém místním mramoru. Podstavec a ohrazení byly z mramoru lomu Haehnel, orel a sousoší z mramoru pocházejícího z lomu Hillebrand. Sloup a kvádr pomníku byly zhotoveny z modrošedé žulovské žuly. Pomník byl zničen po konci 2. světové války, torzo sousoší je umístěno na místním hřbitově.⁵⁶

Totožné sousoší, ovšem bez sloupu s orlem stálo od r. 1927 ve Fryštátě (od r. 1949 součást Karviné). Ze zachované dokumentace je patrná vazba na supíkovický pomník (cesta do Supíkovice a především účet zaplacený F. Schrothovi ze Supíkovice). Fryštátský pomník stále existuje.⁵⁷

Terezín (os. Kolnovice, Mikulovice)

Pomník byl odhalen v r. 1923 na náklady obyvatel této malé osady. Stál k silnice vedle kostelíku.⁵⁸ Podle jediné nekvalitní fotografie šlo o vysoký čtyřhran na mohutném soklu zdobený po stranách stylizovanými nábojnicemi a na vrcholu neidentifikovatelnou skulpturou.⁵⁹

Tomíkovice (m.č. Žulové)

Žulový pomník byl postaven ve středu obce a nesl 24 jmen obětí. Byl slavnostně odhalen a vysvěcen 29. května 1921. o vzhledu pomníku svědčí pouze novodobé fotografie zachycující ho po rekonstrukci v r. 2002. Před vyzděnou obloukovou zídou, chráněnou ozdobnou mříží je umístěn jednoduchý obětní

kámen završený trojúhelníkovou atikou a se dvěma vsazenými deskami z tmavé žuly. Ty patrně nesly jména obětí, dnes jsou na nich české nápisy: *Památník občanům Tomíkovíc a Padlým a nezvěstným v 1. světové válce*. Na soklu pomníku je letopočet 1914–1918 a údaj o obnově díla.⁶⁰

Travná

Pomník byl na tak malou obec monumentální. Základem byly dva stupně širokého schodiště, v jehož středu byl umístěn vlastní pomník a po stranách dva nízké sloupky s lucernami. Tělo pomníku tvořily dva vysoké čtyřboké sloupy nesoucí tlapaté kříže a jména obětí. Na jejich vrcholech plály kamenné věčné ohně. Prostor mezi sloupy vyplňoval velký reliéf anděla se široce rozepjatými křídly nad postavou mrtvého vojáka. Architráv nad reliéfem nesl dedikaci: *Den Opfern des Weltkrieges die dankbare Heimat*. o autorovi pomníku není nic známo, jen podle provedení lze usuzovat na umělecky vyzrálého sochaře, snad by jím mohl být E. Kaps. Tuto domněnku ovšem nepotvrzuje soupis děl tohoto umělce od B. Výmolové, ani německá literatura. Podle zprávy v tisku byl odhalen v neděli 25. července 1926.⁶¹

Uhelná

Pomník na obecní návsi byl slavnostně odhalen v neděli 24. srpna 1924. Střední část pomníku završená orlem s roztaženými křídly nesla ve středu tabuli se jmény 43 obětí. Doplněna byla dvěma malými sloupky po stranách zakončenými kamennými koulemi. Stála na širokém dvoustupňovém soklu. Autorem návrhu byl F. Tinz ze Skorošic, stavbu provedl taktéž skorošický kamenický mistr K. Fischer. Okolí pomníku bylo doplněno o lipovou alej po pravé straně a o kaštany po jeho levé straně.⁶² Pomník je dochován v poněkud pozměněné podobě a je věnován obětem 2. světové války. Orla na vrcholu nahradil český lev a koule na bočních sloupcích mísy s věčným ohněm. Zmizely i další symboly a nápisy. Pod letopočtem 1938–1945 je nyní motto: *Pravda vítězí* a samotná deska nese nápis: *Nezapomeneme padlých a umučených obětí*.⁶³

Vápenná

1. Ve Vápenné vytvořil J. Obeth celkově promyšlenou kompozici památníku umístěného na kopci doplněného půlkruhem s kamennými lavicemi a schodištěm od úpatí kopce. Devíti metrový žulový sloup nesl čtyři reliéfy z bílého mramoru: boj sv. Jiří s drakem, bitevní vřava, zmrtvýchvstání a válečná vdova se sirotkem. Pomník byl slavnostně odhalen v neděli 2. srpna 1925. Zajímavá a naprosto ojedinělá je skutečnost, že církev odmítla dát souhlas s jeho vysvěcením. Důvod zněl: „... *válečný pomník ve Vápenné postrádá religiózní motiv*...“.⁶⁴ Roku 1951 byl z rozhodnutí ONV Jeseník zlikvidován s odůvodněním: „... *že udržování tohoto památníku je pro nynější dobu nežádoucí*“. Pomník prodal MNV ve Vápenné nejmenovanému sochaři ze Vsetína.⁶⁵ Dnešní podoba památníku obnoveného v letech 2000–2003 zachovala jeho celkovou kompozici, reliéfy ale pochopitelně chybí. Znovuobnovení památníku hradilo Ministerstvo obrany ČR.⁶⁶

2. Pro vstupní prostor kostela ve Vápenné zvolil J. Obeth motiv piety provedený jako vysoký reliéf z pískovce. Dílo je v německé literatuře nazýváno *Bolestná Matka Boží* a zůstalo dochováno bez pamětních desek se jmény padlých. Centrální scénu doplňují drobnější postavy válečných obětí, celý výjev stojí na zeměkouli v mracích a obtočené hadem dštícím oheň. Reliéf je zrenovován a vyčištěn. Realizace v kostele byla zřejmě reakcí církevních kruhů na první památník v obci, který církev oficiálně odmítla vysvětit. To nám umožňuje určit alespoň přibližnou dataci díla: muselo vzniknout až po 2. 8. 1925. Není bez zajímavosti, že církev oslovila stejného sochaře, tj. Josefa Obetha, i přes to, že jeho první dílo shledala příliš světským.⁶⁷

Velká Kraš

V červenci roku 1923 sice výbor pro postavení pomníku rozhodl o zastavení stavby v důsledku nedostatku financí, ale o necelé dva roky později, v neděli 14. června 1925, byl pomník slavnostně odhalen. Byl umístěn naproti škole k kostela a měl podobu dvou pamětních desek se jmény 62 padlých

vsazených do tzv. obětního kamene z kamenných kvádrů na nízkém dvoustupňovém soklu. Byl završen nízkou atikou se zkříženými puškami a na vrcholu přilbou. Po 2. světové válce byl pomník poničen: zmizely desky se jmény obětí i ostatní nápisy a symboly. V roce 2002 byl zásluhou obce, krajanského spolku rodáků z Neuburku v Německu a díky dotaci Ministerstva obrany ČR upraven na památník obětem válek a násilí. Toto motto nesou v české a německé verzi dvě desky osazené na místo původních se jmény obětí.⁶⁸

Velké Kunětice

1. Obecní pomník obětem války byl odhalen 17. června 1923 nalevo od mostu k zámku. Kámen na jeho stavbu daroval ze svého lomu „am Dominium“ Paul Burghart, zhotovili ho místní kameníci. Na základě vyzdéném z lomového kamene stál horizontálně profilovaný podstavec s dedikací. Ten nesl mohutný čtyřhran rozdělený reliéfem meče na dvě poloviny, v nichž byla ve dvou sloupcích vyryta jména obětí. Sloup byl zakončen hlaví s reliéfem, nápisem *Den Beherden unserer Heimat* a tlapatým křížem. Na vrcholu byla osazena přilba. Tento pomník byl zničen v r. 1945.⁶⁹

2. Kamenná pamětní deska se jmény 63 obětí byla odhalena 17. června 1923 v místním kostele. Kromě jmen nesla i nápis: *Zum treuen Gedenken*. Byla sponzorována zdejším kamenickým mistrem Josefem Pelzem. Podle F. Linkeho byla odhalena roku 1922 a existovala ještě v r. 1968.⁷⁰

3. Místní spolek hasičů dal zhotovit pamětní desku se jmény svých členů padlých ve válce. Byla odhalena v neděli 27. srpna 1923 na zdi hasičské zbrojnice.⁷¹

Vidnava

Meč-kříž byl jedním z typických atributů několika válečných pomníků J. Obetha. Ve Vidnavě byl použit spolu se sv. Jiřím. Pro pomník bylo vybráno místo v parčíku před fojtstvím. Sv. Jiří držel meč částečně pohroužený v podstavci, takže šlo spíše o symbol kříže a celkové ztvárnění vyznívalo jako modlitba bojem unaveného válečníka. Byl oděn ve středověké zbroji, nepokrytá hlava skloněná k zemi dotvářela představu zbožného rozjímání po boji. Děkoval Bohu, že pod jeho nohama leží zabitý drak – symbol zla, v tomto případě války. Mramorová socha stála na vysokém, také mramorovém podstavci, na němž bylo několik dalších atributů války, dva Obethovi putti s hlavou vojáka v přilbě, tlapatý kříž, epitaf z pera kněze Ottokara Kernstocka: *Vlast svým hrdinným synům pokrytým vavřínem a ztropeným slzami* a seznam 63 obětí.⁷² Pomník byl slavnostně odhalen 1. září 1929, o jeho zničení se dochovala pí-

Pomník ve Vlčicích, 1924 (reprofoto)

semná vzpomínka vidnavského rodáka dr. F. Peschela. Podle ní dostali místní Němci v zimě r. 1945 od českého správního komisaře příkaz sundat sochu sv. Jiří z podstavce a uložit ji do muzea. Nakonec ale přihlížející Češi sochu rozbili na několik kusů.⁷³

Vlčice

Pomník byl umístěn k obvodové zdi mezi dvěma vchody ke kostelu. Jeho spodní část tvořily dva světlejší profilované polosloupy zakončené rozetami. Mezi nimi byla osazena pamětní deska z tmavého kamene. Nahoře nesla nápis: *Den Opfern der Heimat im Weltkriege 1914–1918!* Horní část pomníku tvořil oblouk se svorníkem. Na svorníku byl umístěn ukřižovaný Kristus na tlapatém kříži. v samotném oblouku byl reliéf v bílém mramoru, představující postavu sedícího anděla, jenž svými rozepjatými křídly ochraňuje malé postavy po bocích: oběti války. Právě tento reliéf, identický s reliéfem pomníku v Mnichově (okr. Bruntál), nás dovedl k jeho autorovi. Mníchovský pomník je totiž signován J. Obethem.⁷⁴ Vlčický po-

mník byl odhalen v neděli 22. června 1924.⁷⁵ Dnes je z pomníku dochován pouze podstavec, na němž je umístěn prostý kamenný kříž s litinovou hlavou Ježíše Krista. Na postranních květinových mísách jsou kupodivu zachovány tlapaté kříže s vavřínovými ratolestmi.⁷⁶

Vojtovice (m.č. Vlčic)

Pamětní deska byla umístěna uvnitř kostela, patrně v předsíni. Byla osazena ve štukem ohraničeném oblouku klenby. Na tvarované vlastní desce z tmavého kamene byl v oblouku nahoře tlapatý kříž s bílým orámováním a pod ním dvě zkřížené dubové ratolesti a nápis: *Für die Heimat fielen im Kriege 1914–1918*. Pak následovalo ve dvou sloupcích 18 jmen padlých s fotografiemi v rámečcích. Ve spodní části desky bylo umístěno motto: *Wer für die Heimat gab sein Blut, ruht auch in fremden Erde gut!*⁷⁷ Pamětní deska byla zničena.

Zálesí

Původní pomník ze slezského mramoru stál v prostoru ohraničeném vyzděnou kamennou zídou a nízkou kovanou mříží vpředu. Na podstavci byl umístěn prostý čtyřboký sloup s bočnicemi ve tvaru volut zakončených kamennými koulemi. Na volutách byly vytesány letopočty 1914 a 1918. Pod tlapatým křížem na vrcholu sloupu byla ve dvou sloupcích vytesána jména 27 obětí, pod nimi gravírovaný symbol vítězství: vavřínový věnec. Na podstavci nesl pomník dedikaci. Zhotovila ho na zakázku obce kamenická firma K. Fischer ze Skorošic, podstavec věnoval Richard Hackenberg. Odhalen byl 26. července 1931.⁷⁸ Kolem roku 2005 bylo započato s renovací pomníku; byla opravena zeď a obnovena mříž, stejně tak byl obnoven podstavec pomníku. Samotný pomník je novodobý a kopíruje ve velmi zjednodušené podobě původní. Nese nápis: *Obětem 1. světové války a dataci 1914 a 1918*.⁷⁹

Zlaté Hory

Pomník obětem 1. světové války ve Zlatých Horách známe z kresby zveřejněné spolu se jmény obětí obou válek v krajské vlastivědě a z jedné fotografie.⁸⁰ Byl umístěn na kostelní náměstí a měl podobu čtyřhranného jehlanu zakončeného zkříženými meči a tlapatým křížem v atice. Stál na dvoustupňovém soklu ohraničeném čtyřmi kamennými sloupky s řetězy. Ve spodní části byla vytesána dedikace města, horní čtyři strany nesly seznamy obětí. Pomník zhotovily místní kamenické firmy J. Förster a J. Mattern. Byl odhalen a slavnostně vysvěcen v neděli 21. května 1922.⁸¹

Žulová

Pomník byl umístěn v jednom z polí klenby, patrně v předsíni kostela. Tvořily ho dvě pamětní desky z leštěné tmavé žuly se jmény 38 obětí, uprostřed nich visel z téhož materiálu zhotovený kříž s postavou Ježíše Krista z bílého mramoru. Nad příčným břevnem kříže na zdi byl namalován letopočet 1914–1918 a nápis: *Dem Andenken der Helden unserer Gemeinde*.⁸²

Autorka děkuje za spolupráci, podklady a fotografie především Marianu Čepovi, Jaromíru Indrovi a Gustavu Krausemu. Dále pak všem patří její poděkování sběratelům dobových fotografií a autorům současných fotografií za laskavé svolení s jejich využitím.⁸³

POZNÁMKY

1. TINZOVÁ, Bohumila – ČEP, Marian: *Sochař Josef Obeth 1874–1961. Život a dílo*. Štity 2008, s. 77–102; TINZOVÁ, Bohumila: *Zemská odborná škola pro zpracování mramoru v Supíkovcích*. In: MACHÁČEK, Pavel a kol.: *730 let obce Supíkovice*. Supíkovice 2014, s. 173–175.
2. GÁBA, Zdeněk – VÝMOLOVÁ, Barbora: *Sochař Paul Stadler (1875–1955)*. Severní Morava, sv. 70, Šumperk 1995, s. 27–33; VÝMOLOVÁ, Barbora: *Paul Stadler a Engelbert Kaps. Akademičtí sochaři*. Bakalářská práce. Olomouc, 1998, 40 s.; TINZOVÁ, Bohumila: *Zemská ... c. d.*, s. 165–169.
3. *Freiwaldau-Gräfenberg. Die Kurstadt im Altvatergebirge und die Dörfer im oberen Bielethal. Ein Heimatbuch*. Kirchheim u. Teck 1987; *Der Bildhauer E. Kaps (1888–1975)*, Regensburg 1988; *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, sv. 3, Opava – Ostrava 1995, s. 64; VÝMOLOVÁ, B.: *Paul Stadler ... c. d.*, 40 s.; TINZOVÁ, B.: *Zemská ... c. d.*, s. 175–177.
4. TINZOVÁ, B.: *Řezbářství a betlemářství*. In: kol.: *Poznejme společné tradice a přírodu česko-polského příhraničí*. Skorošice 2012, s. 33–34.

5. TINZOVÁ, B.: *Zemská ...*, c. d., s. 148.
6. *Unsere Lehrer*. In: 100 Jahre nach Gründung der Staatsfachschole für Steinbearbeitung in Saubsdorf. Treffen der Ehemaligen Absolventen in Würzburg 14. 6. 1986, 45 s.
7. BARTOŠ, Josef a kol.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*. Sv. XIII. Olomouc 1994, s. 108.
8. Tamtéž, s. 110–111.
9. *Unsere Lehrer*, c. d.
10. BARTOŠ, J. a kol.: *Historický ...* c. d., s. 110–111.
11. Materiály Obecního úřadu Bělá pod Pradědem.
12. *Altvaterbote*, roč. 23, 1970, č. 1, s. 21; tamtéž, roč. 4, 1951, č. 1, s. 15, Gustav Krause uvádí jako autora návrhu tehdejšího sekretáře obecního úřadu Alfreda Pohla.
13. *Altvaterbote*, roč. 4, 1951, č. 4, s. 131, G. Krause uvádí rok 1924.
14. Foto SOKA Jeseník, poskytnuto G. Krausem, Rain am Lech.
15. *Jauernig und das Jauerniger Ländchen. Ein Heimatbuch des ehemaligen Gerichtsbezirkes Jauernig*. Regensburg 1983, s. 547; SOKA Jeseník, Archiv obce Bílá Voda, inv. č. 3, Kronika obce 1923–1944, s. 37–38.
16. INDRA, Jaromír: *Pomníky padlých, zemřelých a nezvěstných z 1. světové války na Moravě a ve Slezsku na stránkách dobového tisku*. Rukopis, 2012, s. 2; *Jauernig und ...* c. d., s. 532.
17. *Freiwalddau – Gräfenberg*, c. d., s. 438.
18. DZIEDZIC, Marcin: *Morawsko-Sląskie Sudeckie Towarzystwo Górskie 1881–1945*. Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław 2006, s. 188–189.
19. *Drei Dörfer im Altvaterland. Böhmischdorf, Sandhübel, Breitenfurt an der mittleren Biele*. Göppingen-Kirchheim u. Teck 1991, s. 175–178; INDRA, J.: *Pomníky ...* c. d., s. 5.
20. *Gruss an Lindewiese. Erinnerung an unseren Heimatsort*. Bez datace a lokace vydání, s. 169–171. Na s. 171 je velmi nekvalitní foto odhalení pomníku bez datace.
21. *Zuckmantel mit den Dörfern Hermannstadt, Endersdorf, Obergrund, Niedergrund und Reihwiesen. Ein Heimatbuch*. Bietigheim-Bissingen 1995, s. 410; INDRA, J.: *Pomníky ...* c. d., s. 6.
22. J. Knoz uvádí jako autora návrhu sochaře Franze Frankeho ze Supíkovic, M. Oliwa připisuje návrh sochaři E. Kapsovi, čemuž ale naprosto neodpovídá celkové pojetí ani zpodobnění klečícího vojáka.
23. Materiály Obecního úřadu Bělá pod Pradědem; INDRA, J.: *Pomníky ...* c. d., s. 24. Uvádí chybně jako Tomíkovice.
24. *Zuckmantel ...* c. d., s. 274, 313, 317; CHYBÍK, Josef: *Heřmanovice. Od oppida ke vsi*. Heřmanovice – Krnov 2008, s. 146–147.
25. SOKA Jeseník, Archiv obce Bernartice, inv. č. 71, kart. 6.
26. TINZOVÁ, B.: *Nově nalezená díla Josefa Obetha a opravník omylů*. Jesenicko. Jeseník 2010, s. 54; soukromý fotoarchiv Jaroslava Čepa, o. s. Příznivci kamenických a sochařských děl na Jesenicku.
27. *Jauernig und das Jauerniger Ländchen. 2. Heimatbuch des ehemaligen Gerichtsbezirkes Jauernig*. Laningen – München 1995, s. 403; Současné foto M. Rychlý.
28. *Zuckmantel ...* c. d., s. 389.
29. Jedna z desek byla objevena a bude umístěna v lapidáriu zdejší pobočky VMJ.
30. *Jauernig ...* c. d., 1995, s. 33; TINZOVÁ, B. – ČEP, M.: *Sochař ...* c. d., s. 84; INDRA, J.: *Pomníky ...* c. d., s. 11–12.
31. *Jauernig ...* c. d., 1995, s. 35; INDRA, J.: *Pomníky ...* c. d., s. 12.
32. INDRA, J.: *Pomníky ...* c. d., s. 12; INDRA, J.: *Válečné pomníky v Jeseníku*. Jesenicko. Vlastivědný sborník, sv. 10, Jeseník 2009, s. 36–41.
33. Tamtéž.
34. Tamtéž.
35. MERZ, Gerhard.: *Jungferndorf. Korrespondenz-, Ansichts- und Postkarten*. Ludwigsburg 2007, s. 26.
36. Fotodokumentace válečných pomníků M. Čepa.
37. *Niklasdorfer Heimatbrief*, roč. a č. neznámý, s. 12; SOKA Jeseník, Archiv obce Kolnovice, Kronika obce 1923–1937, s. 56–57. V seznamu obětí je 36 jmen z Kolnovic a Terežína. z fotodokumentace válečných pomníků M. Čepa.
38. INDRA, J.: *Pomníky ...* c. d., s. 16–17; MACHÁČEK, P.: *Mikulovice, Niklasdorf. 750 let obce Mikulovice 1263–2013*. Mikulovice, 2013, s. 284; *Niklasdorfer Heimatbote* 11/2002, s. 251; SOKA Jeseník, Archiv obce Mikulovice, Kronika obce 1923–1944, s. 41, 49–50.
39. *Altvaterbote*, roč. 6, 1953, č. 2, s. 45; *Jauernig ...* c. d., 1995, s. 389; Novodobé foto z r. 1995 J. Halamiček.
40. Novodobé foto z r. 2011 B. Tinzová.
41. SOKA Jeseník, Archiv obce Ondřejovice, inv. č. 5, Kronika obce 1938 s retrospektivou 1914–1937, s. 47.
42. *Zuckmantel ...* c. d., s. 357.
43. Fotoarchiv Obecního úřadu Ostružná.
44. Novodobé foto z r. 2011 B. Tinzová.
45. *Drei Dörfer ...* c. d., s. 511–512; Výmolová, B.: *Paul Stadler ...* c. d., s. 36–37.
46. INDRA, J.: *Pomníky ...* c. d., s. 21; Novodobé foto Miroslav Jon, Ramzová.
47. JOANIDIS, S.: *Hřbitovy Zlatohorská. Rejvíz* 2005, s. 55.
48. *Zuckmantel ...* c. d., s. 450.
49. Tamtéž.
50. Tamtéž. Německá vlastivěda uvádí rok 1929, ale vzhledem k prameni informací J. Indry z dobového tisku je pravděpodobnější rok 1928, viz INDRA, J.: *Pomníky ...* c. d., s. 21.
51. SOKA Jeseník, Archiv obce Ondřejovice, inv. č. 5, Kronika obce 1938 s retrospektivou 1914–1937, s. 47; novodobé foto M. Čep.
52. *Altvaterbote*, roč. 6, 1953, č. 2, s. 46; INDRA, J.: *Pomníky ...* c. d., s. 22.

53. SOKA Jeseník, fond Farní úřad Stará Červená Voda, inv. č. 36, Farní kronika, s. 89.
 54. TINZOVÁ, B. – ČEP, M.: Sochař ... c. d., s. 82, 89; ROMPEL, A.: *Das Kriegerdenkmal in Altrothwasser*. Altvaterbote, roč. 3/1950, č. 6., s. 30; INDRA, J.: *Pomníky ... c. d.*, s. 22.
 55. Barbora Výmolová uvádí jako autora chybně E. Kapse, viz VÝMOLOVÁ, B.: *Paul Stadler ... c. d.*, s. 36. Ani v německé krajské literatuře neexistuje v tomto bodě shoda, mnohdy je uváděn jako autor návrhu P. Stadler, viz *Saubsdorf durch 945 Jahre*. Nördlingen – Augsburg, 1980, s. 175.
 56. TINZOVÁ, B.: *Zemská ... c. d.*, s. 162; *Saubsdorf durch ... c. d.*, s. 175–177; INDRA, J.: *Pomníky ... c. d.*, s. 23.
 57. F. Schroth&Sohn, brusírna kamene v Supíkovicích, vznikla kolem r. 1902, pobočné závody v Krnově a Opavě, 50 zaměstnanců. Tato firma byla zhotovitelem pomníku. SOKA Karviná, fond Archiv města Fryštát 1377–1938, kniha č. 61; inv. č. 899, kart. 731.
 58. SOKA Jeseník, Archiv obce Kolnovice, Kronika obce 1927–1937 s retrospektivou do r. 1926, s. 61.
 59. Niklasdorfer Heimatbote, roč. 2000, č. 6, s. 30.
 60. SOKA Jeseník, Archiv obce Tomikovice, Kronika obce 1937–1940 s retrospektivou 1800–1936, s. 28, 31–33; Fotodokumentace pomníků 1. a 2. světové války na Jesenicku na CD, foto Halamiček Josef, SOKA Jeseník.
 61. SOKA Jeseník, Archiv obce Travná, inv. č. 2, Kronika obce 1935–1945 s retrospektivou do r. 1934, s. 35–36; INDRA, J.: *Pomníky ... c. d.*, s. 25; Výmolová B.: *Paul Stadler ... c. d.*, s. 36–37.
 62. Altvaterbote, roč. 6, 1953, č. 2, s. 46; INDRA, J.: *Pomníky ... c. d.*, s. 25.
 63. Fotodokumentace pomníků 1. a 2. světové války na Jesenicku na CD, foto Halamiček Josef, SOKA Jeseník.
 64. INDRA, J.: *Pomníky ... c. d.*, s. 25–26.
 65. TINZOVÁ, B.: *Nově nalezená ... c. d.*, s. 55.
 66. TINZOVÁ, B. – ČEP, M.: *Sochař ... c. d.*, s. 83, 90.
 67. Tamtéž, s. 84, 90.
 68. INDRA, J.: *Pomníky ... c. d.*, s. 26; TINZOVÁ, B.: *Velká Kraš*. Vlastivědný lexikon Moravy a Slezska. Rukopis, 2011, s. 4; SOKA Jeseník, Sběrka pohlednic a fotografií, odd. Krajský spolek Neuburg.
 69. SOKA Jeseník, Archiv obce, inv. č. 1, Kronika obce 1922–1937, s. 10; LINKE, Franz: *Regesten und Berichte zur Geschichte der Gemeinde Gross Kunzendorf Altvaterland*. München 1974, s. 53–54, 79.
 70. SOKA Jeseník, Archiv obce, inv. č. 1, Kronika obce 1922–1937, s. 10; LINKE, F.: *Regesten ... c. d.*, s. 53–54, 79.
 71. INDRA, J.: *Pomníky ... c. d.*, s. 27.
 72. Krajská vlastivěda *Das Weidenauer Ländchen Sudetenschlesien*, Neuburg a d. Donau 1986 udává 65 obětí z Vidnavy a osad.
 73. TINZOVÁ, B. – ČEP, M.: *Sochař ... c. d.*, s. 80, 90; *Das Weidenauer ... c. d.*, s. 84; INDRA, J.: *Pomníky ... c. d.*, s. 27.
 74. *Jauernig ... c. d.*, 1983, s. 583, 585; *Jauernig ... c. d.*, 1995, s. 246; TINZOVÁ, B. – ČEP, M.: *Sochař ... c. d.*, s. 84, 89.
 75. INDRA, J.: *Pomníky ... c. d.*, s. 27.
 76. Soudobé foto M. Čep.
 77. *Jauernig ... c. d.*, 1995, s. 259.
 78. INDRA, J.: *Pomníky ... c. d.*, s. 28; *Jauernig ... c. d.*, 1983, s. 510; *Jauernig ... c. d.*, 1995, s. 371; SOKA Jeseník, Archiv obce Zálesí, Kronika obce 1923–1939, s. 19.
 79. Původní pomník leží dle očitěho svědka pod vrstvou asfaltu na parkovišti k střediska Ester. Současné foto M. Rychlý.
 80. *Zuckmantel ... c. d.*, s. 85; Soukromý fotoarchiv M. Čepa.
 81. INDRA, J.: *Pomníky ... c. d.*, s. 28.
 82. *Friedeberg Altvater. Geschichte und Schicksaal eines sudetenschlesischen Städtchen*. Augsburg 1974, s. 228.
 83. Dobová vyobrazení: SOKA Jeseník, Sběrka fotografií a pohlednic, reprofoto z krajských publikací a časopisů, soukromé sbírky M. Čepa, P. Macháčka a G. Krauseho, Ch. Tränkle.
- Soudobé fotografie: Jaroslav Čep, Marian Čep, Josef Halamiček, Pavel Macháček, Miroslav Jon, Milan Rychlý, Bohumila Tinzová.

STRESZCZENIE

Pomníky ofiar i wojny światowej w powiecie Jeseník

Liczba pomníků od prostych tablic pamiątkowych aż do dzieł sztuki rzeźbiarskiej jest zdumiewająca. Na niewielkim obszarze powiatu Jeseník powstało w latach 1921–1937 ogółem 55 realizacji. Liczba ta nie jest ostateczna, prace w tej tematyce będą kontynuowane. Artystę informuje o imionach twórców pomników. Część dzieł po 1945 r. została uszkodzona lub zniszczona. Ześto o ich istnieniu informuje jedynie wzmianka w kronice miejscowości lub stara fotografia. Pocieszające jest, że od lat 90. XX w. dzięki dotacjom ministerstwa obrony Republiki Czeskiej, następuje ich rekonstrukcja, zbyt często w uproszczonej postaci.

ZUSAMMENFASSUNG

Denkmäler für die Opfer des 1. Weltkriegs im Bezirk Jeseník

Der Umfang der Zusammenstellung festgestellter Denkmäler von einfachen Gedenktafeln bis zu kunstvollen Bildhauerwerken ist überraschend. Auf dem kleinen Territorium des Bezirkes Jeseník entstanden in den Jahren 1921–1937 insgesamt 55 Realisationen. Die Zahl der Denkmäler ist darüber hinaus nicht endgültig, die Arbeit an diesem Thema wird fortgesetzt. Der Beitrag führt auch die Namen der Schöpfer der einzelnen Denkmäler an. Eine Reihe von Werken wurde nach 1945 beschädigt oder beseitigt, so dass ein Zeugnis ihrer Existenz häufig nur als Erwähnung in der Gemeindechronik oder in der Presse vorhanden ist, manchmal nur als zeitgenössische Fotografie. Erfreulich ist jedoch, dass es seit den 90er Jahren des 20. Jahrhunderts dank von Dotationen des Verteidigungsministeriums der ČR zu ihrer Rekonstruktion kam, wenn auch vielerorts in vereinfachter Form.

S podporou:

Sdružení měst a obcí
Jesenicka

XIV. SVATOVÁCLAVSKÉ SETKÁNÍ V JESENÍKU

ROZKVĚT JESENICKA V LETECH 1848–1918

Sborník referátů

Nakladatel: Vlastivědné muzeum Jesenicka

Vydávají: Vlastivědné muzeum Jesenicka

(Zámecké nám. 1, 790 01 Jeseník, tel.: 584 401 070, e-mail: muzeum.sekretariat@jesenik.net)

Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Jeseník

(Tovární 18, 790 01 Jeseník, tel.: 584 411 710, e-mail: podatelna@je.archives.cz)

Redakce: Mgr. Květoslav Growka – Mgr. Jarmila Peňázová

Překlad: Dr. Petr Hrouda, Krista Voráčová (něm.), Dr. Marcin Dziedzic (pol.)

Sazba: Valle Verde s.r.o. – Tomáš Vlazlo, Jeseník (info@lentil.cz)

Tisk: Tiskárna K-tisk, Bruntál

Náklad: 300 výtisků

Jeseník 2014

ISBN 978-80-87632-18-5 (Zemský archiv v Opavě)

ISBN 978-80-87496-08-4 (Vlastivědné muzeum Jesenicka v Jeseníku)

